

SNC • LAVALIN

Монгол улс: Чойр -Сайншандын Цахилгаан дамжуулах агаарын шугам барих төсөл

Газар Чөлөөлөлт, Нүүлгэн Шилжүүлэлтийн Үйл
ажиллагаа (ГЧНШҮА)

2021 оны 06 сар

Санамж

Энэхүү баримт бичиг болон түүнд агуулсан зүйлийг Монгол улс дахь Чойр -оос Сайншанд хүртэлх цахилгаан дамжуулах агаарын шугам барих төслийн ГЧНШ-тэй холбоотойгоор боловсруулсан бөгөөд зөвхөн мэдээллийн зорилгоор ЕСБХБ хянан үзэхэд ашиглана.

Даблью Эс Аткинс Интернэшнл Лимитед нь энэхүү баримт бичиг болон түүний агуулгуудтай холбоотой эсхүл эдгээрээс үүсэхтэй холбогдон гарах аливаа асуудалд бусад талын өмнө хариуцлага хүлээхгүй болно.

Энэхүү баримт бичиг нь нийт 110 хуудсаас бүрдэнэ.

Баримт бичгийн түүх

Баримт бичгийн нэр: Газар чөлөөлөлт, нүүлгэн шилжүүлэлтийн үйл ажиллагаа (ГЧНШҮА)

Баримт бичгийн лавлагаа: 1

Хяналт	Тайлбар	Боловсруулсан	Шалгасан	Хянасан	Зөвшөөрөл олгосон	Огноо
Хув 1.0	Төсөл	ОА	КС	КР	GJ	21/07/2020
Хув 2.0	ЕСБХБ-ны саналын хариу	TG	СК	КР	GJ	20/10/2020
Хув 3.0	ЕСБХБ-ны саналын хариу	TG	СК	КР	GJ	25/11/2020
Хув 4.0	Эцэслэсэн боловсруулсан	TG	СК	КР	GJ	10/06/2021

Зээлдүүлэгчийн төсөлд зурсан гарын үсэг

Зээлдүүлэгч	ЕСБХБ
Төсөл	Чойр -Сайншандын Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам төсөл
Ажлын дугаар	5196941

Агуулга

Бүлэг	Хуудас
Товчилсон үгийн жагсаалт	6
1. Удиртгал	9
1.1. Танилцуулга	9
1.2. ГЧНШ-ийн зорилго, хамрах хүрээ	9
1.3. ГЧНШ-ийн зорилтууд	10
1.4. Үүрэг хариуцлага	10
1.5. ГЧНШ-ийн агуулга	10
2. Төслийн тодорхойлолт	12
2.1. Танилцуулга	12
2.2. Төслийн агуулга	12
2.3. Төсөл	12
2.4. Төслийн хэрэгцээ шаардлага	16
2.5. Төлөвлөгөөт ажлууд	16
2.6. Хамгаалалтын зурвас байгуулах	18
2.7. Зураг төслийн оновчлол	19
2.8. Туслах байгууламжууд	19
2.9. Төслийн үе шатууд	19
3. Хууль Эрхзүйн Орчин	22
3.1. Танилцуулга	22
3.2. Газар, Газар ашиглалт, Албадан чөлөөлөлт	22
3.3. Усны тухай хууль, 2012	25
3.4. Эрчим Хүчний Тухай Хууль (2001 он, 2017 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан)	26
3.5. Уул Уурхай	27
3.6. Газар эзэмших	28
3.7. Гол Ажиглалт Судалгаа: Газар Ашиглалт, Газар эзэмших	29
3.8. Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банк (ЕСБХБ)-ны Гүйцэтгэлийн Шаардлага (ГШ)	29
3.9. Монголын болон ЕСБХБ-ны Шаардлагуудын Харьцуулалт	30
4. Төслийн газар ашиглалт ба нийгэм-эдийн засгийн нөхцөлүүд	36
4.1. Танилцуулга	36
4.2. Газар ашиглалт	38
4.3. Хүн ам зүйн байдал	46
4.4. Мал аж ахуй	48
4.5. Эдийн засаг, хөдөлмөр эрхлэлт болон амьжиргаа	49
4.6. Ашиг орлого ба өрхийн орлого	50
4.7. Ядуурал	53
4.8. Эмзэг бүлэг	54
4.9. Жендэр	55
5. Төслийн Газрын Шаардлага болон Нөлөөллийн Хураангуй	57
5.1. Төслийн Газрын Шаардлага	57
5.2. Төслийн Нөлөөлөл	57
6. Нөхөн олговор олгох болон Амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа	71
6.1. Танилцуулга	71

6.2.	ГЧНШ-ийн зарчмууд	71
6.3.	Түлхүүр үгс	71
6.4.	Нөхөн олговор олгох, Нүүлгэн шилжүүлэлт, Амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл явц	73
6.5.	Тасалбар болгох өдөр	76
6.6.	Эрх бүхий байх шалгуур	76
6.7.	Нөхөн олговор олгох аргачлал	77
6.8.	Эрхийн матриц	77
6.9.	Үнэлгээ	83
6.10.	Нөхөн олговрын багцууд	86
6.11.	Гомдол шийдвэрлэх механизм	87
6.12.	Хяналт шинжилгээ, Үнэлгээ ба Тайлагнал	87
7.	Гомдол шийдвэрлэх механизм	88
7.1.	Танилцуулга	88
7.2.	ЦДҮС-ийн Гомдол шийдвэрлэх бодлого	88
7.3.	Гомдол шийдвэрлэх механизм	88
7.4.	Гомдол шийдвэрлэх журам - алхамууд	89
7.5.	Гомдлын шийдвэрлэх журмыг нээлттэй болгох	92
7.6.	Гомдлыг удирдах, хянах	92
8.	Хяналт шинжилгээ, Үнэлгээ болон Тайлагнал	93
9.	Байгууллагын Зохицуулалтууд	95
9.1.	Оролцогч Байгууллагууд	95
9.2.	Үйл Ажиллагааны Хураангуй	95

Хүснэгтийн жагсаалт

Хүснэгт 2-1. Төслийн үе шатууд болон үйл ажиллагаанууд	20
Хүснэгт 4-1. Төслийн сумд дахь газар ашиглалт	39
Хүснэгт 4-2. Худгийн тоо, сумаар, 2019 он	41
Хүснэгт 4-3. Уурхайн лиценз эзэмшигчид	43
Хүснэгт 5-1. Тулгуур шонгуудын газрыг авах шаардлагын хураангуй	57
Хүснэгт 6-1. Түлхүүр үгс	72
Хүснэгт 6-2. Төслийн эрх бүхий байдлын хүрээ	77
Хүснэгт 6-3. Нөхөн олговор олгох аргачлал	77
Хүснэгт 6-4. Эдлэх эрх болон эрх бүхий байх шалгуурын матрицын хүрээ	79
Хүснэгт 8-1. Хяналт, шинжилгээний индикаторууд	93

Зургийн жагсаалт

Зураг 2-1. Төслийн байршил	13
Зураг 2-2. Төсөл хамрах аймаг, сумд	14
Зураг 2-3. Чойр-Сайншанд хоорондох төслийн чиглэл	15
Зураг 2-4. Төсөлд ашиглагдах тулгуур шонгуудын гол төрлүүд	17
Зураг 2-5. Y220-2 Анкер тулгуур (орой) болон P220-2 Завсрын тулгууруудын (ёроол) суурь	17
Зураг 2-6. Сайншандын дэд станцын байршил	18
Зураг 4-1. Төслийн талбай дахь засаг захиргааны хил хязгаар	38
Зураг 4-2. Өвөлжөө (Айраг, Даланжаргалан, Сүмбэр сум, 2020 оны 06 дугаар сар)	41
Зураг 4-7. Малчин болон малчин өрх, сум тоогоор	47

Зураг 6-1. Нөхөн олговор олгох, нүүлгэн шилжүүлэлт, амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл явц	74
Зураг 7-1. Гомдол шийдвэрлэх үйл явц	90

Товчилсон үгийн жагсаалт

Товчлол	Тайлбар
НБ	Нөлөөллийн бүс
ГГ	Гомдол гаргагч(ид)
ОНХА	Олон нийттэй харилцах ажилтан
ИТХ	Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал
БОНБНУ	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын нарийвчилсан үнэлгээ
ЕСБХБ	Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банк
БОНБУ	Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ
ЦСТ	Цахилгаан соронзон талбай
БОНУАТ	Байгаль орчин, нийгмийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө
БОННБУ	Байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ
БОНМХШТ	Байгаль орчин, нийгмийн менежмент, хяналт шинжилгээний төлөвлөгөө
БОНУТ	Байгаль орчин, нийгмийн удирдлагын тогтолцоо
БОНБ	Байгаль орчин, нийгмийн бодлого
ЕХ	Европын Холбоо
ТЭЗҮ	Техник эдийн засгийн үндэслэл
ДНБ	Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн
ОУСТ	Олон улсын сайн туршлага
ГБТ	Глобал байршлын тогтолцоо
ГШМ	Гомдол шийдвэрлэх механизм
га	Гектар
ХДАМ	Хүнд даацын ачааны машин
ӨА	Өрх айл
ӨС	Өрхийн судалгаа
ШЧБГ	Шувууны чухал бүс газар
ГМХЯ	Гол мэдээлэгчтэй хийх ярилцлага
км	километр
кг	килограмм
кВ	киловольт
ГЧНШ	Газар чөлөөлөх ба нүүлгэн шилжүүлэх үйл ажиллагаа
АНСТ	Амьжиргаа нөхөн сэргээх төлөвлөгөө
м	метр
м2	Метр квадрат
м3	Метр куб
МУАМГТГ	Монгол Улсын Ашигт Малтмал, Газрын Тосны Газар
ЭХЯ	Эрчим Хүчний Яам
МВА	Мега вольт ампер
ЦДҮС	Цахилгаан Дамжуулах Үндэсний Сүлжээ
ҮСГ	Үндэсний Статистикийн Газар
ТБХ	Техникийн бус хураангуй
ЭЗХАХБ	Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллага
ЦДАШ	Цахилгаан дамжуулах агаарын шугам
А&ЗҮ	Ашиглалт & Засвар үйлчилгээ
НӨЭ	Нөлөөлөлд өртсөн этгээд
ТХН	Төсөл хэрэгжүүлэгч нэгж
ГШ-ууд	Гүйцэтгэлийн шаардлагууд
ФВ	Фотовольтаик
ХӨХ	Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүс
НШУАТ	Нүүлгэн шилжүүлэлтийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө
ХЗ	Хамгаалалтын зурвас

СИЭ	Састэйнэбилити Ийст Эйжия
ОТОХТ	Оролцогч талуудын оролцоог хангах төлөвлөгөө
НИЖИ	Нийгмийн Институт ба Жендерийн индекс
ХСЭХ	Хувьсах Сэргээгдэх Эрчим Хүч

1. Удиртгал

1.1. Танилцуулга

Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банк (ЕСБХБ) -аас Чойр-Сайншандын хооронд 220.2 километрийн хоёр хэлхээт 220 киловольтын (кВ) цахилгаан дамжуулах агаарын шугам (ЦДАШ) болон Сайншандад 220/110/35 кВ-ын дэд станц шинээр барих, Чойрын 220 кВ-ын дэд станцыг өргөтгөх (цаашид Төсөл гэх) ажлыг санхүүжүүлэх зээлийг Монгол улсын Засгийн газарт олгохоор шийдвэрлээд байна. Эрчим Хүчний Яам (ЭХЯ) нь Төслийн Зээлдэгч тал байна. Төрийн өмчит цахилгаан дамжуулах нийтийн үйлчилгээ болох “Цахилгаан Дамжуулан Үндэсний Сүлжээ” Төрийн Өмчит Хувьцаат Компани (компани эсхүл ЦДҮС гэх) Төслийг хэрэгжүүлэгч, ашиглагч нь болно.

ЕСБХБ-ны 2014 оны Байгаль орчин, Нийгмийн Бодлого (БОНБ)-той уялдуулан тус банкнаас уг төслийг “А” ангилалд оруулсан бөгөөд ингэснээр уг төслийн зээлд тооцогдох чадамжийг тодорхойлохын тулд уг төслийн Байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын бүрэн үнэлгээг (БОННБҮ) хийх шаардлагатай. ЕСБХБ-аас Дабльо Эс Аткинс Интернэшнл (Аткинс)-г туслан гүйцэтгэгчид болох Састэйнэбилити Ийст Эйжия ХХК (СИЭ)-ийн хамт тус банкны шаардлагуудад нийцүүлэн БОННБҮ-г хийж, БОННБҮ-ий Толилуулгын багц материалыг бэлтгэн хүргэхийг даалгасан.

Энэхүү баримт бичигт тус төслийн Газар чөлөөлөлт, нүүлгэн шилжүүлэх үйл ажиллагааг (ГЧНШ) тодорхойлсон болно. Энэхүү ГЧНШ болон доор жагсаасан нэмэлт бусад баримт бичгүүд ЕСБХБ-ны БОНБ-ын шаардлагуудтай холбоотойгоор нээлттэй байх боломжтой. Үүнд:

- Байгаль орчин, нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ (БОННБҮ);
- Техникийн бус хураангуй (ТБХ);
- Оролцогч талуудын оролцоог хангах төлөвлөгөө (ОТОХТ);
- Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийг бууруулах болон менежментийн төлөвлөгөө (БОННБМТ); ба
- Байгаль орчин, нийгмийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө (БОНҮАТ).

1.2. ГЧНШ-ийн зорилго, хамрах хүрээ

ЕСБХБ-ны ГШ 5: – “Газар чөлөөлөх, албадан нүүлгэн шилжүүлэх ба эдийн засгийн хохирол амсах” -д нийцүүлэн, тус төсөлд шаардагдах газарт холбогдох болзошгүй нөлөөллүүдийн ерөнхий зарчим, арга хэмжээ, эрх олгох үйл ажиллагаануудыг тоймлон тодорхойлох зорилготойгоор энэхүү ГЧНШ-ийг бэлтгэсэн. Албадан нүүлгэн шилжүүлэх гэдэгт төсөлд холбогдох газар чөлөөлөлт болон (эсхүл) газар ашиглалтын хязгаарлалтын үр дүнд өвөлжөө/хаваржаагаа нүүлгэн шилжүүлэх эсхүл алдах гэх мэт **биет хохирол** болон эд хөрөнгөө алдах эсхүл орлогын эх үүсвэрүүдээ эсхүл амьжиргааны бусад хэрэгслээ алдахад хүргэх хөрөнгөд нэвтрэх гэх мэт **эдийн засгийн хохирол** аль аль нь хамаарна.

Энэхүү ГЧНШ-ийг уг төслийн нарийвчилсан төлөвлөгөөний хөгжүүлэлтийн үндэс болгон ашиглана. ЕСБХБ-ны ГШ5-ын 26-р догол мөрд дурдснаар: *Хүмүүсийг биетээр нүүлгэн шилжүүлэх тохиолдолд зээлдэгч нь Нүүлгэн шилжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө (НШҮАТ) боловсруулна. Нөлөөлөлд өртсөн хүмүүст эрх олгох үүднээс 36-р догол мөрд: “зөвхөн эдийн засгийн хохирол учруулах тохиолдолд зээлдэгч нь Амьжиргааг нөхөн сэргээх төлөвлөгөө (АНСТ) боловсруулж, хэрэгжүүлнэ” гэж тус тус заасан байдаг.*

Энэ үе шатанд оршин суугаа хөрөнгийг биетээр нүүлгэн шилжүүлэх гэх зэрэг албадан нүүлгэн шилжүүлэлт хийгдэхгүй гэж таамаглаж байгаа (энэ тохиолдолд өвөлжөө) боловч зураг төсөл эсхүл барилгын үйл явцад гарах аливаа өөрчлөлт нь биет нүүлгэн шилжүүлэлтийн шаардлагыг хангах тохиолдолд НШҮАТ шаардагдана. Энэхүү төсөл нь газар ашиглалт (улсын өмчийн газар, олборлолтын зөвшөөрөлтэй газар, болон бэлчээрийн газар) болон төслийн эцсийн зураг төслөөс шалтгаалан малчны газар доорх гүний усны худгуудад нөлөөлөл үзүүлж болзошгүй байна. Түүнчлэн дараагийн үе шатанд АНСТ шаардагдах төлөвтэй. Нарийвчилсан АНСТ/НШҮАТ-өөр төслийн нөлөөлөлд өртсөн этгээдүүд (НӨЭ), эрх бүхий байх шалгуур, ГЧНШ болон ЕСБХБ-ны ГШ5-д нийцүүлэн хэрэглэх эрх олгох болон нөхөн олговор олгох үйл ажиллагаануудын талаарх илүү нарийвчилсан мэдээллүүдийг тодорхойлно.

1.3. ГЧНШ-ийн зорилтууд

Энэхүү ГЧНШ-ийн зорилтууд:

- ЕСБХБ-ны ГШ5-д нийцүүлэн төслийн болзошгүй нөлөөллүүдийг тодорхойлох, үүнд эмэгтэйчүүд болон эмзэг бүлгийн хүмүүс эсхүл өрхүүдэд үзүүлж болзошгүй пропорциональ бус нөлөөллүүд багтана;
- Төслийн газрын шаардлагуудын болзошгүй нөлөөллүүдэд чиглэсэн бүх асуудлыг хамарсан зарчмууд, аргачлалууд болон эрх олголтын үйл ажиллагаануудыг тодорхойлох;
- Монгол улсын хууль, тогтоомж болон ЕСБХБ-ны шаардлагуудын хоорондын зөрүүтэй байдлыг арилгах удирдамжаар хангах;
- Нөлөөллийн ялгаатай төрлийнх нь дагуу эрх бүхий байх шалгуур болон нөхөн олговор олгох эрхийн матрицыг танилцуулах;
- Эмзэг бүлгийн хүмүүс зэрэг НӨЭ-ийн хэрэгцээг тодорхойлох;
- НШҮАТ/АНСТ-ний шаардлагуудын босго түвшинг бий болгох;
- Газар чөлөөлөх болон шаардлагатай тохиолдолд эзэмшихтэй холбоотой санал гомдлын механизм болон НӨЭ-үүдийн оролцоог хангах үйл явцыг тодорхойлох;
- Хяналт шинжилгээ болон тайлагналын шаардлагуудыг тогтоох; ба
- НШҮАТ/АНСТ-ний бэлтгэл болгон цаашид авах арга хэмжээ, үүрэг хариуцлагуудыг тодорхойлох.

1.4. Үүрэг хариуцлага

Энэхүү төслийн хувьд төсөл хамрах талбайн хүрээнд газрыг байнгын зориулалтаар ашиглах шаардлагатай. Хууль, тогтоомжуудад нийцүүлэн ЦДАШ-ын төв шугамын аль ч талд 25 м-ийн болон дэд станцуудын ойролцоох 25 м-ийн тойрогт хамгаалалтын зурвас (ХЗ) шаардлагатай болно.

Албадан нүүлгэлт хийх шаардлага гарч болзошгүй байнгын эсхүл түр газар чөлөөлөх үйл явцыг Зээлдэгч, эсвэл Захилагчийн Техникийн зөвлөх хариуцна. Тиймээс ЦДҮС эсхүл Техникийн зөвлөх нь Төсөл хэрэгжүүлэгч нэгж (ТХН)-ийн дэмжлэгтэйгээр нарийвчилсан НШҮАТ (аливаа өвөлжөөний газрын албадан нүүлгэлт бүрт) эсхүл АНСТ (эдийн засгийн нөлөөлөл эсхүл амьжиргаа нөхөн сэргээх аливаа шаардлага бүрт)-г боловсруулах үүргийг хүлээнэ.

Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч нь газрын эзэнтэй хийсэн тохиролцоо хэлэлцээрт үндэслэн (ө.х худалдагч, худалдан авагчийн хүсэл сонирхолд үндэслэсэн) 25 м-ийн ХЗ-ын гадна түр барилгын ажлын зорилгоор ашиглахад шаардагдах газрыг сонгох бөгөөд ингэснээр албадан нүүлгэн шилжүүлэлт хийх шаардлага үүсэхээс сэргийлнэ гэж тооцоолсон. Гэсэн хэдий ч хэрэв энэ нь боломжгүй тохиолдолд дээр дурдсанчилан албадан нүүлгэн шилжүүлэлт хийхэд хүргэх аливаа түр газар чөлөөлөх үйл ажиллагааг Зээлдэгч эсхүл түүний Техникийн зөвлөх хариуцна. Иймд Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч төслийн эхний үе шатанд газартай холбоотой аливаа асуудлыг Зээлдэгчид мэдэгдэж, шийдвэрлүүлэх нь чухал юм.

1.5. ГЧНШ-ийн агуулга

Энэхүү ГЧНШ-ийг дараах байдлаар тодорхойлов. Үүнд:

- Хэсэг 2: Төслийн тайлбар. Төслийн тойм.
- Хэсэг 3: Хууль, эрх зүйн үйл ажиллагаа. Газар чөлөөлөлттэй холбоотой хууль, эрх зүйн текстүүд болон ЕСБХБ-ны шаардлагуудын тойм.
- Хэсэг 4: Төслийн газар ашиглалт, нийгэм эдийн засгийн нөхцөлүүд. Төсөл хамрах талбай доторхи болон зэрэгцээ орших газар ашиглалтын тойм ба төслийн талбайн эдийн засаг нийгмийн суурь нөхцөлүүд.
- Хэсэг 5: Шаардлага болон нөлөөллүүд. Төслийн газрын шаардлагууд болон тохиолдож болзошгүй биет болон эдийн засгийн хохирол амсах нөлөөллүүдийг тоймлон харуулах.
- Хэсэг 6: Нөхөн олговор олгох, амьжиргааг нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа. Уг үйл ажиллагааны эрх бүхий байдал, эрхийн матриц, НШҮАТ эсхүл АНСТ боловсруулахад шаардагдах аргачлалууд. Үүнд цаашдын оролцооны шаардлагууд, судалгааны ажил, нөхөн олговрын багцуудыг боловсруулах зэрэг багтана.

- Хэсэг 7: Гомдол шийдвэрлэх механизм. Газрын шаардлагын санал гомдлын механизмыг тодорхойлох.
- Хэсэг 8: Хяналт шинжилгээ, үнэлгээ ба тайлагнал. Газар чөлөөлөлт/эзэмших үйл явцын хяналт шинжилгээ, үнэлгээ болон гүйцэтгэлийн тайлагналын төлөвлөгөөт арга хэмжээнүүдийг тодорхойлох.
- Хэсэг 9: Бүтцийн зохион байгуулалт. ГЧНШ-ийг хэрэгжүүлэх голлох байгууллагуудын гол үүрэг, хариуцлагууд болон цаашдын үйл ажиллагаануудыг шалгах жагсаалтыг тоймлон харуулах.

2. Төслийн тодорхойлолт

2.1. Танилцуулга

Энэхүү бүлэгт уг төсөл болон төслийн агуулгыг Монгол улсын эрчим хүчний стратегийн өргөн хүрээнд танилцуулна. Энэхүү төслийг голчлон 2013¹ онд Эрчим Хүчний Яамнаас боловсруулсан Техник Эдийн Засгийн Үндэслэл (ТЭЗҮ) болон ЕСБХБ-ны техникийн зөвлөх компани болох Меркадос Эриес Интернэшнл² -ээс хийсэн ТЭЗҮ-ийн техникийн хяналтаас гаргасан шинэчлэлүүдэд үндэслэсэн бөгөөд уг ТЭЗҮ нь илүү өргөн хүрээний дамжуулах шугамын төсөл болох Чойр-Сайншанд-Замын Үүдийн цахилгаан дамжуулах шугам, шаардлагатай дэд станцууд барих төслийн баримт бичиг юм. Энэхүү төсөл нь анхдагч дамжуулах шугамын төслийн ач холбогдол бүхий хэсэг байсан.

2.2. Төслийн агуулга

Эрчим Хүчний Яам (ЭХЯ)-аас энэхүү Чойр-Сайншандын ЦДАШ-ыг нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай төсөл хэмээн тодорхойлсон. Уг төсөл нь 2008 оноос хойш Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт багтсаар ирсэн байна. 2015-2030 оны Эрчим хүчний тухай батлагдсан бодлогоор Монгол улсын эрчим хүчний салбарын нэн тэргүүний бүс нутгууд болон стратегийн зорилтуудыг тодорхойлсон. Эдгээрийн үр ашигтай байдлыг нэмэгдүүлэх, аюулгүй байдал ба байгаль орчны хамгаалалд чиглэсэн гурван гол бүлгүүдэд хуваасан. Үүнд дараах зорилтууд багтана:

- Эрчим хүчний салбарт инноваци, дэвшилтэт технологийг хөхиүлэн дэмжих, болон хамгаалах бодлогыг хэрэгжүүлэх;
- Аюулгүй, баталгаат эрчим хүч ханган нийлүүлэх;
- Бүс нутгийн улс орнуудтай харилцан ашигтай хамтын ажиллагааг хөгжүүлэх; ба
- Сэргээгдэх эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлж, уламжлалт цахилгаан үүсгүүр болон хүлэмжийн хийн байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг бууруулах.

Энэхүү бодлогод сэргээгдэх эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн эзлэх хувийг 2024-2030 он гэхэд 30% хүртэл нэмэгдүүлэхээр тусгасан. Сэргээгдэх эрчим хүчний нөөцөөр баялаг Монгол Улс нүүрсэн галлагаатай цахилгаан станцуудын ашигтай хувилбарыг ашигладаг бөгөөд энэ нь одоогийн байдлаар улсын хэмжээний нийт цахилгаан үйлдвэрлэх сангийн 96 орчим хувийг эзэлдэг. Эдгээр зорилтыг хэрэгжүүлэхэд хөгжингүй, тогтвортой, аюулгүй дамжуулах сүлжээний үүрэг нэн чухал бөгөөд эрчим хүчний салбарын орчин цагийн сорилтуудыг хангахын тулд одоо байгаа дамжуулах сүлжээг шинэчилэх шаардлагатай юм. Одоогийн байдлаар Монгол улсын цахилгаан дамжуулах сүлжээ нь хуучирсан ба үр ашиггүй дэд бүтэцтэй, шинэ эх үүсвэрээс, ялангуяа фотовольтаик (ФВ) болон салхин цахилгаан станц зэрэг шинэ эх үүсвэрүүдээс нэмэлт цахилгаан шингээх хязгаарлагдмал хүчин чадалтайн улмаас хөрөнгө оруулалт дутмаг ажиллаж байна.

2.3. Төсөл

Төслийн байршлыг Зураг 2-1 -ээс Зураг 2-3-т үзүүлэв. Төсөл нь Говьсүмбэр аймгийн төв Чойр хот (297069 У; 5134973 Х) дахь одоо ашиглагдаж буй дэд станцаас эхэлнэ. ЦДАШ нь уг дэд станцаас эхлэн зүүн урд чиглэлд үргэлжилж Дорноговь аймгийн төв Сайншанд хот (436771 У; 4975142 Х) дахь одоо ашиглагдаж буй дэд станцаас хойд зүгт ойролцоогоор 2,5 км-ын зайд орших 220/110/35 кВ-ийн шинэ дэд станц хүртэл үргэлжилнэ. 220/110/35 кВ-ийн шинэ дэд станц нь Сайншанд дахь 436714 У; 4975162 Х өргөрөгийн одоо ашиглагдаж буй дэд станцын зэргэлдээ байрлана.

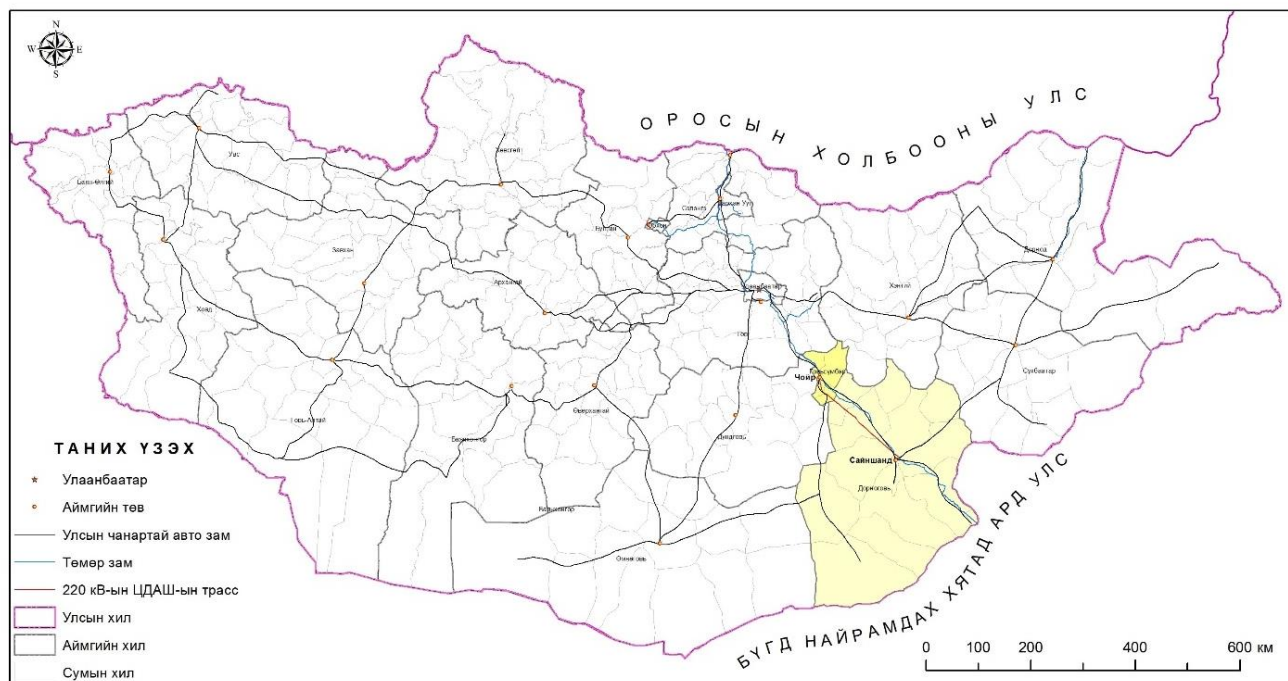
Ерөнхийдөө ЦДАШ-ын маршрут нь хүн ам тархан суурьшсан, говь цөлийн ургамаллаг шинж чанар бүхий нутгаар дайрна. ЦДАШ нь Говь-Сүмбэр аймгийн Сүмбэр, Шивээговь сум, Дорноговь аймгийн Даланжаргалан, Айраг, Сайхандулаан, Алтанширээ, Сайншанд сумдын ойролцоо байрлана.

Транс-Монголын төмөр зам нь Чойр, Сайншанд хотуудын хооронд, ЦДАШ-ын зүүн тал руу чиглэсэн байдаг. Чойр, Сайншанд сумд хоорондын замын дагуу одоо ашиглагдаж буй 110 кВ-ын ЦДАШ байдаг.

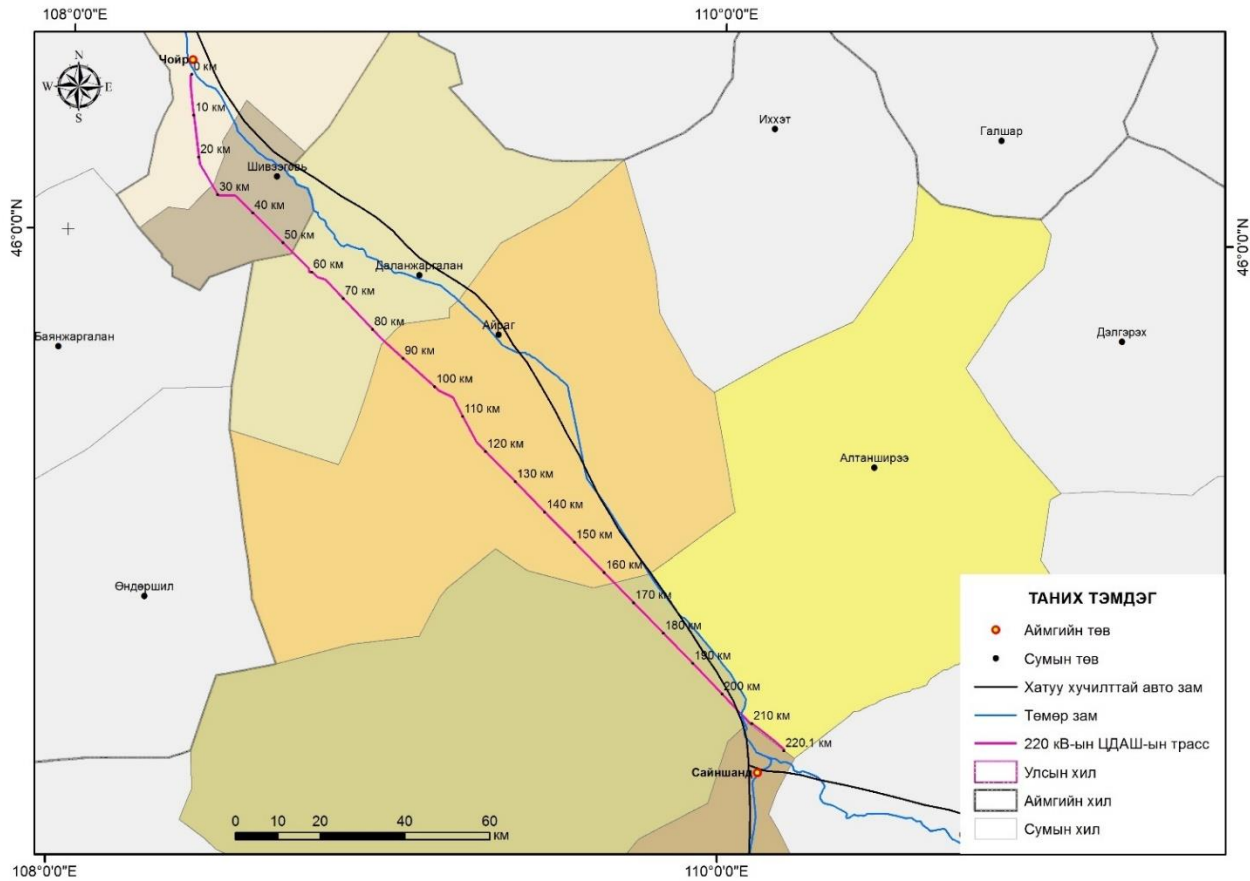
¹ Эрчим хүчний яам 2013. Чойр-Сайншанд-Замын-Үүд 220 кВ Цахилгаан дамжуулах агаарын шугам ТЭЗҮ.

² Меркадос Эриес Интернэшнл (2020 оны 5 сарын 22), ЧОЙР-САЙНШАНД Цахилгаан дамжуулах шугамын барилгын ажлын төслийн бэлтгэл ажлын судалгаа – Ажлын тайлан, болон Меркадос Эриес Интернэшнл (2020 оны 09 сарын 30), Монгол улсын ЧОЙР-САЙНШАНД Цахилгаан дамжуулах шугамын барилгын ажлын төслийн бэлтгэл ажлын судалгаа – Явц дундын хоёрдахь тайлан

Түүнчлэн Чойр, Сайншандын хоорондох зам дагуу болон Чойр, Сайншанд хотуудын суурин газруудад 35 кВ-ын цахилгаан түгээх шугамууд бий. Говь-Сүмбэр аймгийн Шивээ-Говь сумын ЦДАШ-аас баруун хойд зүгт ойролцоогоор 11 км-ийн зайд орших Шивээ-Овоо уурхай нь Монгол Улсын эдийн засгийн төв бүсэд нүүрс нийлүүлдэг гол компаниудын нэг юм. Хамгийн ойр байрлах байгалийн нөөц газар нь зүүн хойд зүгт ойролцоогоор 27 км-ийн зайд орших Чойрын богд уул юм. Мөн өөр нэг байгалийн нөөц газар, шувууны чухал бүс (ШЧБ) болох Их Нарт нь Дорноговь аймгийн Даланжаргалан сумын нутагт, ЦДАШ-ын чиглэлаас баруун өмнө зүгт ойролцоогоор 10 км-т оршдог.

Зураг 2-1. Төслийн байршил

Зураг 2-2. Төсөл хамрах аймаг, сумд

2.4. Төслийн хэрэгцээ шаардлага

Монгол улсын эрчим хүчний салбарт тулгараад буй гол сорилтууд нь:

- Цахилгаан үүсгэх дотоодын хүчин чадлын хомсдол;
- Шаардлагатай эрчим хүчний үүсгүүр болон дамжуулах сүлжээний засвар үйлчилгээ, өргөтгөлийг хэрэгжүүлэхэд хөрөнгө оруулалт дутмаг;
- Эрчим хүчний салбарын хөрөнгө оруулалтын тодорхойгүй байдал;
- Насжиж буй цахилгаан эрчим хүчний ханган нийлүүлэх дэд бүтцийн үр ашиг бага; болон
- Цахилгаан дамжуулах сүлжээний өндөр алдагдал³ юм.

Монгол улсад одоо ашиглагдаж буй цахилгаан дамжуулах болон түгээх дэд бүтцийг хуучирсан дэд бүтэцтэй, үр ашиггүй, найдваргүй – дамжуулах шугамуудын дагуу өндөр алдагдалтай бөгөөд нөхөн сэргээж, сайжруулах нэн шаардлагатай.⁴

Найдвартай, аюулгүй эрчим хүч ханган нийлүүлэх нь Монгол улсын эрчим хүчний бодлого -2015-ын нэн тэргүүний асуудлуудын нэг юм. Энэхүү төсөл нь зүүн-өмнөд бүсийн өсөн нэмэгдэж буй цахилгааны хэрэгцээг хангахын тулд Монгол улсын засгийн газраас тус улсын цахилгаан дамжуулах сүлжээг өргөтгөхөөр тодорхойлсон төслүүдийн нэг юм.

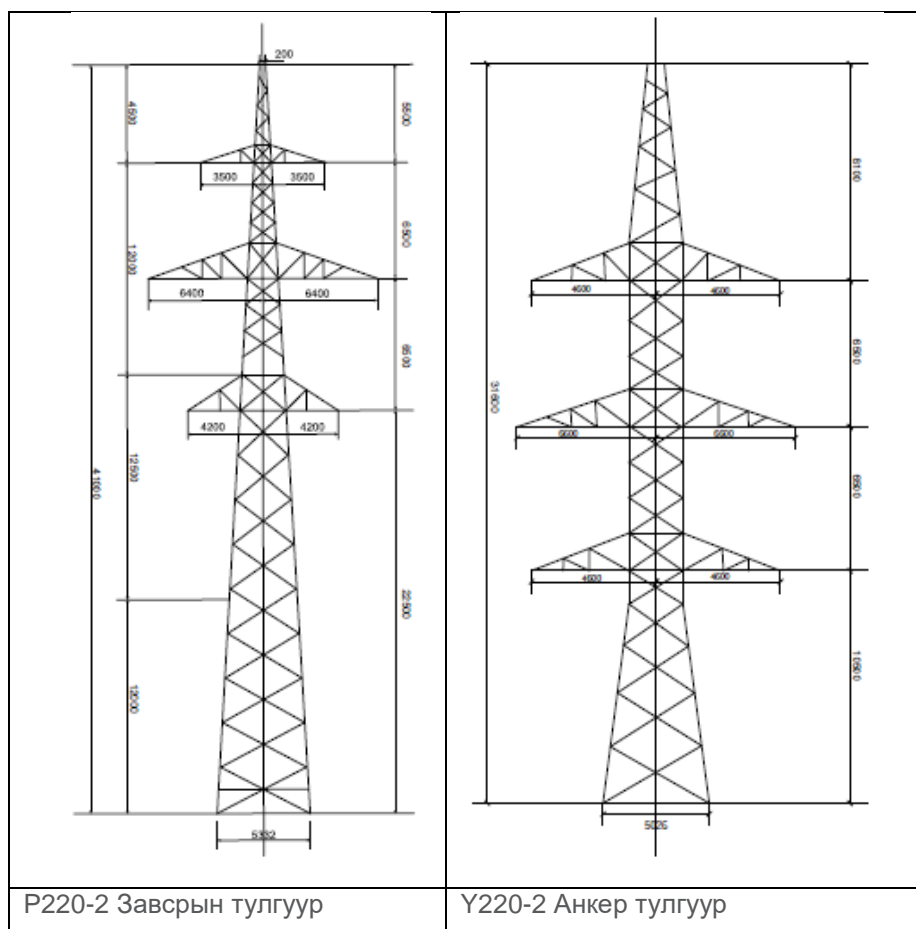
2.5. Төлөвлөгөөт ажлууд

Төсөл нь дараах үндсэн бүрэлдэхүүн хэсгээс бүрдэнэ. Үүнд:

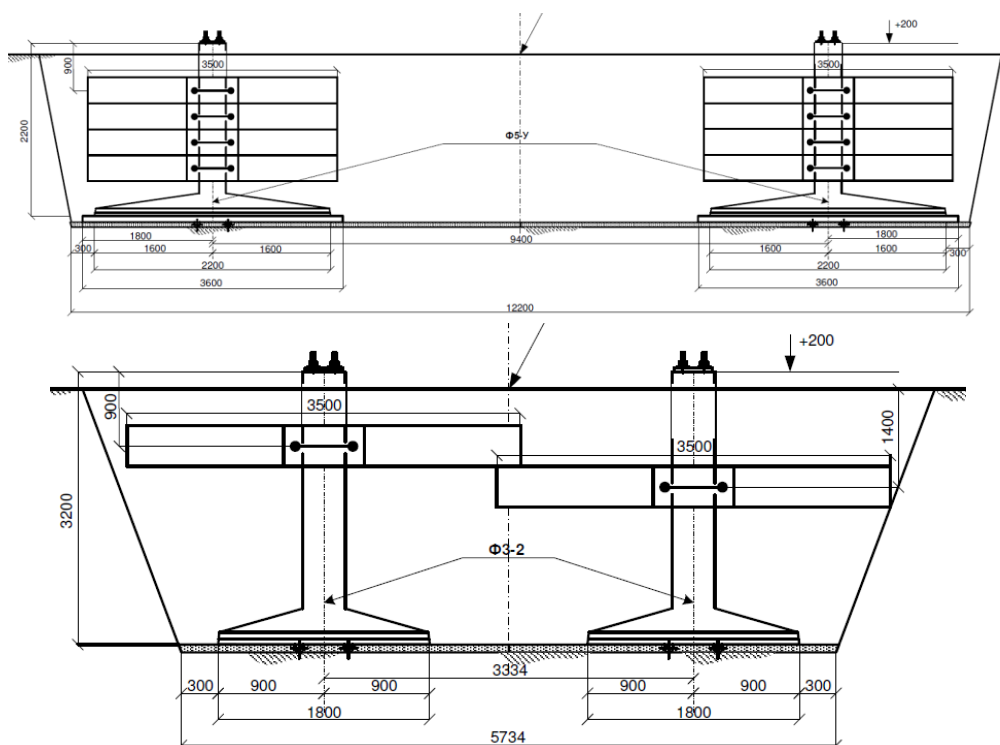
- **Дамжуулах шугам.** 220.2 км 220 кВ-ын хоёр хэлхээт агаарын шугамыг Сайншанд дахь төлөвлөгөөт шинэ дэд станц болон Чойр дахь одоо ашиглагдаж буй дэд станцын хооронд барина. ЦДАШ-нд LGJ-400/50 дамжуулагч утас, оптик газардуулгын утас, системийн ашиглалт болон гал хамгаалалтын OPGW-09A4 ашиглана. Уг хэлхээний аль нэг цэгт гурвалсан холболтууд байхгүй бөгөөд Чойр болон Сайншанд дотор ашиглах боломжийг нэмэгдүүлэхэд дэмжлэг үзүүлнэ.
- **Тулгуур шонгууд.** Хоёр хэлхээт ЦДАШ-ыг зай их шаарддаг торон цамхагаар портал хэлбэрт хоёр ган тулгуураар бэхэлнэ. Нийт 663 тулгуур шон ашиглах төлөвлөгөөтэй байгаа бөгөөд 5 төрлийн тулгуур ашиглагдана (P220-2, Y220-2, Y220-2+5, Y220-2+9, Y220-2+14). P220-2 завсрын тулгуур болон Y220-2 анкер тулгуурыг голчлон ашиглана (Зураг 2-4). Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч компанийн хийж гүйцэтгэх агаарын шугамын уг зураг төслийн оновчлол нь торон цамхаг ашиглагдаж болохуйц бусад газруудынхаас ялгаатай байж болно (Зураг 2-5).

³ Эрчим Хүчний Яам 2018. *Монгол улсын эрчим хүчний салбар, Тайлан*.

⁴ АХБ 2018. *Улаанбаатарын агаарын чанарыг сайжруулах хөтөлбөр* (PRP MON 51199, Салбарын үнэлгээ: Эрчим хүч).

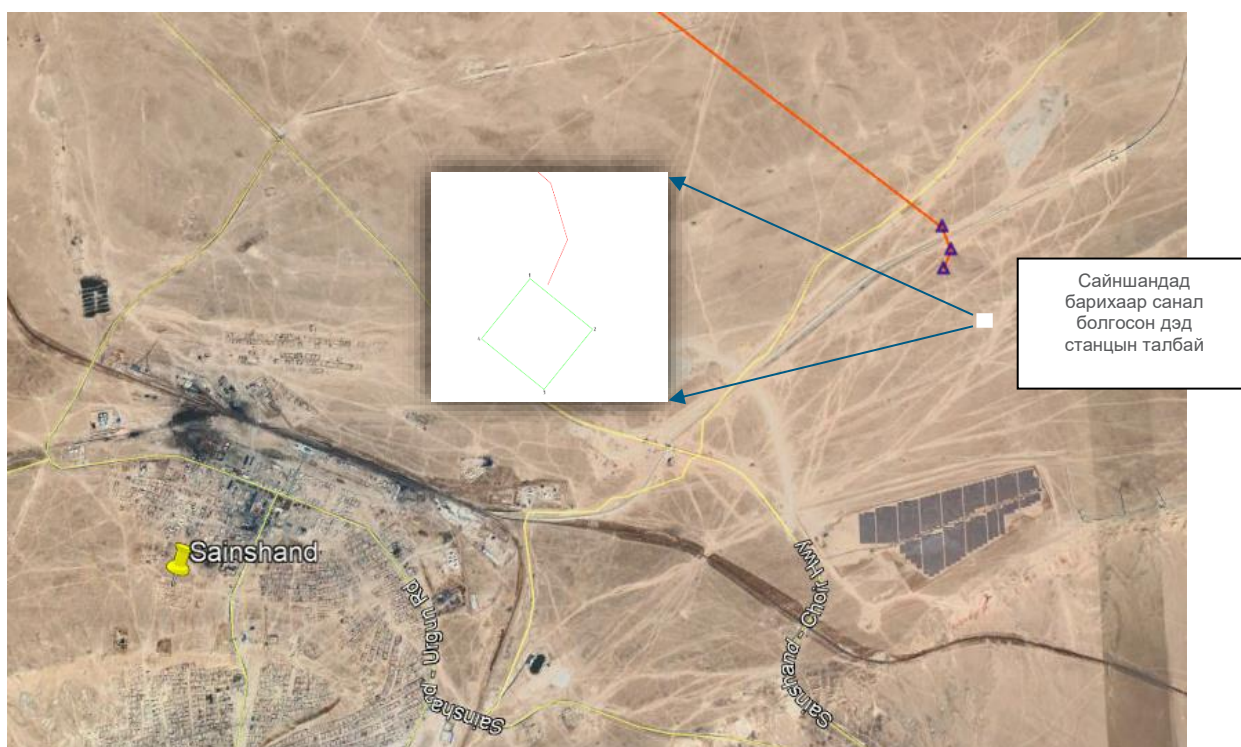
Зураг 2-4. Төсөлд ашиглагдахь тулгуур шонгуудын гол төрлүүд

Зураг 2-5. Y220-2 Анкер тулгуур (орой) болон P220-2 Завсрын тулгууруудын (ёроол) суурь

- **Дэд станцууд.** Чойрын дэд станцын өргөтгөл болон Сайншандад шинээр 220/110/35 кВ-ын шинэ дэд станц баригдана (Зураг 2-6). Сайншандын дэд станц нь дараах шинж чанар, байгууламжтай байна. Үүнд⁵:
 - 200 мега вольт ампер (МВА) хүчин чадалтай 220/110/35 кВ-ийн 2 сет автотрансформатор;
 - 220 кВ-ийн цахилгаан түгээлтийн тоног төхөөрөмж;
 - 110 кВ-ийн цахилгаан түгээлтийн тоног төхөөрөмж;
 - 35 кВ-ийн цахилгаан түгээлтийн тоног төхөөрөмж;
 - Дотоод хэрэгцээнд ашиглах трансформатор;
 - 0.4 кВ-ийн цахилгаан түгээх тоног төхөөрөмж;
 - Шууд гүйдлийн систем;
 - Кабель;
 - Гэрэлтүүлэг;
 - Гал хамгаалагч;
 - Хяналтын систем;
 - Реле, автоматжуулалтын систем;
 - Хяналтын камер;
 - Байгалийн гамшгаас хамгаалах систем, болон
 - Харилцаа холбооны систем.

Сайншанд дахь төлөвлөгөөт дэд станцын газрын зөвшөөрлийг Сайншанд сумын газрын албанаас авсан болно.

Зураг 2-6. Сайншандын дэд станцын байршил

2.6. Хамгаалалтын зурвас байгуулах

2001 оны Монгол улсын Эрчим хүчний тухай хууль (Эрчим хүчний тухай хууль) болон 2020 оны 03 дугаар сарын 18-ны өдрийн Засгийн газрын тогтоолд цахилгаан дамжуулах шугамын Хамгаалалтын бүс буюу Зурвасыг (ХЗ) байгуулна гэж заасан. Уг тогтоолд тодорхой ХЗ-уудыг тодорхойлсон бөгөөд 220 кВ-

⁵ Эрчим Хүчний Яам, 2013. Чойр-Сайншанд-Замын-Үүдийн 220 кВ-ийн Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугамын Техник Эдийн Засгийн Үндэслэл.

ын шугамуудын шаардлага нь алслагдмал хөдөө орон нутагт төв шугамаас 25 м, хот суурин газарт 6м байх бөгөөд дэд станцуудаас 25 м-ийн радиуст байрлана гэж заасан байдаг.

Эрчим хүч дамжуулалтыг тасалдуулж болохуйц аливаа арга хэмжээг ХЗ-ын дотор хориглоно. Үүнд ХЗ дотор дэд бүтцийн хөгжүүлэлт хийхийг хориглох, ХЗ-ын талбайд хийх аливаа үйл ажиллагаанд цахилгааны шугам эзэмшигчийн зөвшөөрлийг авах шаардлага зэрэг багтана. Дэд станцуудын буюу цахилгаан түгээх аливаа дэд бүтцийн ойролцоох 25 м дотор мод тарих, аливаа газар тариалангийн ажил хийхийг хориглоно. Дэлгэрэнгүй мэдээллийг 3.3.1-р хэсгээс харна уу.

2.7. Зураг төслийн оновчлол

ЦДАШ-ын төлөвлөсөн шугамыг Зураг 2-2 болон 2-3 -т харуулав. Цамхаг бүрийн бүтцийн эцсийн байрлалыг суурь нөхцөл, өндөрлөг, тулгуур шонгууд хоорондын зай зэрэг хүчин зүйлүүдэд үндэслэн Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч тодорхойлно. Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч нь уг бичил талбай туршилтыг мэдээлэх ХЗ болон дэд станцын талбайн байрзүйн болон геотехникийн нарийвчилсан судалгааг хийх шаардлагатай.

Цамхагийн газрыг илрүүлэх шаардлагатай. Үүнд, тулгуур шонгуудын суурилуулалтын газар бүрийг тодорхойлох шаардлагатай бөгөөд дээрхи судалгаануудын үр дүнд тулгуурлана. НӨЭ-үүдэд үзүүлэх нөлөөллүүдээс зайлсхийх эсхүл боломжгүй тохиолдолд нөлөөллийг бууруулахын тулд илрүүлэх ажил зэрэг орон нутгийн нөхцөлүүдийг харгалзан үзэж бага зэргийн өөрчлөлтүүдийг хийх шаардлагатай байж болно.

2.8. Туслах байгууламжууд

Барилгын шатанд цамхгуудыг суурилуулах байршлуудад нэвтрэхийн тулд барилгын ажил гүйцэтгэх, бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг босгох мөн дамжуулагч болон цахилгааны утсуудыг холбох шаардлагатай болно. Барилгын Гэрээт гүйцэтгэгчийн нь эдгээр маршрутуудыг тодорхойлох боловч гүйцэтгэж байгаа ажлын нөлөөллийг бууруулахын тулд одоо ашиглаж байгаа замуудыг аль болох ашиглах үүрэг хүлээнэ. Мөн боломжтой тохиолдолд ЦДАШ-ын корридорыг тээвэрлэлтэд ашиглана. Одоо ашиглаж байгаа туслах замуудыг корридор нэвтрэхэд ашиглах боловч бараа материал (бүрэлдэхүүн хэсэг, кабель утасны дарамт болон бусад), тоног төхөөрөмж, ажилчдыг ажлын талбай руу зөөхийн тулд Хүнд Даацын Тээврийн хэрэгсэлд зориулан шинэ замуудыг барих магадлалтай. Эдгээр замууд нь түр зуурынх байх бөгөөд замын хөдөлгөөн бага байхаар зураг төслийг нь гаргана.

Замуудыг түр зуурын (зөвхөн барилгын шатанд зориулж) эсхүл байнгын (барилгын болон ашиглалтын шатанд зориулж) барьж болно. Эдгээр замууд дээр хос авцуулах холбоо бүхий хурдны хайрцагтай тээврийн хэрэгслүүдийг зорчихыг зөвшөөрнө. Түр замуудын хувьд ажил дууссаны дараа анхны төлөвт нь оруулж нөхөн сэргээлт хийнэ; байнгын замуудыг татан буулгалт хийгдэх хүртэл нээлттэй хэвээр үлдээнэ.

Ямар ч тохиолдолд шинэ зам барихаас аль болох зайлсхийх хэрэгтэй. Боломжтой тохиолдолд одоо ашиглагдаж байгаа замуудыг заавал ашиглах ёстой. Гэрээт гүйцэтгэгч нь одоо ашиглаж байгаа замуудыг төслийн хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлэх бөгөөд ажил хийгдэж дууссаны дараа анхны төлөвт нь оруулж нөхөн сэргээх, эсхүл сайжруулах бөгөөд үүгээр дамжуулан тухайн хэсгийн оршин суугчдын амьдралыг сайжруулна.

Хайрга дайрганы карьеруудын байршилд тавигдах шаардлага хараахан тодорхой болоогүй байгаа бөгөөд Барилгын Гэрээт гүйцэтгэгч тодорхойлно.

Барилгын үе шатанд, Барилгын Гэрээт гүйцэтгэгчийн нь барилгын үйл ажиллагаанд дэмжлэг болох зорилгоор ажлын талбай дээр байгууламжуудыг суурилуулах шаардлагатай: Ажлын Талбай дахь Оффис, агуулах байр, ажилчдын байр, зогсоол г.м. Барилгын Гэрээт гүйцэтгэгчи үүнийг тодорхойлох тул дэлгэрэнгүй мэдээлэл хараахан тодорхой болоогүй байгаа ч шугамын маршрутын дунд үндсэн кэмпиийг байгуулах магадлалтай. Туслах кэмпүүдийг 2 дэд хэсэгт байгуулж магадгүй юм. Эдгээр туслах кэмпүүд нь жижиг хэмжээтэй байх бөгөөд ойролцоох ажлуудыг хийж дуусгах хугацаанд түр байршуулна. Тооны хувьд маршрутын дагуу 100 км тутамд 1 туслах кэмп гэсэн стандарттай тул дээд тал нь 2 эсхүл 3 кэмп байна гэсэн тооцоотой байна.

2.9. Төслийн үе шатууд

Хүснэгт 2-1-д төслийн үе шатуудыг тоймлон харуулав.

Хүснэгт 2-1. Төслийн үе шатууд болон үйл ажиллагаанууд

Төслийн үе шат	Төслийн үйл ажиллагаа
Барилгын өмнөх	<ul style="list-style-type: none"> Шугамын маршрут ба дэд станцын судалгаа (нарийвчилсан топограф, геотехникийн судалгаа) ба зураг төслийн оновчлол Үндэсний БОНУ бэлдэх, танилцуулах Хамгаалалтын зурвас байгуулах, Амжиргаагаа сэргээх төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх Нэвтрэх замууд, боломжтой тохиолдолд шинэ ХЗ-ын дагуу талбай руу нэвтрэх замуудыг чөлөөлөх; гэхдээ маршрутын дагуу хэд хэдэн түр замууд шаардлагатай болж болзошгүй. Шаардлагатай машин төхөөрөмж нь бульдозер. Дэд станцын талбай дээрх тариалангийн газрыг чөлөөлөх
Барилгын болон ашиглалтанд өгөх	<ul style="list-style-type: none"> Талбай дээр хадгалах газар/бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг байгуулах Тоног төхөөрөмж болон ажилчдыг талбай руу тээвэрлэх Шаардлагатай тохиолдолд эрчим хүчний түр үүсгүүр Барилгын ажил ба дэд станцын суурилуулалт Шон болон цамхагийн суурийг тэгшлэх, малтах: дараагийн малтлага хийхийн өмнө малтлага хийх талбайн өнгөн хөрсийг хуулж авсан байна. Ихэнхи тохиолдолд малтлагыг экскаватор ашиглан механикаар хийж гүйцэтгэнэ. Механик малтлага хийх боломжгүй тохиолдолд гар аргаар малтлагыг хийж гүйцэтгэнэ. Ган арматур хийсний дараа бетон цутгана. Төлөвлөгөөт тулгуур/цамхагийн суурийн талбайг тэгшилж, боломжтой үед, гар багажууд ашиглан малтлагын материалаар буцаан дүүргэж зураг төслийн түвшин хүртэл талбайг тэгшилнэ. Нягтаршуулах талбайн хэмжээс бага учраас жижиг оврын нягтаршуулах машин ашиглаж нягтруулна. Цамхаг/тулгууруудыг босгох – Байрлуулахаар сонгосон хэсгийн хөрсний шинж чанараас шалтгаалан суурийг 2,2-3,2 м гүн, 12,2-5,7м өргөнтэй эсхүл үүнээс их хэмжээстэйгээр цутгасан байна. Цамхагуудыг жижиг өргөх машин, дамар, татуурга болон олс ашиглан эсхүл боломжтой тохиолдолд зөөврийн хөдөлгөөнт кран ашиглан тогтооно. ХЗ-н ургамлыг цэвэрлэх- утас холбох ажлаас өмнө шугамын барилгын ажилд саад учруулж болох мод, ургамлыг цэвэрлэнэ. Шугамд саад учруулж болохуйц ХЗ -н гаднах моднуудыг мөн цэвэрлэж, арилгана. Эдгээр ажилд механик хөрөө болон хөнгөн багаж хэрэгслүүд ашиглана. Шугамыг холбох – цамхаг/тулгууруудыг босгосны дараа кондуктор болон хамгаалах утаснуудыг холбож, газрын түвшин болон утаснуудын хооронд хамгийн бага зай үлдээсэн байхаар тохируулж хүчитгэнэ. Ихэнхи тохиолдолд кондукторуудыг гар аргаар холбож, шугамын секцүүдэд ажиллуулна. Секц бүрт холбох машин (хүчитгэгч болон шахагч)-ыг тухайн секцийн эхлэл болон төгсгөлд байрлуулж, тулгуурууд дээрх кондукторын дамарны төгсгөлүүдийн нэг дээр байрлуулна. Хаягдлын менежмент – хаягдлын гол урсгал нь тулгуурын талбайгаас гарах илүүдэл хог хаягдал байна. Ахуйн, хүнсний, органик материал, хөдөлгөөнт станцаас гарах бага хэмжээний хаягдал, голчлон тос тослох материал болон савлагааны материалуудын хаягдал зэрэг ахуйн хаягдлуудыг бусад хог хаягдалд тооцно. Шалгах, тоног төхөөрөмжийг ашиглаж эхлэх – тулгуур/цамхагуудыг босгож, шугамуудыг бэхэлсний дараа цахилгаан дамжуулах шугамууд төлөвлөсний дагуу ажиллаж байгаа эсэхийг шалгахын тулд туршилт, хэмжилтүүдийг хийнэ. Шугам хоорондын хамгийн доод зайн хэмжээ болон газрын түвшинг шалгах шаардлагатай бөгөөд шугамуудыг техникийн нөхцөлийн дагуу хүчитгэсэн байх шаардлагатай.
Ашиглалт	<p>Олон улсын стандарт болон Монгол Улсын Эрчим хүчний яамнаас тогтоосон үндэсний хууль тогтоомж, практикт суурилсан тоног төхөөрөмжийн ашиглалт, засвар үйлчилгээ. Төслийн ашиглалтын шатанд хийж гүйцэтгэх үндсэн үйл ажиллагааны үед авч хэрэгжүүлэх гол арга хэмжээнүүдэд дэд станцуудын үйл ажиллагаа, агаарын шугамууд, цамхагууд болон ХЗ-ын нөхцөл байдлын тандалт, урсгал, төлөвлөгөөт болон яаралтай үеийн засвар үйлчилгээ, болон ургамлын хяналт зэрэг багтана.</p> <ul style="list-style-type: none"> Урсгал засвар үйлчилгээ – цахилгаан дамжуулах шугамын бүрэн бүтэн байдал, аюулгүй байдлыг хангах. Үүнд: <ul style="list-style-type: none"> Эргүүл хийх. Шугамын аюулгүй байдал, хамгаалалт, бүрэн бүтэн байдлыг хангахын тулд шугам болон бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг тогтмол шалгах. Аюулгүй байдлын эргүүл. Хүн ам ихтэй газруудад ойр байрлах шугамын сегментүүдийг сүйтгэх үйл ажиллагаа, модны мөчир шугамуудад хөндөлдөх, эрчим хүч хулгайлах, болон шугамын ерөнхий аюулгүй байдлыг шалгах үүднээс үзлэг шалгалт явуулах. Энэ нь сүйтгэх үйлдлийг эрт илрүүлэх, хариу арга хэмжээ шуурхай авах болон нөхцөл байдлыг боломжит хурдан хугацаанд залруулна; болон

	<ul style="list-style-type: none"> ○ Тулгуур/цамхагийг хянан шалгах, засвар үйлчилгээ хийх. Жил бүр нийт цамхагийн 10%-ийг сайтар шалгасан байна. Бэхэлгээн дэх боолт суларсан эсэхийг илрүүлж, чангаласнаар хугацаанаасаа өмнө элэгдэх байдлыг бууруулж, доголдол гарахаас өмнө элэгдсэн хэсгүүдийг солиход тустай. ● Төлөвлөгөөт засвар үйлчилгээ – үйлдвэрлэгчийн техникийн үзүүлэлтийн дагуу эсхүл тоног төхөөрөмжийг засах шаардлага гарсны улмаас агаарын дамжуулах шугамд хуваарт засвар үйлчилгээг хийж гүйцэтгэнэ. Төлөвлөгөөт засвар үйлчилгээний дагуу хийгдэх зарим үйл ажиллагаанд дараах үйл ажиллагаанууд багтана. Үүнд: <ul style="list-style-type: none"> ○ Солих – агаарын дамжуулах шугамын секцүүдийн тусгаарлалт; ○ Цамхагийн бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн зэврэлтийг арилгах, дахин будах; ○ Хуучин шугамын секцүүдийн эрэг, боолтуудыг хулгайд алдахаас сэргийлсэн бэхэлгээгээр солих; ○ Нэвтрэх зам, жимүүдийг нөхөн сэргээх; болон ○ Хуваарилах төхөөрөмж, хамгаалалтын систем гэх мэт төхөөрөмжүүдийн үзлэг шалгалт, засвар үйлчилгээ. ● Яаралтай үеийн завсар үйлчилгээ – төлөвлөгдөөгүй тохиолдлуудыг залруулахтай холбогдох үйл ажиллагаа. Үүнд бага хэмжээний алдаа (тухайлбал, тусгаарлагчийн алдаа) -аас цамхагийн алдаа гэх зэрэг том хэмжээний гэмтлүүд багтана. ● Ургамлын хяналт болон биологийн олон янз байдлын (шувууны үхэл хорогдол) хяналт шинжилгээ ● Хог хаягдлын менежмент
Татан буулгах	<ul style="list-style-type: none"> ● Тоног төхөөрөмж, байгууламжуудыг буулгах

3. Хууль Эрхзүйн Орчин

3.1. Танилцуулга

1990-ээд оны эхээр ардчилалд шилжих үед Монгол Улс, өмчийн тухай хууль эрх зүйн шинэ тогтолцоог бий болгосон юм. Үүний дараа хамгийн сүүлийн байдлаар, 2019 оны 5-р сарын 2-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт оруулсан. 1992 оны Үндсэн хуульд хөдлөх болон үл хөдлөх эд хөрөнгийг шударгаар олж авах, эзэмших, өв залгамжлуулах эрхийг тусгасан болно. Монгол Улсын Засгийн Газар газар өмчлөх эрхээ хадгалж, гадаадын иргэнд газар өмчлүүлэхийг хориглодог, мөн бэлчээрийн газар өмчлүүлэхийг маш тодорхой хориглодог.

Газар эзэмших, нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой үндэсний эрх зүйн орчныг олон хууль тогтоомжид тусгасан байдаг бөгөөд, эдгээрээс хамгийн чухал нь Үндсэн хууль болон Монгол Улсын Газрын тухай хууль (цаашид "Газрын тухай хууль") юм. Газрын төлбөрийн тухай хууль болон Албадан чөлөөлөхтэй холбоотой хууль гэх мэт бусад гол хууль тогтоомжууд Газрын тухай хуульд тусгагдсан байдаг. Мөн тус Төсөлд, Мал аж ахуй эрхлэлт, бэлчээрийн газар ашиглалтын тухай Орон нутгийн газар ашиглалтын эрхүүд болон Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хууль, Иргэний хууль, Тусгай хамгаалалтай газар нутгийн тухай хууль, тогтоомжууд хамааралтай байна.

Газрын тухай хууль тогтоомжоос гадна, бусад гол хууль тогтоомж нь Төсөлд ашиглагдсан газрыг сэргээн засахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Үүнд, Эрчим хүчний тухай хууль, тэр дундаа хамгийн гол нь, Төслийн нөлөөлж болзошгүй зарим барилга байгууламжийг тодорхойлогч Хамгаалалтын Зурвасын хил хязгаарыг зааж өгдөг ба Эрчим хүчний тухай хуулийн хамтарсан Засгийн газрын №97 тогтоол багтана. Эцэст нь, Төсөл нь маш олон уул уурхайн лицензтэй талбайг дайрч байгаа тул, уул уурхайн концесс эзэмшигчдийн эрхийн тухай хууль тогтоомжийг авч үзэх шаардлагатай.

3.2. Газар, Газар ашиглалт, Албадан чөлөөлөлт

1990-ээд оны эхэн үеэс эхлэн Монгол Улсын Засгийн газар газар эзэмшихтэй холбоотой олон хууль тогтоомж баталж ирсэн. Дараах хэд хэдэн хуулиудад нэгээс дээш удаа өөрчлөлт оруулж байсан. 2003 оны Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хуульд таван удаа (2005, 2008, 2010, 2011, 2012 онд) өөрчлөлт оруулсан. Энэ нь гадаадын өмчлөлийн статустай холбоотой хууль, тогтоомжид зөрчилдөөнтэй байдлыг бий болгосон.⁶ 2002 оны Газрын тухай хууль, Газрын зохицуулалтыг боловсронгуй болгосон хууль тогтоомжинд 2019 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан боловч, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хуульд хамаараагүй. Тиймээс хууль тогтоомжийн хоёр хэсгийн хоорондох зөрчилдөөн байж болох ч, одоогоор илрээгүй байна.

3.2.1. Монгол Улсын Үндсэн Хууль, 1992

1992 оны Монгол Улсын Үндсэн хуульд, Монгол улсын иргэнд хувийн өмчлөл байдлаар олгосон газар, газрын хэвлий, байгалийн нөөц болон уснаас бусад бүх газар нь Улсын өмч байна гэж заасан. Үндсэн хуульд Төрөөс Монгол улсын иргэнд газар өмчлүүлэх эрх олгосон байдаг ч эдгээр газрыг гадаадын иргэнд шилжүүлэхийг хориглодог. Газрыг гадаадын аж ахуйн нэгжид түрээсэлж болно.

3.2.2. Газрын тухай хууль (2003.01.01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон; 2019.05.02-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт оруулсан)

Уг хууль нь газар "эзэмших", "өмчлөх", "ашиглах" эрхийг зохицуулдаг. Хуулийн хүрээнд дараах тодорхойлолтууд чухал ач холбогдолтой болно:

- Газар гэдэгт газрын гадаргуу болон түүний дээгүүрх агаарын орон зайг хамруулна.
- Газар "өмчлөх" гэдэг нь, газрыг эзэмших, захиран зарцуулах, хяналт тавих эрхтэй гэсэн үг юм.
- Газар "эзэмших" гэдэг нь, ашиглах зөвшөөрөл болон бусад эзэмших нөхцөлийг тусгасан гэрээний (эзэмших гэрчилгээ⁷) дагуу, хяналт тавих эрхтэй гэсэн үг юм.

⁶ Дэлхийн Банк. 2015. Улаанбаатар дахь газрын удирдлага, менежмент, Сэргээн босголт, хөгжлийн олон улсын банк, хууд.26

⁷ "газар эзэмших гэрчилгээ" гэдэг нь Монгол улсын иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын газар эзэмших эрхийг баталгаажуулсан баримт бичгийг хэлнэ (Газрын тухай хууль, 3.1.7)

- Газар “ашиглах” гэдэг нь, газар өмчилж, эзэмшиж буй этгээдийн олгосон гэрээний дагуу газрын зарим ашигтай шинж чанарыг хэрэглэх замаар тухайн газар дээр хууль ёсны болон тодорхой үйл ажиллагаа эрхлэх гэсэн үг юм.

Газрыг хянаж, хамгаалах, нөхөн сэргээж, зөвшөөрлийн дагуу үр ашигтай ашиглах ёстой. Хүний эрүүл мэндэд; байгаль, экологийн тэнцвэр; эсхүл үндэсний аюулгүй байдалд хохирол учруулж болзошгүй аливаа үйл ажиллагааг хориглоно. Гадаадын улс орнууд, олон улсын байгууллага, хуулийн этгээд, болон иргэд нь гэрээний нөхцөлийг харгалзан хуульд заасны дагуу тодорхой зориулалтаар, тодорхой хугацаанд газар ашиглагч байх боломжтой.

Газрын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлд заасны дагуу газар өмчлөх, өмчлөх, ашиглах гэсэн Газрын эрхийн үндсэн гурван ангилал байдаг.

- 3.1.2-р зүйлд Монгол улсын иргэнд хувийн газар өмчлүүлэхдээ хугацаагүй байхаар заасан (чөлөөтэй эзэмшүүлэх боломжтой) байдаг. Газар өмчлөх эрхийг тусгай нөхцөлөөр зөвхөн Монгол Улсын иргэнд олгох боломжтой боловч, хуулийн этгээдэд боломжгүй юм. Газар өмчлөх эрх нь, газрын алба зөвшөөрсний үндсэн дээр зөвхөн Монгол Улсын иргэдийн дунд шилжиж, худалдах боломжтой. Цаашилбал, Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 6.2-т заасны дагуу Монгол Улсын иргэн өмчилснөөс бусад бүх газар нь Монгол Улсын өмч байна. Тиймээс Монголын болон Гадаадын хуулийн этгээд газар өмчлөх эрхгүй.
- 3.1.3-р зүйлд “газар эзэмших” гэдгийг ашиглах зориулалт, холбогдох гэрээнд заасан нөхцөл, болзлын дагуу газрыг хууль ёсоор хяналтандаа байлгах талаар тодорхойлсон байдаг (ийм эрхтэй хүмүүс, өмчлөх эрх авах өргөдөл гаргах боломжтой). Үүнийг үл хөдлөх хөрөнгө түрээслэх зарчимтай адилтгаж болно. Энэ тохиолдолд Төр нь газар өмчлөх эрхээ хэвээр хадгална. Эзэмших хугацааг 40 хүртэлх жилийн сунгалттайгаар, хязгаарлах боломжтой (15-с 60 жил). Зөвхөн Монгол Улсын иргэн, хуулийн этгээд газар эзэмших боломжтой бөгөөд хэмжээ хязгаар нь тодорхой зориулалтаас хамаарна. Газар эзэмших гэрээг улсын бүртгэлд бүртгүүлэх ёстой. Газрын тухай хуульд заасны дагуу, газар эзэмших эрхтэй эзэмшигч нь гуравдагч этгээдэд өөрийн газраа бүхэлд нь эсхүл хэсэгчлэн ашиглуулах, тухайн нутгийн захирагчийн зөвшөөрлөөр гуравдагч этгээдэд шилжүүлэх, газар эзэмших эрхийг Монгол Улсын иргэн болоод гадаадын хөрөнгө оруулалтгүй хуулийн этгээдэд барьцаалах боломжтой.
- 3.1.4-р зүйлд “газар ашиглах” гэдгийг, газар өмчлөгч эсхүл эзэмшигчтэй байгуулсан гэрээний дагуу газрын зарим шинж чанарыг ашиглах байдлаар хууль ёсны бөгөөд тодорхой үйл ажиллагаа эрхлэх, гэж тодорхойлсон байдаг. Газар ашиглах эрхийг Монгол Улсын иргэн, гадаадын иргэн, гадаадын хуулийн этгээдэд (ж.нь, гадаадын иргэн, хуулийн этгээдийн 25% -иас дээш хувийн эзэмшилтэй компаниуд) таван жилийн хугацаатай олгох боломжтой, ба таван жилээр нэг удаа сунгаж болно. Газрын тухай хуульд заасны дагуу газар ашиглах эрхээ гуравдагч этгээдэд шилжүүлэх, барьцаалах эрхгүй.

Мөн Монгол улсын Газрын тухай Хууль нь газар ашиглалтыг төлөвлөх, албадан чөлөөлөх асуудлыг тусгасан байдаг.

Барилга, Хот Байгуулалтын Яам нь газар ашиглалтын талаар хууль тогтоомж, бодлогыг хэрэгжүүлэх, засгийн газраас батлагдсан газар ашиглалтын ангиллыг тогтоох бүрэн эрхтэй. Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал (ИТХ), аймаг, Нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга нь дараах бүрэн эрхтэй:

- Газрын тухай хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөх, газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө батлах;
- Холбогдох саналуудыг зохих шатны Засаг даргад өргөн мэдүүлснээр Аймаг, нийслэл, сумдын тусгай хэрэгцээнд зориулж иргэдийн газрыг авах;
- Иргэдээс авах газрын хэмжээ, хил хязгаарыг тогтоож, тус газрын ашиглалтыг зөвшөөрөх
- Авсан газрынхаа хариу нөхөн олговор олгох тухай шийдвэр гаргах.

Газартай холбоотой асуудлаар Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга нь дараах бүрэн эрхтэй:

- Газар ашиглалтын хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх;
- Газар ашиглалтын менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах;
- Тусгай хэрэгцээний газрыг авах тухай, газар эзэмшигч болон зохих шатны Засаг даргатай урьдчилан тохирсны дагуу ИТХ-д санал хүргүүлэх;
- Ихээхэн газрын доройтол учруулж байгаа тохиолдолд тухайн этгээдүүдийг газраас нь чөлөөлөх;

- Хууль эрх зүйн үндэслэл бий бол, доод шатны Засаг даргаас гаргасан газар ашиглах шийдвэрийг хүчингүй болгох.

Сум, дүүргийн Засаг дарга нар ИТХ-аас баталсан газар зохион байгуулалтын жилийн төлөвлөгөөний дагуу иргэдэд газар ашиглах, эзэмших эрх олгох бүрэн эрхтэй. ИТХ, баг, хорооны Засаг дарга нь нийтийн эзэмшлийн газрыг зохицуулах, хамгаалах бүрэн эрхтэй. Баг, хорооны Засаг дарга нь дээд шатны байгууллагын газар ашиглалт, газар хамгаалах тухай хууль тогтоомж, хэрэгжилтийг агуулсан шийдвэрийг хэрэгжүүлэх бүрэн эрхтэй. Газар эзэмших, ашиглах хураамжийг Газрын Төлбөрийн тухай тусдаа хууль ногдуулдаг (1997.07.01-ний өдөр).

Дэлхийн Банкны 2015 оны нэгэн хэвлэлд, засгийн газрын доод шатны байгууллагууд хөдөө орон нутаг газар эзэмшүүлэх өргөн боломжтой байдаг нь, эзэмших болон өмчлөх эрхийн гэрчилгээг улс төр, авилгатай хамааруулах байдлыг бий болгож байна, гэж тэмдэглэсэн байна⁸. 1992-2011 оны хооронд албан бусаар газар авсан хүмүүс газрын албан ёсны журмыг хэрэгжүүлж буй шинэ журмыг тойрч гарч байна. Тухайлбал, эрх мэдэл бүхий зарим хүмүүс хүссэн газраа албан бусаар олж авсан бөгөөд 2012 онд албан бусаар олж авсан газраа өмчлөхийг хориглосон хууль батлагдсан хэдий ч, эдгээр хүмүүс 2012 оноос өмнө тухайн газар дээрээ амьдарч байсан тул уг хуулиас чөлөөлөгдсөн⁹.

Тус хуулинд нэмэгдсэн 33.7 дугаар зүйлийн үр дүнд гарсан 2019 оны 05 дугаар сарын 02-ны өдрийн нэмэлт өөрчлөлтөнд:

“Итгэмжлэгдсэн этгээд газар эзэмших эсхүл ашиглах талаар шийдвэрээ гаргаснаас хойш ажлын 15 өдөрт багтаан тухайн мэдээллийг Улсын бүртгэлийн тухай ерөнхий хуулийн 9.11 дүгээр зүйлд заасны дагуу нэгдсэн мэдээллийн санд оруулах шаардлагатай.”

3.2.3. Газрын Төлбөрийн Тухай Хууль (1997.07.01-ний өдрөөс хүчин төгөлдөр болсон; 2019.05.02-ны өдөр нэмэлт өөрчлөлт оруулсан)

Энэ хууль нь иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад төрийн эзэмшлийн газрыг эзэмшүүлэх, ашиглуулахтай холбоотой төлбөр ногдуулах, түүнчлэн төлбөрийг төсөвт төлөхтэй холбогдох харилцааг зохицуулна.

3.2.4. Монгол Улсын Иргэнд Газар Өмчлүүлэх Тухай Хууль, 2003

Энэхүү хуулийн зорилго нь “...иргэнд газар өмчлүүлэх, болон өмчлөлтэй улмаас үүссэн холбогдох асуудлыг” -г зохицуулах бөгөөд үүнд, жишээлбэл, олгох газрын хэмжээ, олгогдох газрын үнэлгээг тодорхойлох, газрын татвар, газар өмчлөх зорилгоор авч буй иргэний эрх, үүргүүд, газар өмчлөх иргэний эрхийн баталгаажуулалт, иргэн өмчилдөг газрыг улсын мэдэлд авах, болон гомдол болон шийдвэрүүдийг эмхэтгэх зэрэг багтана. Энэ хуульд зааснаар газрыг дараах зорилгоор иргэнд өгнө:

- Гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар; эсхүл
Хөдөө аж ахуйн зориулалтаар

3.2.5. Монгол Улсын Иргэний Хууль, 2002

Монгол Улсын Иргэний хууль (2002 он) нь аж ахуйн нэгж, байгууллагуудад газар эзэмшүүлэх, холбогдох үйл ажиллагаа, гэрээг зохицуулахад ашиглагдана.

Иргэний хуулийн 10-р бүлэгт газар, бусад үл хөдлөх хөрөнгийг хамруулсан хөрөнгө, эд хөрөнгийг тодорхойлсон байдаг. 11-р бүлэгт тэдгээрийг хууль ёсны дагуу олж авах тухай заалтуудыг нарийвчлан тусгасан байх бөгөөд, 12-р бүлэг нь хувь хүн болон бусад хуулийн этгээдийн хөрөнгө өмчлөлийн тухай заасан. Иргэний хуулийн 101-р зүйлд эд хөрөнгийг эзэмших, ашиглах, захиран зарцуулах ерөнхий нөхцөлийг тусгасан (энэ тухай 109-112-р зүйлүүдэд дэлгэрэнгүй тайлбарласан болно) боловч дараа нь батлагдсан газар өмчлөх, эзэмшихтэй холбоотой Газрын тухай хууль, Газар чөлөөлөх тухай хуульд хамаарна. Аливаа төслийн хувьд, Нийтийн эзэмшлийн өмчлөл (108-р зүйл), гэр бүлийн гишүүдийн нийтийн өмч (126, 128-р зүйл), хязгаарлах эрх (сервитут) (151-р зүйл) зэрэг хэд хэдэн холбогдох тусгай заалтууд нь тодорхой тохиолдолд хамааралтай байж болно. Газар шилжүүлэх тухай тохиролцсон хэлэлцээрийн гол хэсэг нь 15-р бүлэгт байгаа гэрээтэй холбоотой тохиролцоо юм.

⁸ Ibid. 2015

⁹ Ibid. 2015

3.2.6. Бэлчээрийн Менежмент, Хамгааллын Тухай Хууль, 2019

Энэ хууль нь одоогоор эцэслэн батлагдаж байгаа хууль юм. Энэ хуулиар бэлчээрийн хөрс, хэрэглэгчийн эрх ашгийг хамгаалах харилцааг зохицуулахаар төлөвлөж байна. Хуулийн төсөлд бэлчээр ашиглалтын ангиллын (нийт бэлчээрийн талбай, нөөцлөгдсөн бэлчээрийн талбар, хуваалцсан бэлчээрийн талбар, гэрээт талбайн хэсэг) шалгуур, гэрээний нөхцөл, эрх, үүрэг, малчдын мэдээллийн эрх, төрийн байгууллагуудын мандат, зөрчлийг шийдвэрлэх зэрэг асуудлыг тусгасан болно. Малын тоог бэлчээрийн даацтай нь тэнцвэржүүлэх, бэлчээрийн талбайн тодорхой ангилал бий болгох зэрэг, одоогийн Хуулийн бэлчээрийн менежментийн тал дээр хүлээгдэж буй өөрчлөлтүүд байна (Улсын Их Хурал 2019 он).

3.2.7. Уламжлалт Газар Ашиглалт

Бэлчээр ашиглах эрхийн талаарх заншмал хуулийг төр хүлээн зөвшөөрдөг. Заншмал хууль нь "хууль эрх зүйн шаардлага, ёс зүйн заавал дагаж мөрдөх журам мэт хүлээн зөвшөөрсөн заншил; хэрэв хууль байсан бол нийгэм, эдийн засгийн системийн маш чухал бөгөөд зайлшгүй чухал хэсэг болох практик, итгэл үнэмшил" зэргээс бүрдэнэ¹⁰. Монгол Улсад малчин айл, нутгийн иргэдийн хооронд бэлчээрийн эрх хуваарилахад заншмал хууль үйлчилнэ. Бэлчээрийн эрхийг заншмал хуулийн дагуу дараах байдлаар олж авч болно:

- Газрыг үе удмаараа ашиглах;
- Малын хашаа саравчийг барих эсхүл эзэмших;
- Бэлчээрт ойрхон худаг эзэмших, (доорхи 3.3 хэсгээс харна уу)
- Бэлчээрийн талбайн ойролцоо газар тариалангийн газар эзэмших;
- Албан ёсны эрх зүйн зохицуулалтаар өвлөх.

Социализмын үед бүх газар, мал нь төрийн мэдэлд, малчид төрийн албан хаагчид байсан. Мал аж ахуйн зохицуулалтыг төвлөрсөн байдлаар төлөвлөж байсан хэдий ч малчид бэлчээрээ сонгох зэрэг уламжлалт аргачлалуудыг ашигладаг хэвээр байв.

Зах зээлийн эдийн засагт шилжиж, хувийн өмч ашиглалтад орсноор малчид мал аж ахуй эрхэлснийхээ төлөө төрөөс цалин авахаа больж, мал сүрэг өсгөж борлуулах, малын бүтээгдэхүүн борлуулалтаасаа орлого олохын тулд өөрсдөдөө найдах хэрэгтэй болсон. Үүний улмаас ноос ноолуурын ашигтай ямааны тоо толгой өсөж байв. Малын тоо толгой болон өсөлт нь (ямаа давамгайлах) төслийн талбайн болон Монгол улсын хэмжээнд бэлчээрийн чанарыг доройтуулахад хүргэсэн билээ. Ямаа бэлчээрлэхдээ, хонь болон бусад малын адилаар ургамлын дээд давхрагыг тасдахын оронд ургамлыг үндсээр нь татаж авдаг бөгөөд энэ нь бэлчээрийн газар алдагдах, доройтуулахад хүргэдэг.

Түүнчлэн, засгийн газрын дэмжлэгтэй, малчдын гүйцэтгэж байгаа бэлчээрийн газрыг асран хамгаалах үүргийг орлох төрийн байгууллага (нийтийн талбайг зохицуулах газар гэх мэт) үгүй болоход зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн шилжилт нөлөөлсөн. Зах зээлийн эдийн засагт шилжсэнээр засгийн газрын тэргүүлэх чиглэл бол улс орныг зах зээл дээр суурилсан газрын, өмчийн тогтолцоонд шилжүүлэхтэй холбоотой олон хууль тогтоомж гаргах явдал байв. Ихэнх тохиолдолд эдгээр хуулиуд нь, газар болон бусад үл хөдлөх хөрөнгөтэй холбоотой газар эзэмшилт, хуваарилалт, хураалт, шилжүүлэлтийг зохицуулсан. Бэлчээрийн газрын нийтийн зохицуулалт орхигдсон хэдий ч өнөө үеийн малчид нүүдэллэх цөөн хязгаарлалттайгаар нүүдэлчин амьдралын хэв маягаа хадгалж үлдэх боломжтой. 2019 оны Бэлчээрийн менежмент, хамгаалалтын тухай хуулийн зорилго нь (3.2.6 хэсэг) бэлчээрийн үндсэн ашиглалт, хамгаалалтыг дэмжих зэрэг бэлчээрийн хөрс, ашиглагчийн эрхүүдийг хамгаалах харилцаануудыг зохицуулах юм.

3.3. Усны тухай хууль, 2012

Худаг эзэмших тухайд, Усны тухай хуулийн (2012) дагуу иргэн болон аж ахуйн нэгж нь ус ашиглах зөвшөөрөл болон тусгай зорилго, нөхцөлүүдийн гэрээнд үндэслэн хууль журмын дагуу ус ашиглах эрхтэй. Ус ашиглалт болон зарцуулалтын зорилгоос хамаарч хоёр ангилал бий: ус ашиглагч¹¹ болон ус хэрэглэгч¹². Хуулинд заасны дагуу, хэрэв ус хэрэглэгчид (өрхүүд) худгаас ус авч хэрэглэх

¹⁰ Блекийн хуулийн толь бичиг. 2007

¹¹ "ус ашиглагч" гэж ашиг олох зорилгоор үйлдвэрлэл, үйлчилгээндээ ус, усан орчин, рашааныг ашигладаг иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагыг (3.1.27 дугаар зүйл. Усны тухай хууль, 2012)

¹² "ус хэрэглэгч" гэж ашиг олох зорилгогүйгээр унд, ахуйн болон гэр бүл, өрхийн хэрэгцээний мал аж ахуй, газар тариаланд ус, усан орчинг ашигладаг хэрэглэгчийг (3.1.28 дугаар зүйл. Усны тухай хууль, 2012)

зөвшөөрөл авахыг хүсвэл ашиглах усны зорилго, хэмжээний мэдээллийг агуулсан хүсэлтийг газрын гэрчилгээ (өмчлөх, эзэмших эсхүл ашиглах)-ний хуулбар, худгийн нарийвчилсан мэдээллийн хамт тухайн аймгийн Байгаль орчны албанд хүргүүлнэ. Ингэснээр аймгийн Байгаль орчны алба ус хэрэглэх худгуудыг усны өгөгдлийн санд бүртгэж, “худгийн гэрчилгээ” олгоно.

Уг хуулийн дагуу усны байгууламж болон худаг эзэмших, ашиглах эрхийг тав хүртэлх жилийн хугацаагаар олгодог.

3.4. Эрчим Хүчний Тухай Хууль (2001 он, 2017 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан)

Монгол Улсад эрчим хүч үйлдвэрлэлт, дамжуулалт, түгээлт, зарцуулалт, хүргэх зэрэг үйл ажиллагааг зохицуулах үндсэн хууль дүрэм нь 2001 онд хүчин төгөлдөр мөрдөгдсөн Эрчим хүчний тухай хууль бөгөөд 2017 онд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан.

Эрчим хүчний тухай хууль нь эрчим хүчний салбарын бүтцийн өөрчлөлтийг төвлөрсөн төлөвлөгөөт зарчмаас зах зээлийн тогтолцоонд шилжүүлэх хууль эрх зүйн орчинг бүрдүүлдэг. Энэхүү хуулиар эрчим хүчний бие даасан зохицуулагч, Эрчим хүчний зохицуулах газар болон, эрчим хүчний салбарыг удирдан чиглүүлэхэд оролцдог гол байгууллагуудын эрх, үүргийг хүлээлгэсэн. 2001 онд Эрчим хүчний зохицуулах газар (2012 оноос хойш Эрчим хүчний зохицуулах хороо) байгуулагдсанаас хойш эрчим хүчний зохицуулалт хорь орчим жилийн турш хэрэгжсээр ирсэн. Эрчим хүчний тухай хууль нь өрсөлдөөнийг бий болгож, хувийн оролцоо, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх зорилготой. Энэ хууль нь Засгийн газар болон Төрийн талаас, эрчим хүчний хангамж дахь үүргийг, мөн аймаг сумдад олгогдсон эрх мэдлийг тодорхойлж өгдөг.

Эрчим хүчний тухай хуульд Эрчим хүчний зохицуулах хорооноос лиценз олгох, сунгах, хүчингүй болгох бүрэн эрхийг тогтоосон (бүрэн жагсаалт биш): цахилгаан ба дулааны үйлдвэрлэл; цахилгаан дамжуулах сүлжээнд холбогдсон өндөр хүчдэлийн шугам, дэд цахилгаан станцын 110 кВ ба түүнээс дээш гол үүсгүүрийн сүлжээ гэж тодорхойлогдсон цахилгаан дамжуулах сүлжээ, сүлжээнд холбогдсон эсхүл техникийн болон технологийн хувьд шаардлагатай бусад цахилгаан шугам сүлжээ; цахилгаан дамжуулах шугам сүлжээ дэд станцаас ирж буй цахилгаан эрчим хүчийг хэрэглэгчдийн төхөөрөмжид хуваарилах зориулалттай 110 кВ ба түүнээс бага хүчдэлийн шугам, дэд станц гэж тодорхойлсон цахилгаан түгээх сүлжээ. Энэ хууль нь эрчим хүчний байгууламжаас авах тариф, үнийн бүтцийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх журмыг мөн тодорхойлдог.

3.4.1. Эрчим Хүчний Тухай Хууль, Монгол Улсын Засгийн Газрын 97 дугаар тогтоол

Үндэсний хууль тогтоомжийн эдгээр хоёр хэсэгт, Монгол улсад цахилгаан дамжуулах шугамын Хамгаалах Зурвас (ХЗ) байгуулах талаар болон тэдгээрийн техникийн нарийвчилсан мэдээллийг заасан байдаг.

Эрчим хүчний тухай хуулийн 33-р зүйлийн дагуу цахилгаан дамжуулах шугам, түгээлтийн сүлжээ нь ХЗ-тай байна.¹³ Эрчим хүчний тухай хуульд ХЗ-ын өргөнийг заагаагүй боловч аймаг, сумдын Засаг дарга нь цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын аюулгүй байдлын дүрмийн дагуу ХЗ-ын өргөнийг тогтоож, Засгийн газрын тогтоолоор цахилгаан дамжуулах агаарын шугам, ХЗ-ын аюулгүй байдлын дүрмийн дагуу, ХЗ-ыг байрлуулах бүрэн эрхтэй.

Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 97 дугаар тогтоолоор дараах цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын ХЗ-уудыг тогтоосон (Хүснэгт 3-1).¹⁴

Хүснэгт 3-1. Монгол Улсын цахилгаан дамжуулах агаарын шугамд зориулсан ХЗ-ын техникийн нөхцөлүүд

Цахилгааны шугам, кВ	Хүн ам суурьшдаггүй газар нутаг	Хүн ам ихтэй газар нутаг	Дэд станц болон түгээлтийн дэд бүтэц	Ойн бүс болон байгалийн нөөц газар
	Гадна шугамын хоёр тал, м		Маршрут бүр, м	Гадна шугамын хоёр тал, м

¹³ Монгол улсын парламент. 2001. Эрчим хүчний тухай хууль. Монгол улс. <https://www.legalinfo.mn/law/details/60>

¹⁴ Монгол улсын Засгийн газар. 2020. Засгийн газрын 97-р тогтоолын Хавсралт №3. Монгол улс. <https://www.legalinfo.mn/annex/details/10938?lawid=15260>

1 кВ хүртэлх		1-1.5 м		
1 – 20 кВ	10 м	2 м	10 м	2 м
35 кВ	15 м	4 м	15 м	3 м
110 кВ	20 м	5 м	20 м	3 м
220 кВ	25 м	6 м	25 м	4 м
330 -500 кВ	30 м	10 м	30 м	5 м

Эрчим хүчний дамжуулалтыг тасалдуулж болохуйц аливаа үйл ажиллагааг ХЗ-ын хүрээнд хориглоно. ХЗ дотор дэд бүтэц хөгжүүлэхэд (ж.нь кабель тавих, зам тавих гэх мэт) эрчим хүч ашиглалтын эрх бүхий холбогдох байгууллагаас зөвшөөрөл авах шаардлагатай болно. Дулаан дамжуулах шугам хоолойн дээгүүр дамжиж буй цахилгаан дамжуулах шугамууд нь дулааны хоолойн засвар үйлчилгээнд шаардлагатай хамгийн багадаа 10 м босоо зайг барьсан байх ёстой.

Дэд станц, цахилгаан түгээх дэд бүтцийн 25 метр дотор ямар ч мод болон хөдөө аж ахуйн тариалалт байхыг зөвшөөрөхгүй. ХЗ-ын дотор байгаа мод, сөөг сүлжээнд гэмтэл учруулж болзошгүй, эсхүл цахилгаан шугамын үзлэг, засвар хийхэд саад учруулж болзошгүй тохиолдолд тарьж ургуулсан эзэд нь нүүлгэх эсхүл тайрах үүрэгтэй. Эрх бүхий ажилтнууд нь ХЗ-ын дотор байгууламжид орж, үзлэг шалгалт хийх эрхтэй. Хувийн эзэмшлийн газар дээр цахилгаан шугам барихтай холбоотой бүх зардлыг цахилгаан шугамын эзэн хариуцна.

Мөн 2001 оны 1-р сарын 10-ны өдрийн, Сайд нарын 7 тоот тушаалаар, Тусгай хамгаалалттай газар нутагт цахилгаан дамжуулах шугам барих, ажиллуулахыг хориглодоггүй (Хавсралт 1).

220 кВ-ын цахилгаан дамжуулах шугам бүхий энэхүү Төслийн хувьд, Хүн ам багатай газарт ХЗ нь: төвлөрсөн шугамын хоёр талд, дэд станцуудын бүх чиглэлд 25 м байна. Эдгээр шаардлагыг Чойр, Сайншандын хоорондох хөдөө орон нутагт амьдардаг өрхүүдтэй хийсэн зөвлөгөөнд тусгасан болно; Мөн нийгэм, байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөллийг урьдчилсан байдлаар тодорхойлох чиглэлээр, улсын болон сумдын удирдлагуудтай хийсэн зөвлөгөөнд тэдгээр өрхүүдийг гол хамаарал бүхий байдлаар үзсэн болно.

3.4.2. Эрчим Хүчний Журам

Түүнчлэн эрчим хүчний салбарыг зохицуулах хэд хэдэн журмыг боловсруулж батлав:

- Эрчим хүчний дэд бүтэц, тоног төхөөрөмжийн ашиглалтын удирдамж. Дэд бүтцийн хөгжлийн сайдын тушаалаар батлав. 2003 оны 6-р сарын 06-ны өдрийн 125 тоот тушаал.
- Эрчим хүчний дэд бүтэц, тоног төхөөрөмжийг суурилуулах, ажиллуулах журам. Эрчим хүчний сайдын тушаалаар батлав. 2005 оны 11-р сарын 10-ны 87 тоот тушаал.
- Цахилгаан дэд бүтцийн ашиглалтын аюулгүй ажиллагааны удирдамж. Эрчим хүчний сайд батлав. 2014 оны 8-р сарын 22-ны өдрийн 101 тоот захиалга.

3.5. Уул Уурхай

Төслийн талбарт, уул уурхайн хэд хэдэн лицензит талбай хамарч байгаа. Дараах үндсэн хууль тогтоомж нь Монгол улсад уул уурхай, хайгуулын үйл ажиллагааг зохицуулна.¹⁵ Холбогдох анхан шатны хуулиудыг (нэмэлт өөрчлөлт тухай бүрт хийгдэж байсан) дурдвал:

- Ашигт малтмалын тухай хууль
- 2009.07.16-ны өдрийн, Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалттай бүс, ойн сан бүхий газарт ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай Монгол Улсын Хууль.
- 1995.03.30-ны өдрийн, Байгаль орчныг хамгаалах тухай Монгол Улсын Хууль.

Холбогдох хоёрдогч хуулиуд нь:

- 1992.01.13-ны өдрийн, Монгол Улсын Үндсэн хууль.
- 2002.06.07-ны өдрийн, Монгол Улсын Газрын тухай хууль.

¹⁵ Монгол дахь уул уурхай: Кристофер Мелвилл ба Одхүүгийн Эрдэнэдалай, Мелвилл Эрдэнэдалай түншлэл. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-017-7372?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true&bhpc=1](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-017-7372?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true&bhpc=1) 2020 оны 07 сард нэвтэрсэн.

- 2012.05.17-ны өдрийн, Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай Монгол Улсын хууль.
- 2014.01.09-ний өдрийн, Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын тухай Монгол Улсын хууль.
- 2009.07.16-ны өдрийн, Цөмийн энергийн тухай Монгол Улсын хууль.
- 2014.05.15-ны өдрийн, Соёлын өвийг хамгаалах тухай Монгол Улсын хууль.
- 1988.11.29-ний өдрийн, Газрын хэвлийн тухай Монгол Улсын хууль.
- 2013.10.03-ны өдрийн, Хөрөнгө оруулалтын тухай Монгол Улсын хууль (Хөрөнгө оруулалтын тухай хууль).

Монгол Улсын Ашигт малтмал, газрын тосны газар (АМГТГ) нь ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгож, лиценз эзэмшигчийн үйл ажиллагаанд хяналт тавьдаг. Тусгай зөвшөөрөл, лицензтэй талбайн бүртгэлийг АМГТГ зохицуулна. Лицензийн аюулгүй байдлыг АМГТГ-ын бүртгэлээр баталгаажуулах бөгөөд хуульд заасан үндэслэлээр лицензийг цуцалж болно.

3.5.1. Өмчлөл

Монголд газар эзэмшигчид газрын доорх ашигт малтмалыг хайх, олборлох боломжгүй. Эдгээр үйл ажиллагааг зөвхөн холбогдох лиценз эзэмшигчид явуулах боломжтой.

Ашигт малтмалтай холбоотой хоёр төрлийн тусгай зөвшөөрөл бий:

- Хайгуулын лиценз, эзэмшигч нь тогтоосон газарт лицензийн дагуу ашигт малтмал хайх боломжтой.
- Ашиглалтын лиценз, эзэмшигч нь ашигт малтмалыг лицензийн дагуу малтлага хийх, олборлох, ашиг хүртэх боломжтой. Лицензийг зөвхөн Монгол улсад бүртгэлтэй хуулийн этгээд эзэмшиж болно.

Газрын доорхи эрдэс баялаг нь албан ёсоор улсын өмч юм. Холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу олборлосны дараа хүдэр эсхүл эрдэсийн эрх нь лиценз эзэмшигчид шилждэг.

Эрдэс баялагийн тухай хуулийн дагуу, Монгол улсын хууль тогтоомжийн дагуу үүсгэн байгуулагдсан хууль ёсны аж ахуйн нэгж (энэ нь Монгол улсад оршин суугаа татвар төлөгчид байна) л зөвхөн хайгуул, олборлолтын лиценз эзэмших болон ашиглах эрхтэй байна.

3.5.2. Тусгай Зөвшөөрлийн Нөхцөл

Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг эхний удаад гурван жилийн хугацаатай олгодог бөгөөд гурван жилийн хугацаатайгаар гурван удаа сунгаж болно. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн эзэмшиж болох хамгийн дээд хугацаа нь анхны олгосон өдрөөс хойш 12 жил байна. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигч нь лицензийн хугацаа дуусахаас дор хаяж нэг сарын өмнө сунгалт хийлгэх хүсэлт гаргах ёстой.

3.5.3. Хайгуулын Тусгай Зөвшөөрөл Олгох

Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг АМГТГ-аас зохион байгуулдаг тендерээр олгоно. Ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийг, тендерийн сонгон шалгаруулалтаар эсхүл хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн хүсэлтээр олгоно.

3.6. Газар эзэмших

Өмнөх 3.3.1-р хэсэгт дурдсанчлан, хуулийн дагуу Цахилгаан Дамжуулах Үндэсний Сүлжээ (ЦДҮС) нь Хамгаалах Зурвасыг барьж болно. Гэхдээ ЦДҮС нь энэ газрыг хамгаалахын тулд, тус газрыг Төсөлд зориулсан гэдгийг мэдэгдэх зорилгоор сум, аймаг бүрээс холбогдох бичиг баримтыг авах ёстой.

Өнөөдрийн байдлаар хоёр аймгийн засаг захиргаа Төсөлд газар олгосон. Одоогоор Сайншанд сумын газрын алба нь Сайншанд дахь дэд станцын байршлыг зөвшөөрсөн. Одоогоор зөвхөн Сүмбэр, Шивээговь сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын албан ёсны шийдвэрийг хүлээж байна. Шивээговь сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар Төсөлд газар олгохоор шийдвэрлэж, албан ёсны захиалга (зөвшөөрлийн хэвлэмэл хуулбар) хүлээж байна. Сүмбэр сумын Газрын алба нь Төсөлд газар олгохыг зөвшөөрсөн бөгөөд УИХ-ын сонгууль гэх мэт шалтгаанаас болж ИТХ хуралдаж амжаагүй тул захирамж гараагүй байна. Гэсэн хэдий ч захиалгыг авахад ямарваа асуудал гараагүй байна.

Мөн түүнчлэн, Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын чиглэлийн ХЗ дотор уул уурхайн найман лицензит талбай бий гэж үзэж байна (дэлгэрэнгүйг 4-р бүлгээс үзнэ үү). Эдгээр газруудад нэвтрэх асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд Эрчим Хүчний Яамнаас Ашигт малтмал, газрын тосны газартай холбоо тогтоох шаардлагатай болно. Хуулиар, Засгийн газар нь төрийн тусгай зориулалтаар ашиглах зохих газрыг эзэмших эрхтэй байна гэж Ажлын Хэсэг тогтоосон.

3.7. Гол Ажиглалт Судалгаа: Газар Ашиглалт, Газар эзэмших

Энэхүү төслийн холбогдолтой дараах ажиглалт, судалгааг хийсэн болно:

- Одоо байгаа хууль тогтоомжууд нь, үнэгүй өмчлөх (өмчлөл) эсхүл түрээслэх (эзэмших) горимын дагуу хувийн өмчлөлийг хүлээн зөвшөөрдөг. Практикт газар эзэмших эдгээр горимыг оршин суух газрын зориулалтаар хязгаарладаг, ж.нь малчдын хувьд өвөлжөө/хаваржаа. Бэлчээр нутаг улсын газар хэвээр байна. Бэлчээрийн хувийн болон нийтийн хэрэглээний эрхийг онолын хувьд албан ёсоор хүлээн зөвшөөрч болно; Гэсэн хэдий ч практикт энэ нь ховор тохиолддог.
- Газар эзэмшлийн хувийн эрхийг заавал бүртгүүлэх ёстой хэдий ч бүртгэлтэй нь цөөхөн байгаа ба голчлон хот суурин газрын гадна тохиолдох бөгөөд, энэ нь хууль тогтоомж харьцангуй шинэ, хөдөө орон нутгийн газар эзэмшигчдийн дунд мэдлэг хомс байгаатай холбоотой.
- Үндсэн хуульд заасан ерөнхий зарчмуудаас гадна, нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэлтэд хамаарах тодорхой заалтууд Монголын хууль тогтоомжид байдаггүй. Нийтийн хэрэгцээнд зориулан албадан хураах зүйл Монгол Улсын хууль тогтоомжид байдаг боловч үүнийг зөвхөн төрийн болон олон нийтийн байгууллагууд үүсгэх боломжтой. Албадан хураалт явагдаж буй газруудад, ихэвчлэн зарим түвшний хэлэлцээрүүд явагддаг мэт боловч үнэлгээ (орлуулалтын өртөг гэхээс илүүтэйгээр элэгдлийн үнээр), албан бус хэрэглэгчдийн нөхөн олговор (нөхөн төлбөргүйгээр нүүлгэн шилжүүлэх) зэрэг нь олон улсын шаардлагыг дагаж мөрддөггүй.

3.8. Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банк (ЕСБХБ)-ны Гүйцэтгэлийн Шаардлага (ГШ)

ЕСБХБ-ны Гүйцэтгэлийн Шаардлага 5 (ЕСБХБ-ны ГШ5) нь ЕСБХБ-ны албадан нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой, газар ашиглалтаас үүдсэн газар чөлөөлөлт болон газар ашиглалтын хязгаарлалтын үр дүнд биет нүүлгэн шилжүүлэлт (нүүлгэн шилжүүлэх, сууцаа алдах) болон эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт (орлого ба эх үүсвэрээ алдах, орлогын эх үүсвэр, амьжиргааны хэрэгсэл алдагдахад хүргэх хөрөнгө ба нөөцийн алдагдал) хоёуланд нь; түр зуурын болон байнгын нөхцөл хоёуланд нь хамааралтай шаардлагуудыг тодорхойлсон. ГШ5 нь нарийвчилсан Төлөвлөгөө, тухайлбал Нүүлгэн шилжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө (НШҮАТ) эсхүл Амьжиргаа Нөхөн Сэргээх Төлөвлөгөө (АНСТ) зэргийн шаардлагатай агуулгыг нэгтгэн харуулсан.

Нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийг дараах ангилалд хамруулж болно:

- Тухайн газрыг эзэмших албан ёсны хуулийн эрхтэй хүмүүс (тухайн орны хууль тогтоомжийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн заншлын болон уламжлалт эрхүүд үүнд багтана);
- Тооллогын үед газрыг эзэмших албан ёсны хуулийн эрхгүй байсан боловч тухайн улсын хууль тогтоомжийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн эсхүл хүлээн зөвшөөрөгдөх газрын эрх авах боломжтой хүмүүс; эсхүл
- Амьдарч байгаа газраа хуулийн дагуу эзэмшээгүй эсхүл нэхэмжлээгүй хүмүүс.

ГШ 5 нь харилцагчдад хууль ёсны дагуу байсан хэдий ч арилжиж буй эздийн зөвшөөрөлгүйгээр газрын эрх авах бус, тохиролцсон хэлэлцээрээр дамжуулж газар эзэмших эрх авахыг зөвлөдөг. Ийм тохирсон хэлэлцээр нь эд хөрөнгөө хураалгахаас сэргийлэхэд туслах бөгөөд, аливаа нөлөөлөлд өртсөн хүмүүст шударга, зохих нөхөн олговор, бусад урамшуулал, тэтгэмж олгох зэрэг тустай. Гэвч тохиролцсон хэлэлцээр хийх боломжгүй бөгөөд ГШ 5-д заасан тодорхойлолтын дагуу албадан нүүлгэн шилжүүлэх тохиолдолд, энэхүү Төсөлд хамааралтай дараах зүйлсийг авч үзэх шаардлагатай:

- Байгаль орчин, нийгэм, эдийн засгийн зардал, үр ашгийг тэнцвэржүүлэх замаар биет болон/эсхүл эдийн засгийн хохирлоос зайлсхийх эсхүл аль болох багасгах боломжтой төслийн хувилбар загваруудыг авч үзнэ.
- Эрт үе шатнаас эхлээд нүүлгэн шилжүүлэх бүхий л үйл ажиллагаанд, зээлдүүлэгч нь нөлөөлөлд өртсөн хүмүүсийг хамруулна.

- Төсөл нь нөлөөлөлд өртсөн иргэдэд тогтоосон журмын дагуу хэлэлцээрт оролцох боломжийг олгох ёстой.
- Эмзэг, өмч хөрөнгөгүй аливаа хувь хүн, бүлгийг харгалзан үзэх шаардлагатай.
- Албадан нүүлгэлт зайлшгүй шаардлагатай тохиолдолд нөлөөлөлд өртсөн бүс нутагт хүн амын тооллого, нийгэм, эдийн засгийн суурь үнэлгээг хийнэ.
- Тухайн улсын засгийн газрын тодорхой журам байхгүй тохиолдолд сонгон шалгаруулалтад хамрагдах хугацааг товлон бөгөөд энэ нь ихэвчлэн дээр дурдсан тооллого, нийгэм- эдийн засгийн судалгааг гүйцэтгэсэн өдөр байна.
- Эдийн засгийн (биет биш) хохирлын тохиолдолд, Төслийн зүгээс нөлөөлөлд өртсөн хүмүүст болон нийгэмд олгох нөхөн төлбөр болон ГШ-ийн зорилтод нийцсэн бусад тусламжийг үзүүлэх саналын журмыг боловсруулах шаардлагатай.
- Амьжиргаа Нөхөн Сэргээх Төлөвлөгөө (АНСТ) нь нөлөөлөлд өртсөн хүмүүс эсхүл олон нийтийн эрхийг тодорхойлох ба ил тод, тууштай, тэгш байдлаар хангах боломжийг олгоно. Нөхөн олговрыг тодорхойлох, олгох журмыг Төлөвлөгөөнд тусгасан байх ёстой.
- Нөлөөлөлд өртсөн бүх иргэд болон олон нийтийн эд хөрөнгөө алдсаны нөхөн төлбөрийг, бүрэн орлуулсан зардлаар болон бусад тусламж байдлаар олгоно. Нөлөөлөлд өртсөн хүмүүсийн амьжиргаа нь газар дээрээ суурилсан, эсхүл өмчлөлийн газар байсан бол, газарт суурилсан нөхөн олговор санал болгоно.
- Төслийн зүгээс нөлөөлөлд өртсөн хүмүүсийг нөхөн олговрын журмыг ойлгож, Төслийн янз бүрийн үе шатанд ямар хүлээлт үүсэхийг мэдэгдэхийн тулд (жишээлбэл, санал тавьсан тохиолдолд хариу өгөх хугацаа, гомдол гаргах журам, хэлэлцээр амжилтгүй болсон тохиолдолд мөрдөх хууль эрх зүйн журам гэх мэт), амьжиргааны тогтолцооны нүүлгэн шилжүүлэлт эсхүл олон нийтэд ил тод болгох төлөвлөгөөнд агуулагдсан мэдээллийг нэгтгэн дүгнэх ёстой.
- Төслийн зүгээс нөхөн олговор болон нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд Төслийн түвшний гомдлын журмыг бий болгох ёстой.
- Нүүлгэн шилжүүлэлт, амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл явцад хяналт тавих ажлыг ГШ 1-ийн дагуу хийх бөгөөд нөлөөлөлд өртсөн олон нийт гэх мэт гол оролцогч талуудыг оролцуулах ёстой.

3.9. Монголын болон ЕСБХБ-ны Шаардлагуудын Харьцуулалт

Дүгнэж хэлэхэд, доорх Хүснэгт 3-2-т тусгагдсан ЕСБХБ-ийн ГШ5 болон Монгол Улсын хууль тогтоомжийн хооронд дараах гол зөрүүг олж тогтоов.

Монгол Улсын хууль эрх зүй, ЕСБХБ-ны ГШ5-ийн хооронд хэд хэдэн томоохон зөрүү байгааг дүгнэхэд:

- Газар өмчлөх эрхгүй эзэмшигчид Монгол Улсын хуульд заасны дагуу, амьжиргаа нөхөн сэргээх олговор эсхүл нөхөн олговор авах эрхгүй;
- Төсөлд хамрагдсан газрын нөхөн төлбөрийг газар өмчлөлийн хэлбэрээс хамааран өөр өөр байдлаар тооцдог боловч бие даан шилжсэн иргэдтэй хэлэлцээр хийх боломж байгаа;
- Нөлөөлөлд өртсөн барилга байгууламжийн үнэлгээнд элэгдлийн коэффициентийг ашиглана;
- Орлого, амьжиргааны нөхөн сэргээлтийг орон нутгийн практикт ердийн байдлаар авч үздэггүй;
- Гүйлгээний зардал нь орон нутгийн нөхөн олговрын төлбөрт ороогүй болно;
- Эмзэг бүлгийн хүмүүс эсхүл пропорциональ бусаар нөлөөлөлд өртсөн аливаа этгээдийг тодорхойлох шаардлагууд дутагдаж байгаа;
- Шүүх маргаан шийдвэрлэхээс нь өмнө гомдол гаргах журам байдаггүй; болон
- Сонгон шалгаруулалтын дуусах өдрийг зарлахгүй.

Төсөлтэй хамааралтай эдгээр зөрүү болон өнөөг хүртэл хийгдсэн ажлууд нь Төслийн зүгээс хандсан байх ба, тус Газар Чөлөөлөх ба Нүүлгэн Шилжүүлэх Үйл Ажиллагаа (ГЧНШ)-ны дараагийн хэсэгт дурдсан болно.

Хүснэгт 3-2. Монгол Улсын Хууль болон ЕСБХБ-ын Шаардлагуудын ялгааг тоймлон харуулав

Газар чөлөөлөлтийн асуудал	Монгол Улсын хууль тогтоомж	ЕСБХБ-н шаардлага	Зөрүү болон Шаардлагатай үйл ажиллагаа
Албадан хураалт	Албадан хураалтыг зөвхөн Төр эсхүл түүний нийтийн байгууллагын оролцоотойгоор хийх боломжтой. Онцгой газар ашиглалтыг зөвхөн, улсын тусгай хэрэгцээний авто зам, шугам, сүлжээ, бусад үндэсний хэмжээний объектонд зориулж авах зорилгоор хууль ёсоор хүлээн зөвшөөрдөг. (Газар хуваарилах тухай хууль, 32, 37 дугаар зүйл; Газрын тухай хууль, 42, 43 дугаар зүйлүүд). Энэхүү хууль нь Төсөлд шаардагдах байнгын газруудад хамааралтай. Орон нутгийн хэмжээний төсөл хөтөлбөрүүд дэх засгийн газрын өнөөгийн эрх зүй нь, хориг арга хэмжээ авах тухай шаардахь бичиг болон нөхөн олговрын төлбөрийг санал болгож байна. Хууль тогтоомж нь түр газрын шаардлагуудыг тусгаагүй.	Албадан хураалтыг хамгийн эцсийн арга байдлаар ашиглахыг зорино. Албадан хураалтыг, зохих хамгаалалт болон ГШ5-ын бүх шаардлагад нийцсэн баталгаа байгаа нөхцөлд, газар эзэмших нэг арга болгон ашиглаж болно.	Зөрүүтэй. Төслөөс өмнө, иргэдийг нүүлгэн шилжүүлэх. Амьжиргаа нөхөн сэргээх арга хэмжээг тодорхойлох. Боломжтой тохиолдолд түр талбай бүрд гүйцэтгэгч уг түр газрын зөвшөөрлийг хэлэлцээр хийн эсхүл сайн дурын шилжүүлгээр авна. Боломжгүй тохиолдолд шаардагдах түр газрыг ЕСБХБ-ны ГШ5 шаардлагуудын дагуу зохицуулна. Газрын гэрээ эсхүл зөвшөөрлүүдийг тохиромжтой нөхцөлөөр нь газар түр ашиглах зориулалтаар олж авна.
Тохиролцсон газар чөлөөлөлт	Монгол Улсын Иргэний хууль нь газар шилжүүлэх гэрээний эрх зүйн үндсийг бүрдүүлдэг (15-р бүлэг, 1, 6, 7, 8, 109, 112 ба бусад зүйлүүд).	Тохиролцсон хэлэлцээрийг дэмжинэ.	Зөрүүтэй. Аливаа тохиролцсон хэлэлцээрээр, нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүс эсхүл олон нийтэд, шударга, зохих нөхөн олговрыг болон бусад урамшуулал эсхүл тэтгэмжийг олгох ёстой
Зөвшөөрлийн эрх	Зөвхөн бүртгэлтэй газар өмчлөгч, эзэмшигч эсхүл ашиглагчид албан ёсоор хүлээн зөвшөөрнө. Тусгай зөвшөөрөлтэй газар өмчлөгч, эзэмшигч, ашиглагчид нь эрхээ Газрын тухай хууль (35, 38 дугаар зүйл), Газар зохион байгуулалтын тухай хууль (27 дугаар зүйл) -д заасны дагуу бусад хууль ёсны этгээдэд шилжүүлж болно. Хууль бусаар газар эзэмшиж байгаа эзэмшигч нь газрыг шилжүүлэх, нөхөн төлбөр авах эрхгүй (Газрын тухай хууль, 27.4.). Иргэний хуульд, эзэнгүй үл хөдлөх эд хөрөнгийг (газрыг оруулаад) удаан хугацаагаар эзэмшиж буй	Зөвшөөрлийн эрхэд, албан ёсны хүлээн зөвшөөрөгдсөн хууль ёсны эрхтэй хүмүүс болон, хууль ёсны эрхгүй ч газар, өмч хөрөнгөө ашиглаж эзэмшиж байгаа хүмүүс хамаарна.	Зөрүүтэй. Зөвшөөрлийн эрхэд, бүртгэлгүй газар эзэмшигч, өмчлөгч, ашиглагч нарыг хамруулах хэрэгтэй.

Газар чөлөөлөлтийн асуудал	Монгол Улсын хууль тогтоомж	ЕСБХБ-н шаардлага	Зөрүү болон Шаардлагатай үйл ажиллагаа
	этгээд, Улсын бүртгэлд бүртгүүлбэл 15 жилийн дараа өмчлөх эрхийг хүлээн зөвшөөрнө (104.2). Бэлчээрийг улсын газар гэж үздэг бөгөөд бэлчээр ашиглалтын эрх ихэвчлэн бүртгэгдээгүй байдаг. Бэлчээрийг улсын газар гэж үздэг бөгөөд бэлчээр ашиглалтын эрх ихэнхи тохиолдолд бүртгэлгүй байдаг.		
Газрын нөхөн олговор	Нөхөн олговрыг тооцохдоо, онолын хувьд элэгдлийн үнэ цэнэ дээр суурилсан, газрын болон барилга байгууламжийн Улсын ханш дээр үндэслэж болно. Орон нутгийн практикт нүүлгэн шилжүүлэгчидтэй тохиролцсоны дагуу засгийн газрын үнэлгээний тарифыг (Засгийн газрын 2003 оны 103 дугаар тогтоол) ашиглах тохиолдол байдаг. Нөхөн олговрын тариф нь Улсын газрын ханшаар байна. Бодит амьдрал дээр, өмчлөлийн газрыг зах зээлийн үнээр, эзэмшлийн газрыг улсын үнээр үнэлдэг.	Нөхөн олговор нь бүрэн орлуулалтын өртөг дээр үндэслэсэн байх ёстой. Газар дээр суурилсан амьжиргаанд үзүүлэх нөлөөллийн нөхөн олговорт давуу эрх олгох хэрэгтэй. Нүүлгэн шилжүүлсэн иргэдэд, газар чөлөөлөхөөс өмнө захиргааны шаардлагыг бүрэн хангаж, шаардлагатай бол шүүхээс нөхөн төлбөр авахаар хууль эрх зүйн туслалцаа үзүүлэх арга хэмжээг тусгасан.	Зөрүүтэй. Нөхөн олговрыг бүрэн орлуулах зардлаар төлнө. Нөхөн олговрын төлбөрийг эхний ээлжинд хөнгөлөлттэй хэлбэрээр санал болгоно. Давуу эрхтэй нөхөн олговрыг бодитоор олгоно. Нүүлгэн шилжүүлэх эсхүл нэвтрэх эрхийг хязгаарлахаас өмнө нөхөн олговрыг олгоно.
Барилга байгууламжийн нөхөн олговор	Эзэмшиж байсан газар дээрх барилга байгууламжийг шилжүүлэх төлбөрийг гэрээгээр тохиролцсон байна. Газар дээрх өмчийг Барилга, хот байгуулалтын сайдын 2016 оны 203 тоот тушаалын дагуу үнэлнэ. ¹⁶ Барилга байгууламжийн үнэ нь зах зээлийн ханшаар тодорхойлогдох бөгөөд элэгдлийг нийт үнээс хасаж тооцно.	Нүүлгэн шилжүүлэх хүмүүст, нүүлгэн шилжүүлэлтийн боломжтой хувилбаруудыг санал болгох. Нүүлгэн шилжүүлсэн бүлэг бүрийн хэрэгцээнд нийцсэн нүүлгэн шилжүүлэлтийн тусламж үзүүлэх, ялангуяа ядуу, эмзэг бүлгийн хүмүүсийн хэрэгцээнд онцгой анхаарал хандуулах. Орлуулалтын үл хөдлөх хөрөнгийг (жишээлбэл, хөдөө аж ахуй эсхүл арилжааны газар) олгохдоо ижил эсхүл илүү их үнэ цэнэтэй газраар, шаардлагатай бол бүрэн орлуулах зардлаар олгох байдлаар нөхөн төлбөрийг хангах. Нөхөн олговрыг нүүлгэн шилжүүлэхээс өмнө, өөр орон сууц болон/эсхүл мөнгөөр олгоно. Ижил буюу илүү үнэ цэнэ бүхий эд хөрөнгөөр орлуулах, шаардлагатай бол бүрэн орлуулалтын	Зөрүүтэй. Төсөл нь энэхүү ГЧНШ-д тодорхойлсончлон, ГШБ-д заасан тодорхойлолтод үндэслэн бүтцийг орлуулах зардлын нөхөн олговор олгоно. Шаардлагатай тохиолдолд дэмжлэг үзүүлэх арга хэмжээг авна Нөхөн олговрыг нүүлгэн шилжүүлэхээс өмнө олгоно.

¹⁶ <https://mcud.gov.mn/ld/268> сайтаас харах боломжтой

Газар чөлөөлөлтийн асуудал	Монгол Улсын хууль тогтоомж	ЕСБХБ-н шаардлага	Зөрүү болон Шаардлагатай үйл ажиллагаа
		үнээр бэлэн мөнгөөр нөхөн олговор олгох сонголттой.	
Эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт, амьжиргааны нөхөн сэргээлт, орлого зэргийн нөхөн олговор	Эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт нь Монгол Улсын хуулинд тодорхой тусгагдаагүй болно. Гэсэн хэдий ч практик дээр суурилсан нөхцөлийн дагуу бодит хэлбэрээр нөхөн олговрын арга хэмжээ авч болно.	Эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлтэд өртсөн, нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой эд хөрөнгөө, эд хөрөнгөндөө хандах эрхээ алдсан хүмүүст, нөхөн олговор олгоно. Газар, эд хөрөнгө, ажлын байр, орлого, амьжиргааны алдагдалтай нь холбогдуулж, амьжиргаагаа сэргээхэд дэмжлэг үзүүлнэ. Тэдгээрийн орлого олох чадавхи, үйлдвэрлэлийн түвшин, амьжиргааны түвшинг сэргээх, сайжруулах зорилгоор, нэмэлт зорилтот туслалцаа (ж.нь зээлийн хэрэгсэл, сургалт эсхүл ажлын боломж), боломж олгоно.	Зөрүүтэй. Төсөл нь түр зуурын болон байнгын эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлтэд нөхөн төлбөр олгоно. Нөхөн олговрын үр дүнд нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийн амьжиргаа өмнөхөөсөө доройтоогүй байх төдийгүй боломжтой бол Төслийн өмнөх нөхцөлөөс сайжрах ёстой.
Олон нийт, нийтийн нөөцийн алдагдал	Нөлөөлөлд өртсөн олон нийт болон, нийтийн хөрөнгийг Иргэний хуульд заасан гэрээний дагуу шилжүүлж болно. Бэлчээрийн газрыг нийтийн нөөц гэж үздэг тул нөхөн төлбөр авах боломжгүй байдаг.	Газар, өмч хөрөнгөндөө хандах эрхээ алдсантай нь холбоотой амьжиргаанд үзүүлэх нөлөөллийг нөхөх ёстой. Нөлөөлөлд өртсөн нийтийн нөөцөд нөхөн олговор олгоно. Нөлөөлөлд өртсөн нийтийн нөөцийн нөхөн олговрын талаар холбогдох олон нийтийн байгууллагатай хэлэлцээр хийх ажлыг эрэлхийлнэ.	Зөрүүтэй. Төслийн зүгээс, нөлөөлөлд өртсөн нийтийн нөөцийн нөхөн олговрын талаар, холбогдох олон нийтийн байгууллагуудтай тохиролцсон хэлэлцээр хийхийг эрэлхийлнэ. Зуслангийн бэлчээрийн түр зуурын алдагдлын нөхөн олговрыг, эрх олгох хүрээнд тусгаж өгнө.
Нүүлгэн шилжүүлэх болон шилжүүлэлтийн зардал	Монгол Улсын, Эд хөрөнгө хуваарилах эрхийн болон бусад холбогдох эрхийн улсын бүртгэлийн тухай хуульд зааснаар, үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийг улсын бүртгэлд бүртгүүлэхэд, холбогдох хураамж үйлчилгээний хөлсийг “Эд Хөрөнгийн Эрхийн Улсын Бүртгэлийн Асуудал Эрхэлсэн Төрийн Захиргааны Байгууллагад төлөхийг шаарддаг (Бүлэг 9). Бүх бүртгэл болон бусад төлбөр, түүнчлэн нүүлгэн шилжүүлэх зардал зэрэг нь гэрээ байгуулах талуудын үүрэг бөгөөд энэ талаар гэрээнд тусгах боломжтой.	Нүүлгэн шилжүүлэх, шилжүүлэх зардал, бүртгэлийн хураамж, бусад захиргааны төлбөрүүд гэх мэт зүйлс нь алдагдсан хөрөнгө, нөхөн төлбөрийг нөхөх зардлын нэг хэсэгт орно.	Зөрүүтэй. Төсөл нь нөхөн төлбөрт, бүх төлбөрийг хамруулна.

Газар чөлөөлөлтийн асуудал	Монгол Улсын хууль тогтоомж	ЕСБХБ-н шаардлага	Зөрүү болон Шаардлагатай үйл ажиллагаа
Амьжиргаа нөхөн сэргээх	Тодорхой заалт байхгүй	амьжиргаа сэргээх арга хэмжээ нь, эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлтэнд хамрагдсан өрхийн амьжиргааг сэргээх, сайжруулахыг шаарддаг.	Зөрүүтэй. Амьжиргаа нөхөн сэргээх арга хэмжээг эрхийн хүрээтэй нэгтгэнэ.
Эмзэг бүлгийн хүмүүс	Эмзэг бүлэг, хувь хүмүүст чиглэсэн арга хэмжээ, хэрхэн хандахь талаар тодорхой заалт байхгүй	Нүүлгэн шилжүүлэлтэд нэрвэгдсэн эмзэг бүлгийн хүмүүст, тулгарсан нөхцөл байдал нүүлгэн шилжүүлэлтийн нөлөөлөлд хамрагдаж буй хэмжээгээр нь, үзүүлэх тусгай тусламж, үйлчилгээ	Зөрүүтэй. Нөлөөлөлд өртсөн эмзэг бүлгийн өрхүүдийг тодорхойлох болон шаардлагатай тохиолдолд нэмэлт дэмжлэг үзүүлэх арга хэмжээнүүдийг тодорхойлох.
Хязгаарлах эрх (хөрөнгийн сервитут)	Өөр хүний хувийн өмчийг тодорхой нийтийн болон хувийн зорилгоор ашиглахыг зөвшөөрсөн Хязгаарлах эрх / сервитутын хууль эрх зүйн заалт нь орон нутгийн хуулиар зөвшөөрөгдсөн; харилцан тохиролцох, төлбөр төлөх шаардлагатай (Иргэний хууль, 151 дүгээр зүйл, Газрын тухай хууль, 48 дугаар зүйл, газар чөлөөлөх тухай хууль, 33 дугаар зүйл).	Тусгайлан тогтоогдоогүй. ГШ5-тай зөрчилдөхгүй.	Зөрүү байхгүй.
Тасалбар болгох өдөр	Тодорхой заалт байхгүй	Одоогоор нөлөөлөлд өртөж буй хүмүүсийн тооллого явуулах хугацааг товлож, мэдээлэх шаардлагатай. Товлосон хугацааны дараа төслийн газарт зөрчиж орсон хүмүүс нөхөн төлбөр авах эрхгүй.	Зөрүүтэй Нөхөн олговор авах хугацааг товлох.
Гомдол гаргах журам	Газрын тухай хуулинд газартай холбоотой маргааныг захиргааны нэгжийн засаг дарга цаашлаад шүүх шийдвэрлэнэ (60-р зүйл). Түүнчлэн үүнийг Газар өмчлөх тухай хуулинд заасан байдаг. Иргэний хууль, Газар чөлөөлөх тухай хуульд олон төрлийн маргааныг шүүхэд шилжүүлдэг.	Нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийн шаардсан хангалттай хэмжээний гомдол барагдуулах механизмтэй байх.	Зөрүүтэй Нөлөөлөлд өртсөн талуудад хүртээмжтэй гомдол шийдвэрлэх механизмыг (Оролцогч талуудын Уулзалтын Төлөвлөгөөний хэсэг) бий болгоно.
Тодруулга болон нийтийн зөвлөгөөний мэдээлэл	Байгаль Орчинд Нөлөөлөх Байдлын Үнэлгээний Тухай Хуульд төслийн нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийж байгаа хуулийн этгээд тайлан боловсруулах явцдаа төсөл хэрэгжих нутаг дэвсгэрийн захиргаа, төслийн нөлөөлөлд өртөх	Төслийн нүүлгэн шилжүүлж байгаа хүмүүст нөхөн олговор болон нүүлгэн шилжүүлэлтийн талаар дэлгэрэнгүй мэдээлэл өгч, зөвлөлдөнө. Газар Чөлөөлөх Үйл Ажиллагааны Төлөвлөгөө нь биет нүүлгэн шилжүүлэлтийн үед ил тод байх ёстой.	Зөрүү байхгүй.

Газар чөлөөлөлтийн асуудал	Монгол Улсын хууль тогтоомж	ЕСБХБ-н шаардлага	Зөрүү болон Шаардлагатай үйл ажиллагаа
	нутгийн иргэд, оршин суугчдаас албан ёсоор санал авч, хэлэлцүүлэг зохион байгуулна.(18-р зүйл) Монгол Улсын Иргэнд Газар Өмчлүүлэх Тухай Хуульд зааснаар газар эзэмшигчид уг үйл явдал болохоос нэг жилийн өмнө газар чөлөөлөх талаар мэдэгдэнэ.		
Хяналт шинжилгээ болон үнэлгээ	Орон нутгийн засаг захиргаа болон Иргэдийн чуулганы үүрэг хариуцлага.	Газар чөлөөлөлтийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх журам тогтоосон байх ёстой.	Зөрүүтэй Төсөл нь энэхүү ГЧНШ-д заасан хараат бус хяналт шинжилгээ, үнэлгээний үйл явцыг бий болгоно.

4. Төслийн газар ашиглалт ба нийгэм-эдийн засгийн нөхцөлүүд

4.1. Танилцуулга

2013 оны ТЭЗҮ, байгаль орчны хээрийн судалгаанууд, болон нийгэмд болон засгийн газрын газар ашиглалт хариуцсан газруудтай хийсэн Гол мэдээлэгчтэй хийх ярилцлага (ГМХЯ)-ууд болон малчин өрхүүдээс авсан өрхийн судалгаа зэрэг хээрийн судалгаа шинжилгээнд суурь нөхцөлүүдийн талаар тусгасан.

Эдгээр суурь нөхцөлүүдийг дараах бүсүүдээс цуглуулсан:

- **Төсөл хамрах талбай** – Төсөлд шаардлагатай биет газрын бүс. Үүнд байнгын хамрах талбай, тухайлбал тулгуур шонгийн сууриуд болон дэд станцууд, болон түр ул мөр, тухайлбал барилгын кэмп болон түр ажиллах талбай зэрэг зөвхөн барилгын шатанд шаардагдах талбай багтана.
- **Төслийн буюу судалгааны талбай** – төслийн үр нөлөөг үнэлэх зорилгоор байгаль орчны болон нийгмийн мэдээллийг цуглуулсан орон зайн бүс. Төслийн бүс нь ЦДАШ дайран өнгөрөх Говьсүмбэр, Дорноговь аймгууд болон хоёр аймгийн нийт долоон сумыг хамарч байна.
- **Нөлөөллийн бүс (НБ)** – төслийн бүх үйл ажиллагааг хамрах талбай болон 220 кВ-ын агаарын шугамын орчимд хөдөө орон нутагт төв шугамаас аль ч талдаа 25 м, суурин газарт аль ч талдаа 6 м, дэд станцын орчимд 25 м зайтай байх ХЗ доторхи илүү өргөн ажиллах талбай. Малчдад зориулсан 6 км-ын орчны бүс (тухайлбал, ЦДАШ-ын төв шугамаас аль талдаа 3 км) мөн НБ-д орно.

БОННБҮ-ний нийгмийн судалгааны баг 2020 оны 04 дүгээр сарын 19-22 өдрүүдэд талбайн анхны судалгаа болон оролцогч талуудын уулзалтыг зохион байгуулсан бөгөөд 2020 оны 06 дугаар сарын 8-12-ны өдрүүдэд 6 км-ийн орчны бүсэд ГМХЯ-ууд болон өрхийн судалгаа зэрэг нарийвчилсан судалгааг явуулсан.

Талбайн анхны судалгааны үеэр Говьсүмбэр болон Дорноговь аймгийн албаны хүмүүс болон Сүмбэр, Шивээговь, Даланжаргалан, Сайхандулаан, Сайншанд сумдын албаны хүмүүстэй ГМХЯ-ууд хийсэн. Уулзалтын үеэр Алтанширээ сумын албаны хүн томилолтоор явсан байсан бөгөөд Улсын Онцгой Комиссын зам хаах шийдвэрээс шалтгаалан (коронавирусын тархалтаас сэргийлэх арга хэмжээний улмаас) Дорноговь аймгийн Айраг суманд хийх уулзалт цуцлагдсан.

Хоёрдахь судалгаагаар, нийгмийн болон газрын мэргэжилтнүүдээс бүрдсэн таван хүний бүрэлдэхүүнтэй баг албан уулзалтууд, цаашлаад ГМХЯ-ууд болон өрхийн судалгаа хийсэн. Сүмбэр, Шивээговь, Даланжаргалан, Айраг, Сайншанд зэрэг таван сумдаар зочилсон. Бэлчээрийн талбайн чанар маш муу байдгаас Алтанширээ болон Сайхандулаан сумдын нутагт оршин суух эсхүл шилжин суурьшсан маш цөөн тооны малчин өрх байдаг тул ЦДАШ-ын шугамтай ойрхон амьдрах малчин айл байх магадлал бараг үгүйг өмнө нь тогтоосон тул энэ хоёр сумдыг судалгаанд хамруулаагүй.

Дүгнэж хэлэхэд, мэдээлэл цуглуулахын тулд дараах арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлсэн:

- **Албан ёсны уулзалтууд:** орон нутгийн удирдахь газруудтай хэлэлцүүлэг өрнүүлж төслийн талаарх ойлголтыг нэмэгдүүлсэн бөгөөд харъяалах газруудтай нь холбоотой уг төслийн хэтийн төлөвийн талаар мэдээлэл олж авсан. Нийт 54 албаны хүнтэй уулзсан.
- **ГМХЯ-ууд:** тухайн орны холбогдох газрууд болон мэргэжилтнүүдтэй мэргэжлийн хүрээний асуудлуудын талаархи нийт 34 ГМХЯ-ууд хийгдсэн.
- **Өрхүүдтэй хийсэн зөвлөгөөн:** аймаг, сумдын газрын мэргэжилтнүүдээс өгсөн GPS координатыг ашиглан төслийн баг нийт 57 өвөлжөө, хаваржаатай очиж танилцсан. Тэдгээр 57 өвөлжөө/хаваржааны 22 өрхтэй уулзсан бөгөөд эдгээр өрхүүд нь одоог хүртэл эндээ амьдарч байна. Өрхийн судалгаагаар газар ашиглалт, улирлын нөхцөл байдал, орлого, зарлага, мал аж ахуй болон бусад хөрөнгийн талаар мэдээллийг агуулсан олон төрлийн сэдвийг хөндөж ярилцлаа. Мөн санал асуулгад өрхийн бүтэц, амьжиргааны эх үүсвэр, газар өмчлөлийн орон нутгийн албан бус дадал хэвшил, нийгмийн зохион байгуулалт, эмэгтэйчүүдийн байдал, залуучуудын асуудал, иргэдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, соёлын өвийн дурсгалт газрууд, төслийн зүгээс тэдний өрх болон нийгэмд үзүүлэх болзошгүй нөлөөллийн талаархи асуултууд багтсан болно.

Мөн ашиглалтын тусгай зөвшөөрлийн 2 концессыг дайрч байсан ЦДАШ-ын маршрутыг шинэчилсэний дараах талбайн урьдчилсан судалгааг 2020 оны 5-р сард явуулсан. Шинэчлэгдсэн трассын шугамын талбайг Зураг 4-1-т харуулав. .

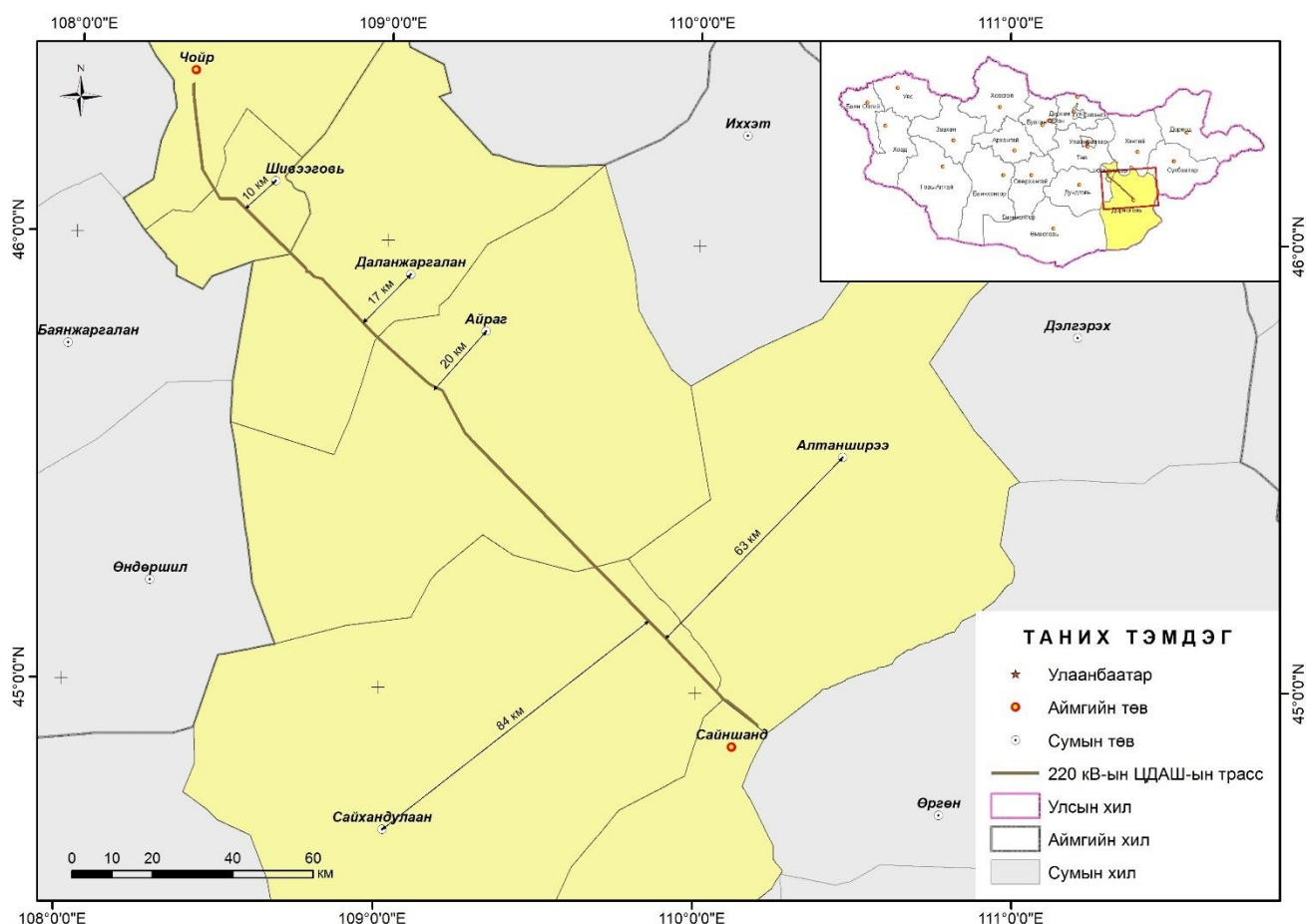
Зураг 4-1. Анхны судалгаанд хамрагдсан маршрут (цэнхэр) ба шинэчлэгдсэн шугам (улаан)

4.2. Газар ашиглалт

ЦДАШ-ын төлөвлөгөөт маршрут нь Говьсүмбэр аймгийн Чойр хот дахь одоо ашиглагдаж буй дэд станцаас эхэлж, Дорноговь аймгийн Сайншанд хот дахь шинэ дэд станц хүртэл үргэлжилнэ. Говьсүмбэр аймгийн Сүмбэр болон Шивээговь сумд, Дорноговь аймгийн Даланжаргалан, Айраг, Сайхандулаан, Алтанширээ болон Сайншанд зэрэг сумдыг дайран өнгөрнө. Үүнд дараах багууд хамаарна:

- Чойр дэд станц болон дамжуулах шугам – Говьсүмбэр аймгийн Сүмбэр сумын 6-р баг
- Дамжуулах шугам - Говьсүмбэр аймгийн Шивээговь сумын 2-р баг
- Дамжуулах шугам – Дорноговь аймгийн Даланжаргалан сумын 5-р баг
- Дамжуулах шугам - Дорноговь аймгийн Айраг сумын 1 ба 3-р багууд
- Дамжуулах шугам - Дорноговь аймгийн Сайхандулаан сумын 3-р баг
- Дамжуулах шугам - Дорноговь аймгийн Алтанширээ сумын 3-р баг
- Сайншанд дэд станц болон дамжуулах шугам - Дорноговь аймгийн Сайншанд сумын 4-р баг

Эдгээр аймаг, сумд болон ЦДАШ-ын чиглэл хүртэлх зайг Зураг 4-1-т үзүүлэв. Уг чиглэлд хамгийн ойр сум (тосгон) нь ЦДАГ-ын төв шугамаас 10 км-т орших Шивээговь сум юм. Үүнээс үзвэл Сүмбэр (Чойр) болон Сайншанд сумдаас бусад сумд нь ЦДАШ-ын чиглэлийн 6 км-ын орчны бүс гэж тооцдог төслийн нөлөөллийн бүсийн гадна оршиж байна (жишээлбэл, ЦДАШ-ын чиглэлийн төв шугамаас 3 км хүртэл).

Зураг 4-2. Төслийн талбай дахь засаг захиргааны хил хязгаар

Чойр-Сайншандын зам нь Чойр болон Сайншанд хотуудыг холбодог. ОХУ-ын Улаан-Үүд хот болон БНХАУ-ын Бээжин хотуудыг нийслэл Улаанбаатар хотоор дамжин холбодог Транс-Сибирийн төмөр зам мөн Чойр болон Сайншанд хотуудын хооронд дайран өнгөрдөг. Дорноговь аймгийн Сайншандын сумын Зүүнбаян баг руу чиглэсэн шугам зэрэг хэдэн хэдэн салаалсан шугам байна. Дорноговь аймгийн Сайншанд болон Алтанширээ сумдыг холбох үйлдвэрийн зориулалттай 27 км төмөр замаар Алтанширээ суман дахь газрын тос боловсруулах байгууламжийн хөгжүүлэлтийг хийх боломжтой.

Төслийн сум бүр дэх газар ашиглалтын ангилалыг Хүснэгт 4-1-д хураангуйлан харуулав. Чойр болон Сайншанд хотуудаас бусад газрын ашиглалтын дийлэнхийг газар тариалан болон бэлчээрийн талбай эзэлнэ. ЦДАШ-ын маршрут нь хүн ам цөөн, говь цөлийн ургамаллаг шинж чанартай газрыг голчлон дайрна. Төслийн талбай дахь газар ашиглалт нь алслагдмал хөдөө орон нутагт нэгэн төрлийн байдаг бөгөөд төв авто болон төмөр зам, уул уурхай, аж үйлдвэрийн хөгжүүлэлттэй ойрхон суурин газруудаас ялгаатай байдаг.

Хүснэгт 4-1. Төслийн сумд дахь газар ашиглалт

Газар ашиглалт	Сайншанд	Сайхандулаан	Алтанширээ	Айраг	Даланжаргалан	Шивээговь	Сүмбэр
Бэлчээр	-	✓	✓	✓	✓	✓	✓
Өвөлжөө	-	✓	-	✓	✓	✓	✓
Уурхайн талбай	-	-	-	✓	✓	✓	✓
Үйлдвэр	-	-	-	-	✓	-	✓
Автозам	✓	-	✓	✓	✓	✓	✓
Тариалан	-	-	-	-	-	✓	✓
ТХ газар нутаг	-	-	-	-	-	-	✓

Эх сурвалж: Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн газар. www.gazar.gov.mn

Засаг захиргааны ангилалын хувьд алслагдмал ангилалд багтдаг боловч дэд станцууд нь төслийн талбайн хувьд суурин хэсгүүдийг төлөөлж байна. ЦДАШ-ын маршрут нь дараах газар ашиглалтын талбайг дайран өнгөрнө:

- Бэлчээр болон малчны худаг
- Уул уурхайн концесс
- Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг.

Эдгээр газруудад үзүүлэх нөлөөллийг 5-р бүлэгт тоймлон харуулав.

ЦДАШ буюу 6 км-ийн орчны бүсэд тариалан байхгүй. Хамгийн ойрхон тариалангийн талбай нь орчны бүсээс гадагшаа, ЦДАШ-аас баруун тийш ойролцоогоор 3,6 км-т, Говьсүмбэр аймгийн Шивээговь сумын нутаг дахь Хаялга нуурын ойролцоо байдаг.

4.2.1. Бэлчээрийн газар

Байгаль орчин, нийгмийн нөлөөллийн үнэлгээнд оролцсон албаны гаргасан тооцооллоор Төслийн 7 сумын нийт газар нутгийн 94.7% нь хөдөө аж ахуйн зориулалттай голчлон бэлчээрийн газар байна. Шивээговь, Айраг, Даланжаргалан, Алтанширээ, Сайхандулаан сумуудын оршин суугчдын дийлэнх нь алслагдсан ба/эсхүл улирлын чанартай нүүдэллэдэг малчин өрхүүд байдаг.

Төслийн талбайд зун болон намар албан бусаар бэлчээрлэдэг ба зориулалтын зуслангийн бэлчээр нутаг байхгүй. Энэ нь жилээс жилд малын тэжээлийн байдал, мал сүргийн тоо толгой, цаг агаар, малчин өрхийн хувийн шаардлагуудаас шалтгаалан өөрчлөгдөж байна. Бэлчээрийн газрын төрөл болон ашиглалтыг доор тайлбарлав. ЦДАШ маршрутын ойролцоо хэд хэдэн өвөлжөөний газар байгаа бөгөөд эдгээр бэлчээрийг ихэвчлэн өвлийн улиралд ашигладаг ч зарим малчин өрх бүтэн жилийн турш байрладаг.

Улирлын шинжтэй нүүдэллэх

Жил тойрон нэг бэлчээрийн газартаа суух нь малчин өрхүүдийн хувьд нийтлэг бус. Иймээс малчин өрхүүд өвөлжөө, хаваржааны гэрчилгээ авах шаардлагатай. Цаг уурын нөхцөл байдал, мал идээших бэлчээрийн чанараас шалтгаалж малчид нүүдэллэдэг гэж үзэж болно. Дунджаар малчин өрх жилд хоёр удаа мал сүргийн хамт 5-10 км-ийн зайд нүүдэллэдэг. Улирлын шинжтэй бэлчээрлэн нүүдэллэх нь 3-5 хоног тутамд шинэ байршил руу нүүдэг оторлолтоос¹⁷ ялгаатай.

¹⁷ Оторлох гэдэг нь голчлон намрын улиралд өвөлд бэлтгэн малдаа тарга тэвээрэг авахуулахаар малчид хол газар малаа маллан нүүдэллэхийг хэлнэ. Эх сурвалж: Азийн Хөгжлийн Банк. Монголын бэлчээрийн тогтвортой байдал: уур амьсгалын болон байгаль орчны өөрчлөлтөд дасан зохицох. Мандалуёонг хот, Филиппин улс: Азийн Хөгжлийн Банк, 2013.

Өвлийн бус сарууд дахь улирлын шинжтэй нүүдэл

Хавар, зун, намар өвс тэжээл ургах үед улирлын шинжтэй нүүдэллэдэг малчид өвс тэжээлийн гарц сайтай гэж үзсэн байршилд гэрээ нүүлгэдэг. Зун болон намрын бэлчээрлэлт албан бус байдаг бөгөөд өвс тэжээлийн байдал, малын тоо толгой, цаг агаар болон малчин өрхийн хувийн шаардлагууд жилээс жилд өөрчлөгдөж байдаг тул зуслангийн бэлчээрийн тодорхой газар байдаггүй. Зун малаа услах, өөрсдийн хэрэгцээнд ашиглах ундны усны худаг гаргасан устай газар бараадан гэрээ барьдаг. Зуны цагт нутаг сэлгэн буух нь өвлийн бэлчээрийн газрыг сэргээх, мал сүргээ тарга тэвээрэг авахуулах нөхцлийг бүрдүүлдэг.

Өвөлжөө

Өвөл ихэвчлэн нэг газраа суурьших бөгөөд, цөөн хэдэн малчин өрх нүүдэллэх нь бий. Өвөлжөөний ойролцоох бэлчээрийн чанар сайн байвал 10 сарын дундаас өвөлжөөндөө буудаг тухай ӨС-нд хамрагдсан өрхүүд мэдээлжээ. Малчин өрхүүд 11 сараас 2 сар хүртэл өвөлжөөндөө байна. Хавартаа их хүйтэн, хавсрага, шуурга ихтэй байвал малчин өрхүүд хавар дуустал буюу 5 сар хүртэл өвөлжөөнөөсөө нүүдэггүй.

Өвөлжөөгөө ихэвчлэн худагтай ойр, нөмөр газар, уулын бэлд, хавцалд эсвэл толгодын хажууд байрлуулдаг. Өвөлжөө нь агаарын температур хасах 30-40 градустай байдаг өвлийн хахир хүйтнийг давж гарах гол нөмөр нөөлөг газар юм. Тавлаг өвөлжөөгөө цагийн явцад улам тордож, олон өвлийн хуримтлагдсан өтөг бууцаар мал сүргээ хүйтнээс хамгаалах бөгөөд мөн малчид түлшиндээ хэрэглэдэг. Мал сүргээ ойр байлган, бордоо, хадлан, үр тариа зэргийг малын нэмэлт тэжээл болгон ашиглана.¹⁸ Монгол орны хөдөө нутгийн өвлийн сууц нь хашаа, гэр, худаг, малын хашаа, пин, нүхэн жорлон бүхий ерөнхий байгууламжтай байдаг. Зураг 4-3-т Төслийн талбайд олдсон өвлийн сууцыг харуулав.

Өвөлжөөний ашиглалт нь улирлын нөхцөлөөс шалтгаална. Хэрэв өнтэй өвөл тохиовол тухайн өрх эзэмших гэрчилгээтэй өвөлжөөгөө заавал ашиглах шаардлага гарахгүй.

¹⁸ Фернандез-Гименез, М.Е. 2002. Орон зайн болон нийгмийн хил хязгаар ба бэлчээрийн газар эзэмших парадокс: Социализмын дараах Монгол улсын кейс судалгаа. Хүн төрөлхтний экологи, 49-78.

Зураг 4-3. Өвөлжөө (Айраг, Даланжаргалан, Сүмбэр сум, 2020 оны 06 дугаар сар)

Бүртгэлгүй өвөлжөө ашиглагчид

Эзэмшлийн гэрчилгээтэй малчин өрхүүдээс гадна өвөлжөө ашиглах албан ёсны зөвшөөрөл байхгүй малчин өрхүүд бий. 2020 оны 06 дугаар сар гэхэд ярилцлага хийсэн малчдын ердөө 20% нь эзэмшлийн гэрчилгээтэй байсан байна. Бүртгэлгүй малчин өрх зарим үед хамаатан садангийнхаа өвөлжөөнд бууж айлсан өвөлждөг ба янз бүрийн шалтгааны улмаас тухайлбал уламжлалт тогтсон амьдралын хэв маяг, бүртгэлийн үйл явцын талаар мэдээлэлгүй байх, “Хүнд суртал” зэрэг хүндрэл бэрхшээлтэй тулгарахаас зайлсхийх, зуд¹⁹ турхан зэрэг цаг агаарын ширүүн үзэгдэлд нэрвэгдэх, гэнэтийн төлөвлөөгүй үе тохиох зэргээр бүртгэлгүй өвөлжөөг ашиглах тохиолдлууд бий.

Зун, намрын улиралд нүүдэллэн ирэх саахалт малчид

Хууль журмын дагуу сумын захиргаа албан ёсны горимоор бэлчээр ашиглалтыг зохицуулдаг. Газрын албаны мэргэжилтнүүдийн мэдэгдэж байгаагаар өөр аймаг, сумдаас ирсэн малчдад тухайн эрхзүйн хүрээнд хамаарах бэлчээрийг ашиглахыг зөвшөөрдөггүй байна. Гэсэн хэдий ч өвлөөс бусад саруудад үүнд тусгай хяналт хийддэггүй, тиймээс төслийн талбайн бэлчээрийг сумын болон хөрш сумын малчид ашиглаж болзошгүй “нээлттэй нэвтрэх хэсэг” байх боломжтой. Үүнд зун болон намрын бэлчээр ашиглагчид мөн багтах бөгөөд төслийн үйл ажиллагаанд өртөх эрсдэлтэй.

Малчдын худаг

Малчдын ус хангамжийг ихэвчлэн гар худгаас авдаг. Үндэсний Статистикийн Газраас (ҮСГ) мэдээллэснээр буюу Хүснэгт 4-2-д харуулсанчилан 7 суманд нийт 1515 идэвхитэй ажиллагаатай худаг байна гэжээ. Эдгээр худгийн дийлэнхийг мод, цемент, чулуугаар хийсэн байна. Дорноговь аймаг бэлчээрийн нийт газар нутгийнхаа 40 хувийг усалдаг бөгөөд худаг өрөмдлөгийн идэвхитэй хөтөлбөр хэрэгжүүлдэг. Жилд дундажаар 15-20 худаг өрөмддөг бөгөөд үүнд 25 сая төгрөг буюу 7700 евро (2020 оны 07 сар) зарцуулдаг. Бэлчээрийн газар нутагт инженерчилсэн худаг өрөмдөх ажлын тоог нэмэгдүүлэх тал дээр орон нутгийн захиргаа анхаарлаа хандуулан ажиллаж байна.²⁰

Хүснэгт 4-2. Худгийн тоо, сумаар, 2019 он

Үзүүлэлт	Сүмбэр	Шивээговь	Сайншанд	Айраг	Алтанширээ	Даланжаргалан	Сайхандулаан
Худаг (нийт)	265	60	216	241	177	236	320
Абиссиан болон артезан худаг	54	16	53	6	32	22	33

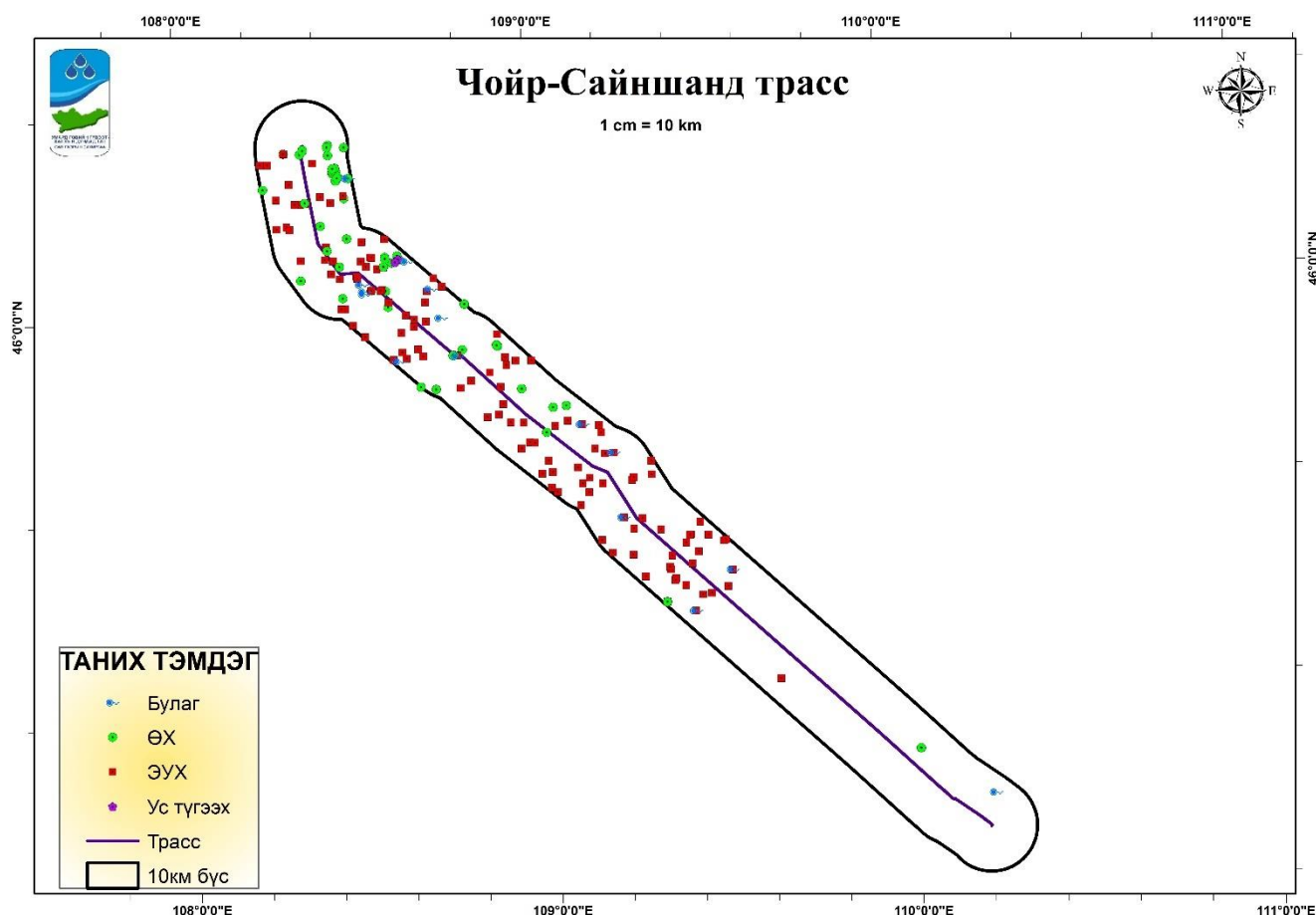
¹⁹ Малын идэш ховордсноос өлдөх эсхүл хэт хүйтэн температурт хөлдөх зэрэг шалтгааны улмаас мал сүргийн тоо толгой олноор хорогдох хахир өвлийн улиралд тохиох үзэгдлийг хэлнэ.

²⁰ Наранболд, Дорноговь аймгийн Хүнс, хөдөө аж ахуйн газрын дарга. Нийгмийн хэсгийн судалгааны багийн ярилцлагууд. 2020 оны 06 сар

Үзүүлэлт	Сүмбэр	Шивээговь	Сайншанд	Айраг	Алтанширээ	Даланжаргалан	Сайхандулан
Нүх	1	2	29	0	3	5	4
Уурхайн энгийн худаг	144	41	120	230	140	201	283
Бусад	66	1	14	5	2	8	0

Эх сурвалж: YCF: www.1212.mn

Умард Говийн голын сав газрын захиргаанаас авсан мэдээлэлд дурдснаар Зураг 4-3-д харуулсан ЦДАШ маршрутын эргэн тойрны 10км-т 262 гаруй худаг, 13 булаг тэмдэглэгдсэн байна. 6 км-ийн орчны бүсэд 51 худаг зураглагдсан. Эдгээрийн алин ч 25 м-ийн ХЗ-т орохгүй бөгөөд Төслийн БОННБҮ-нд тодорхойлсоноор ЦДАШ-ын төв шугамаас 300 м дотор 3 худаг (нэг нь ашиглагддаггүй) байсан ба түүнчлэн 600 м-ийн зайд гурван худаг байсан (Бүлэг 5-с харна уу). Эдгээр худгийн өмчлөл одоогоор тодорхойгүй боловч аль нэг малчин өрх өмчилдөг бөгөөд өвөлжөөнийх нь ойролцоо байрладаг.

Зураг 4-4. ЦДАШ-ын 10 км орчны бүс доторх худгуудын байршил

Эх сурвалж: БОН: БОННБҮ хээрийн судалгааны баг ба Умард Говийн сав газар

4.2.2. Уул уурхайн концесс

Төслийн талбай нь хайлуур жонш, ягаан гантиг, зэс, төмрийн хүдэр, шохойн чулуу, өнгөт чулуу, нүүрс, олон янзын шаврын тогтоц, уран, тос, алт зэрэг ашигт малтмалын арвин нөөцтэй. Монгол улсын Ашигт

Малтмал, Газрын Тосны Газрын мэдээллээр Дорноговь аймгийн газар нутгийн 11.7%, Говь-Сүмбэр аймгийн 8.2%-д уул уурхайн хайгуул, ашиглалтын лиценз олгосон байна.²¹

Говь-Сүмбэр болон Дорноговь аймгийн Газрын албаны мэдээлснээр 2021 оны байдлаар ЦДАШ-ын маршрутын ХЗ-ын газарт ашигт малтмалын таван лиценз эзэмшигч (хайгуулын болон олборлолтын) бий. Эдгээр таван лиценз эзэмшигчийн дөрөв нь ЦДАШ-ын шугам өөрсдийн лицензийн талбайгаар дайран өнгөрөхөд татгалзах зүйлгүй гэж мэдэгдсэн.

Тад дахь хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн хугацаа 2020 оны 7-р сарын 31-нд дуусгавар болсон бөгөөд Яамнаас 2021 оны 2-р сарын 4-ний өдөр Дорноговь аймгийн Засаг даргад цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын талбайд уг хайгуулын лицензийн талбайг оруулахгүйгээр шинэчлэх тухай албан тоот хүргүүлсэн. Дорноговь аймгийн Засаг дарга 2021 оны 2-р сарын 19-ний өдөр (Дугаар 1/208) албан тоотоор Төслийн ЦДАШ-ын маршрутад ашигт малтмалын тусгай зөвшөөрөл олгохгүй байх тухай хариу хүргүүлсэн.

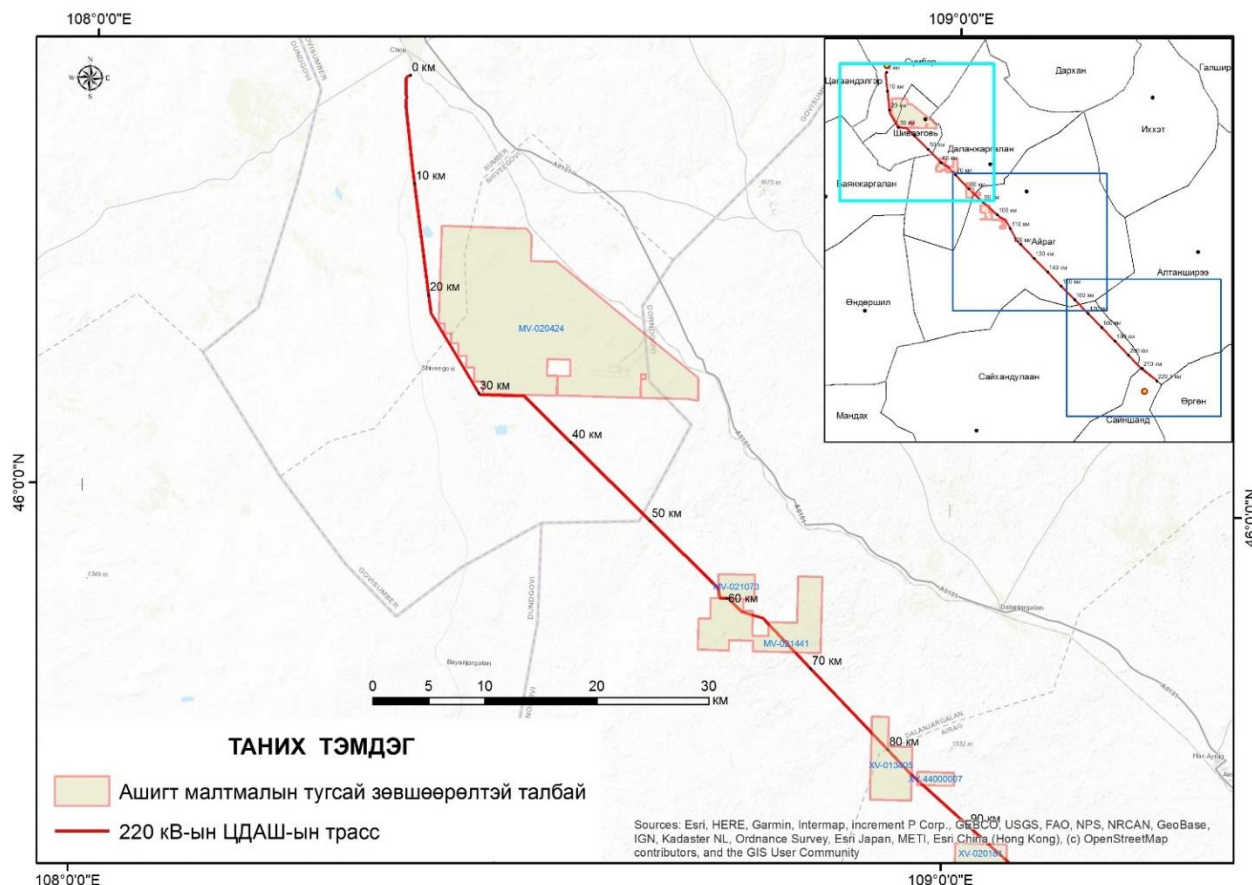
2021 онд трассын шугамыг шинэчилэн тогтоосноор дараагийн хоёр лицензийн талбайг дайрахаас зайлсхийх боломжтой болсон. Эдгээр талбайг Зураг 4-5, 4-6-д харуулав.

Бүрэн жагсаалтыг Хүснэгт 4-3-т үзүүлэв.

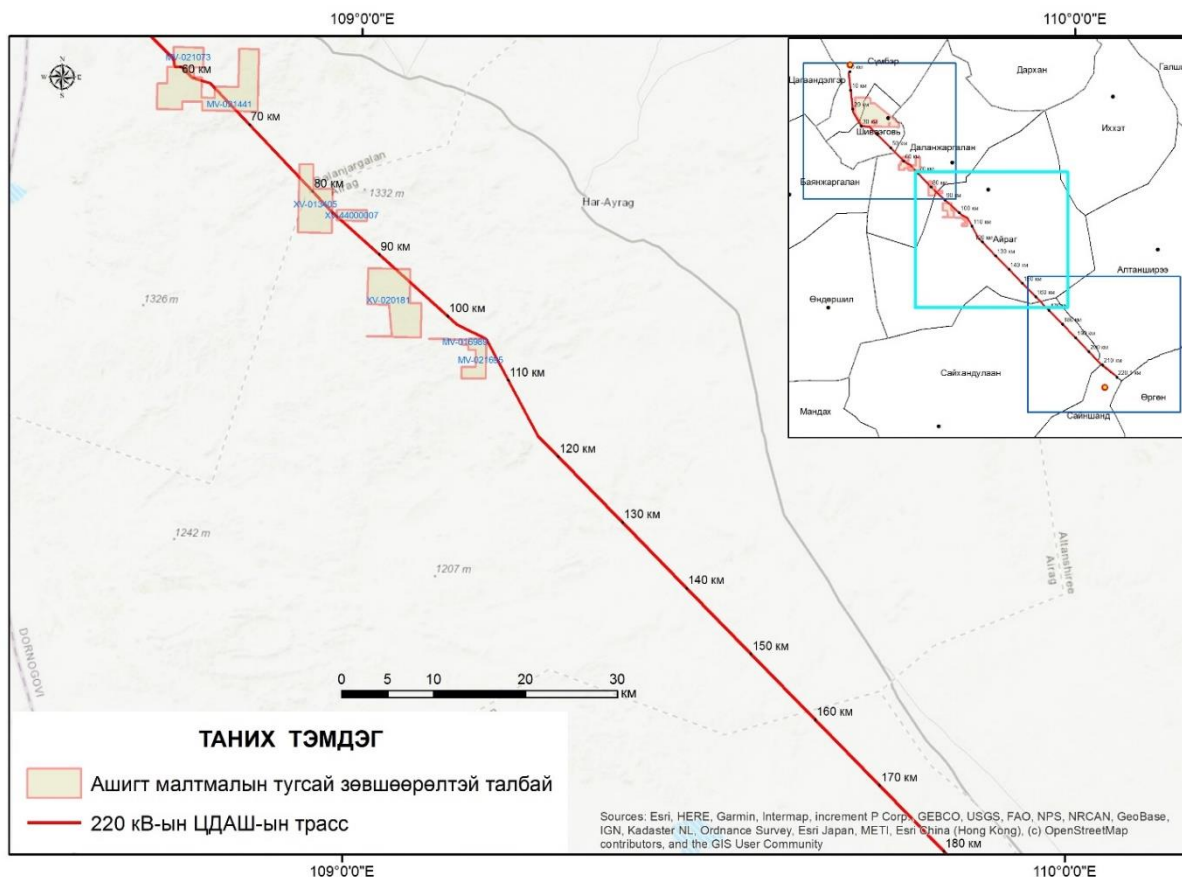
Хүснэгт 4-3. Уурхайн лиценз эзэмшигчид

#	Эзэмшигч	Лицензын нэр	Лицензын дугаар	Төрөл	Тэмдэглэл
1	AQ Сора	Хүрэн дөх	MV-020424	Уул уурхай	Лицензит талбайг дайрахаас зайлсхийж трассын шугамыг шинэчилсэн
2	МАК Цемент	Хадан хошуу	MV-021073	Уул уурхай	Эзэмшигчийн зүгээс татгалзах зүйлгүй
3	Олон Ихт Баян	Худагт	MV-021441	Уул уурхай	Эзэмшигчийн зүгээс татгалзах зүйлгүй
4	Хэрлэнголын үйлс	Хойд хонгор	XV-013405	Хайгуул	Эзэмшигчийн зүгээс татгалзах зүйлгүй
5	Дөрвөн талст эрдэнэ	Дэлгэрэх	XV-44000007	Хайгуул	2020 оны 7-р сард дуусгавар болсон ба цаашид сунгах тохиолдолд ЦДАШ-тай давхцах талбайнуудыг оруулахгүй
6	Батбадмаараг	Модот-3	XV-020181	Хайгуул	Эзэмшигчийн зүгээс татгалзах зүйлгүй
7	Модот уул	Модот	MV-021695	Уул уурхай	Лицензит талбайг дайрахаас зайлсхийж трассын шугамыг шинэчилсэн

²¹ МУЭБГ. (2019). Уул уурхай, геологийн статистик. Монгол улсын Эрдэс Баялагийн Газар.
<https://cmcs.mrpam.gov.mn/cmcs#c=Map> ба <https://cmcs.mrpam.gov.mn/cmcs#c=License>. 2020 оны 04 сард нэвтэрсэн.

Зураг 4-5. ЦДАШ-ын чиглэлийн 0-90 дэх км-т ХЗ-тай давхацсан уул уурхайн лицензүүд

Зураг 4-6. ЦДАШ-ын чиглэлийн 60-160 дахь км-т ХЗ-тай давхацсан уул уурхайн лицензүүд

4.2.3. Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутаг

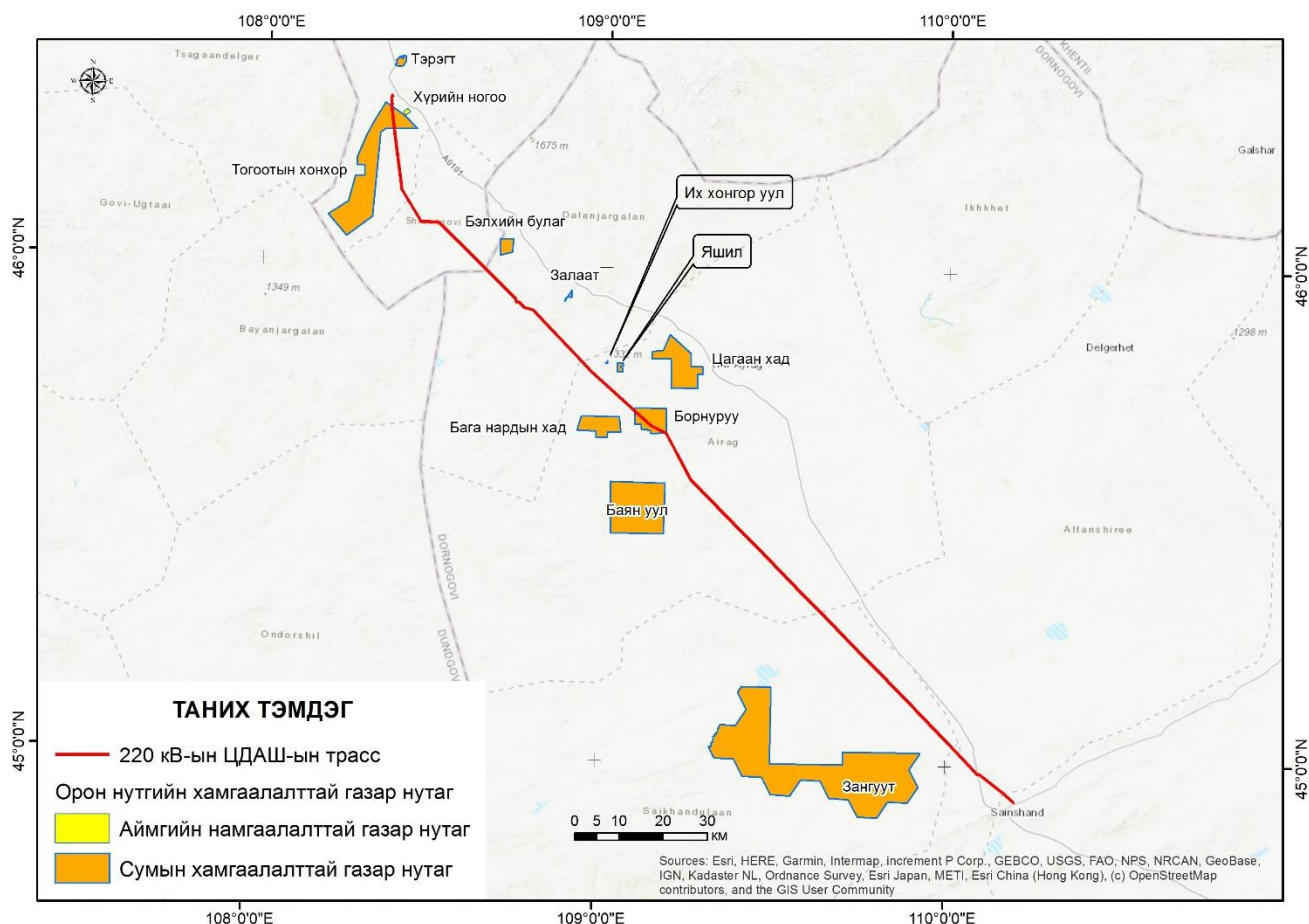
ЦДАШ-ын маршрут дайран өнгөрч буй Сайншанд-Чойр сумдын нутагт Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай 47 газар бий. Цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын төлөвлөсөн замаас 10 км доторх орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газруудыг Хүснэгт 4-4, Зураг 4-7-д харуулав. Цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын төлөвлөсөн зам нь орон нутгийн тусгай хамгаалалттай 2 газрыг дайран өнгөрч байгаа бөгөөд хамгийн хол нь цахилгаан шугамын замаас 90 км-т байна. Эдгээр газрууд нь орон нутгийн малчин өрхүүдэд онцгой ач холбогдолтой биш юм. Тэдгээр талбайг экологийн өргөн хүрээний шалтгаанаар тодорхойлдог боловч уг газруудыг хаахгүй, хамгаалалтын бүс байгуулахгүй бөгөөд малчид малаа бэлчээрлүүлэх боломжтой хэвээр үлдэнэ. Түүнчлэн жуулчдад ноос зарахыг зөвшөөрдөг²² Харин төслийн үзүүлэлтээр сум, малчин өрхийн оролцооны түвшинд эдгээр газар нь малчин өрхүүдэд экосистемийн үйлчилгээ үзүүлэхгүй байгааг харуулж байна.

Хүснэгт 4-4. Цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын төслийн замын 10 км доторх орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар

#	Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар	ЦДАШ хүртэлх зай (км)	Хамгаалалтын зорилго	Газар нутаг
Говьсүмбэр аймаг				
1	Хурын ногоо	2.6	Биологийн олон янз байдлын амьдрах орчин ба усны нөөцийн хамгаалалт	123.90
Сүмбэр сум				
2	Тогоотын Хонхор	5.2 км давхацдаг	Байгалийн ба түүхэн өвийн газар	15,115.78
3	Тэрэгт	6.8	Биологийн олон янз байдлын амьдрах орчин ба усны нөөцийн хамгаалалт	404.88
Шивээговь сум				
4	Бэхт рашаан	4.6	Биологийн олон янз байдлын амьдрах орчин ба усны нөөцийн хамгаалалт	930.78
Даланжаргалан сум				
5	Залаат	6.5	Бэлчээрийн нөөц	850.37
Айраг сум				
6	Баян Уул	5.2	Биологийн олон янз байдлын амьдрах орчин ба усны нөөцийн хамгаалалт	1,3945.43
7	Бага Нардын Хад	3.4	Биологийн олон янз байдлын амьдрах орчин ба усны нөөцийн хамгаалалт	3,443.56
8	Борнуруу	7.2 км давхацдаг	Тусгай зориулалт	3,553.07
9	Яшил	3.9	Тусгай зориулалт (жижиг хэмжээний бичил уурхай)	238.00
10	Их Хонгор Уул	3.6	Байгалийн ба түүхэн өвийн газар	8.23
11	Цагаан хад	9.4	Тусгай зориулалт	6,497.65
Сайхандулаан сум				
12	Зангуут	6.1	Биологийн олон янз байдлын амьдрах орчин ба усны нөөцийн хамгаалалт	48,306.95

Эх сурвалж: <http://eic.mn/spa/gis.php>

²² Монгол улс дахь жендер, газар, уул уурхай. ЭГЭЭБ Судалгааны тайлан №1. 2018 оны 01 сар. Хуудас 107, Дорноговь аймгийн Даланжаргалан сумын Их нарт байгалийн нөөц газар. <https://mokoro.co.uk>

Зураг 4-7. ЦДАШ-н төлөвлөсөн замын 10 км доторх радиуст байрлах орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газрын байршлууд

4.3. Хүн ам зүйн байдал

2019 онд Говь-Сүмбэр аймгийн нийт бүртгэлтэй хүн амын тоо 17,445, үүний 98,792 (50.4%) эрэгтэйчүүд, 8,653 (49.6%) эмэгтэйчүүд байв. 2019 оны сүүлээр Дорноговь аймагт хүн ам, өрхийн мэдээллийн санд бүртгэлтэй хүн ам 71,000. Эрэгтэй, эмэгтэй хүйсийн харьцаа 50:50.

Цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын дагуу өөр суурин байхгүй учраас малчид төслийн нөлөөнд өртөх дийлэнхи хүмүүс болж байгаа юм. 2019 оны байдлаар төслийн 7 суманд 3,381 малчин, 2,249 мал аж ахуйтай өрх, 2,170 малчин өрх амьдарч байв (Хүснэгт 4-5 ба Зураг 4-8)

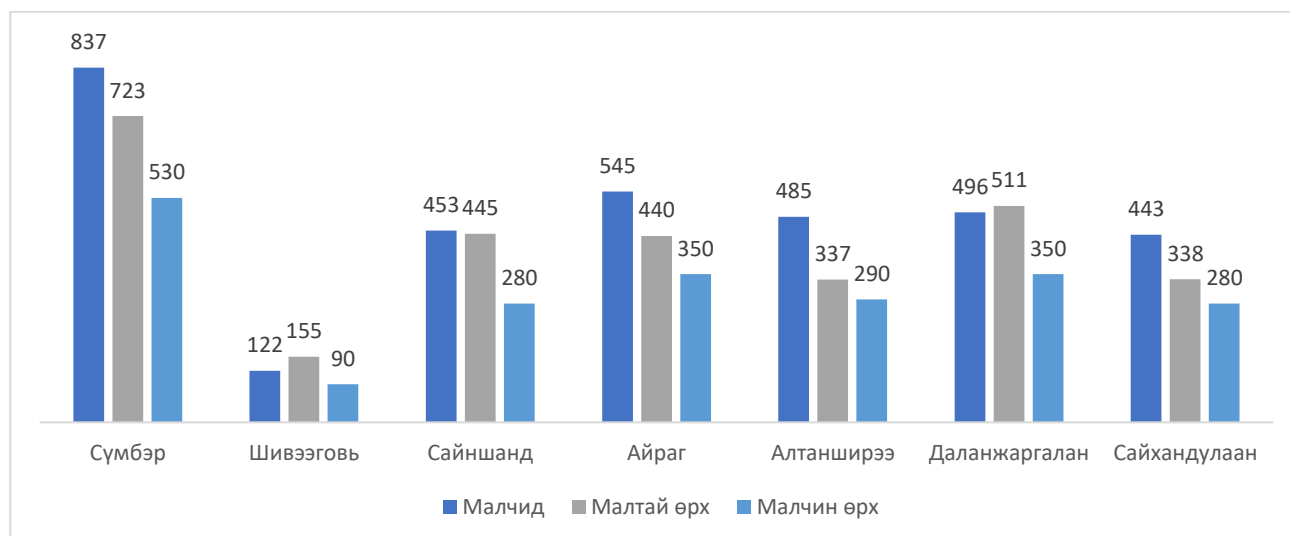
Малчдыг дараах байдлаар ангилна:

- Мал аж ахуй эрхэлдэг өрх гэдэг нь мал малладаг өрх, мал сүрэг эзэмшдэг ихэнхдээ сум болон аймгийн төвд оршин суудаг, өөрсдөө малаа маллаж хариулдаггүй өрх. Тэдгээр өрх ихэнхидээ малчин хамаатан садан, малчин айл эсхүл цөөн тохиолдолд гэрээт малчдаар малаа маллуулдаг.
- Малчин өрх гэдэг нь орлогынхоо дийлэнхи хэсгийг хувийн эзэмшлийн мал сүргээсээ олдог айл өрх; малчин өрх нь нэгээс дээш тооны малчнаас бүрдэнэ; мөн малчин гэдэг нь таван хошуу мал өсгөж, хариулах аргаар өрхийн дийлэнхи орлогоо бүрдүүлдэг, мал маллагаа үндсэн ажил нь болох этгээд/хувь хүнийг хэлнэ. Эдгээр малчид нь мөн малчин өрхөд харьяалагдаж болно.

Хүснэгт 4-5. Малчид болон малчин өрх 2019 он сум, тоогоор

№		Нийт өрх (#)	Мал аж ахуйтай өрх (#)	Малчин-өрх (#) (%)	Малчин (#)
1	Сүмбэр	3,634	723	530 (14.5)	837
2	Шивээговь	1,007	155	90 (8.9)	122
3	Сайншанд	7,281	445	280 (3.8)	453
4	Айраг	1,093	440	350 (32.0)	545
5	Алтанширээ	462	337	290 (62.7)	485
6	Даланжаргалан	916	511	350 (38.2)	496
7	Сайхан дулаан	460	338	280 (60.8)	443

Эх сурвалж:ҮСГ. www.1212.mn

Зураг 4-2. Малчин болон малчин өрх, сум тоогоор

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн газар, 2019²³

Өнгөрсөн 3 жилийн хугацаанд төслийн сумд дахь малчдын тоо хэлбэлзэлтэй байв (Хүснэгт 4-6). Сүмбэр, Алтанширээ, Даланжаргалан, Сайхандулаан сумдад 2-9%-ийн хооронд буурсан бол Шивээговь, Сайншанд, Айраг сумдад 3-16%-ийн хооронд өссөн.

Хүснэгт 4-6. Төслийн сумд дахь малчдын тоонд гарсан өөрчлөлт 2013-2019 (өмнөх жилтэй харьцуулсан, %)

№	Сум	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	Тайлбар
1	Сүмбэр	9.4	13.8	2.2	8.2	-6.2	-4.5	-1.6	Буурсан
2	Шивээговь	0.9	23.6	4.4	5.6	-4.7	-16.8	2.5	Өссөн
3	Сайншанд	8.9	-9.3	6.3	12.7	-3.3	1.3	16.2	Өссөн
4	Айраг	7.9	5.8	9.9	1.7	-6.7	-1.4	7.5	Өссөн
5	Алтанширээ	10.1	1.0	1.8	3.1	-7.5	-1.0	-0.2	Буурсан
6	Даланжаргалан	6.6	1.7	10.1	5.7	-10.5	-2.2	-7.6	Буурсан
7	Сайхандулаан	11.3	4.3	8.1	-2.1	2.7	-7.3	-8.8	Буурсан

Эх сурвалж:ҮСГ. Хөдөө аж ахуйн статистик. www.1212.mn

²³ ҮСГ. 2019. Өрхийн үзүүлэлтүүд – малчдын тоо. 1212.mn Хүснэгт 7.1-д гарсан тоонуудын зөрүүтэй байдал нь ҮСГ болон аймгийн статистикийн газрын мэдээлэл цуглуулах ялгаатай аргачлалуудын улмаас үүссэн гэдгийг анхаарна уу.

Малчид нь жилийн турш өөр өөр тийш нүүдэллэдэг учир 6 км доторх орчны бүсийн талбайг ашигладаг малчин өрхийн тоо тодорхойгүй байна. Аймгийн удирдлагуудын газрын зургаас харахад 6км-ийн орчны бүсэд 74 малчин өрхийн өвөлжөө бүртгэгдсэн (санамж: аймгийн хэмжээнд бүртгэгдэнэ гэдэг нь малчин өрх зайлшгүй эзэмших гэрчилгээтэй байх шаардлагатай гэсэн үг биш юм). Үүнд бүртгэлгүй нүүн ирэгсдийг тооцоогүй байна. Тэдгээр бүртгэгдсэн өвөлжөөнүүдийн координатыг ашиглан нийгмийн судалгааны баг 2020 оны 06 дугаар сард ЦДАШ дагуу явж үзсэн ба орчны бүсэд 39 өвөлжөөг тоолжээ. Эдгээр өрхийн 22 нь тухайн газартаа амьдарч байсан (5 өрх өвөлжөөндөө хэвээр үлдсэн, 17 өрх өвөлжөөнөөсөө нүүсэн байсан). Судалгаанд хамрагдсан 22 өрхийн 17 нь хавар өвөлжөөнөөс нүүдэг ба 5 өрх нь өвөлжөөний одоогийн байршлаасаа нүүдэллэдэггүй байна. Өвөлжөө болон малчин өрхийн ихэнхи Цахилгаан дамжуулах агаарын шугамын 40-80 дахь км-ийн хооронд Айраг болон Даланжаргалан суманд байрлаж байв.

Энэ мэдээллээс харахад орчны бүс дэх малчин өрхийн тоо 39-с 74+ хооронд байх тооцоо гарчээ. Дээд хэмжээг одоогоор тодорхойлох боломжгүй ба 74 өрхөөс илүү гарч болзошгүй. Өвөлжөөнд 2 төрлийн малчин өрх оршин суудаг: холбогдох засаг захиргаанд бүртгэлтэй, тухайн өвөлжөөний гэрчилгээг эзэмшдэг малчин өрх ба бусад малчин өрх. Зураг төслийг эцсийн байдлаар тодорхойлмогц, хөрөнгийн нарийвчилсан судалгаа хийх шаардлагатай бөгөөд хөрөнгөд нөлөөлөл үзүүлсэн тохиолдолд нөлөөлөлд өртөгчдийн тооллого болон нийгэм-эдийн засгийн судалгаа хийж, НШҮАТ/АНСТ-нд тайлагнана. Цаашид шаардлагатай судалгааны талаарх дэлгэрэнгүйг 6-р бүлэгт тоймлон харуулав.

Ярилцлага хийсэн 22 малчин өрхийн 20 өрх нь тус газрын уугуул суугчид хэмээн хариулав. Дундажаар, 11 (50%) өрх 21 жилээс дээш хугацаанд ЦДАШ-ын ХЗ болон орчны бүс доторх газарт оршин сууж байгаа бөгөөд 8 (36,4%) өрх 10-20 жил, 3 (13,6%) өрх 10 жилээс доош хугацаанд тус тус оршин сууж байна.

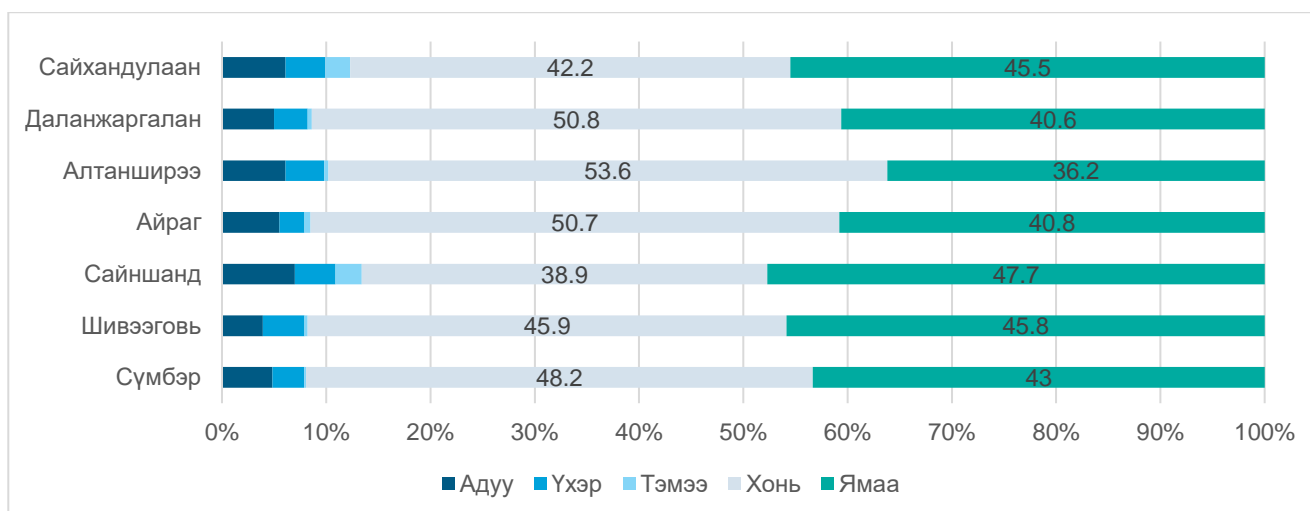
4.4. Мал аж ахуй

Хүснэгт 4-7-д харуулсанчлан 2019 онд Сүмбэр суманд 325,930 толгой мал, Шивээговь суманд 55,390, Сайншанд суманд 132,110, Айраг суманд 183,260, Алтанширээ суманд 146,940, Даланжаргалан суманд 196,770, Сайхандулаан суманд 193,080 толгой малтай байна. Ярилцлага хийсэн өрхүүд хамгийн ашигтай мал нь ямаа (42.8%), хонь (47.1%) гэж хариулсан. Бусад мал сүргийн түүхий эдтэй харьцуулахад ямааны ноолуур хамгийн өндөр ашигтай. Ямааны араас ашгийн үзүүлэлтээр хонь, үхэр гуравт ордог. Зураг 4-9-д 2019 онд төслийн 7 суман дахь мал аж ахуйн бүтцийг харуулав.

Хүснэгт 4-7. Төслийн суман дахь малын тоо толгой, 2014-2019

№	Сум	2014	2015	2016	2017	2018	2019
1	Сүмбэр	245,300	278,390	295,310	324,030	311,700	325,930
2	Шивээговь	40,890	43,710	43,430	48,040	29,260	55,400
3	Сайншанд	85,090	95,990	94,880	109,610	117,850	132,110
4	Айраг	134,330	143,220	123,670	148,370	164,820	183,270
5	Алтанширээ	111,090	120,010	113,140	127,230	134,560	146,940
6	Даланжаргал	145,750	158,230	154,380	174,720	176,420	196,770
7	Сайхандулаан	123,180	138,510	145,010	164,790	182,210	193,080

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн газар. Хөдөө аж ахуйн статистик. www.1212.mn

Зураг 4-9. Таван хошуу малын бүрдэл, хувиар (2019)

4.5. Эдийн засаг, хөдөлмөр эрхлэлт болон амьжиргаа

2019 онд Дорноговь аймгийн нэрлэсэн Дотоодын Нийт Бүтээгдэхүүн 405.3 тэрбум төгрөг буюу Төвийн бүсүүдийн²⁴ ДНБ-ийн 11 орчим хувьтай тэнцэж байсан юм. Өмнөх жилтэй харьцуулахад Дорноговь аймгийн ДНБ 37 тэрбум төгрөгөөр өссөн. Өнгөрсөн 10 жилийн хугацаанд тус аймгийн ДНБ 7 дахин өссөн байна. Аймгийн эдийн засагт хувь нэмэр оруулж буй гол салбарууд нь хөдөө аж ахуй (31.5%), үйлдвэрлэл болон барилга угсралт (19.8%), үйлчилгээ (48.7%) байгаа энэ нь үйлдвэрлэл бүс нутгийн нэн тэргүүний зорилт болсныг харуулж байна. Үйлдвэрлэлийн үндсэн бүтээгдэхүүнд нүүрс, хүнс, цемент, модон бүтээгдэхүүн орно.²⁵

2019 оны байдлаар Дорноговь аймагт эдийн засгийн хувьд идэвхитэй 32,985 хүн байсан ба ажиллах хүчний оролцооны түвшин 68,9% байв. Өмнөх жилтэй харьцуулахад эдийн засгийн хувьд идэвхитэй хүмүүсийн тоо 5.3%-аар нэмэгдсэн. Эрэгтэй ажиллах хүчний оролцооны түвшин (73.1%) эмэгтэй ажиллах хүчний оролцооны түвшнээс (64.8%) 8.7%-аар их. Хөдөлмөр эрхэлж буй хүмүүсийн тоо 31,717, үүний 57.4% нь эрэгтэй, 42.6% нь эмэгтэй.

2019 оны байдлаар Говь-Сүмбэр аймгийн нэрлэсэн ДНБ 97.6 тэрбум төгрөг буюу Төвийн бүсүүдийн ДНБ-н 3% орчмыг бүрдүүлж өмнөх жилээсээ 8.4 тэрбум төгрөгийн өсөлттэй байсан. Эдийн засгийн гол салбаруудыг үйлчилгээ (43.2%), үйлдвэрлэл (34%), уул уурхайн олборлолт (24.2%), хөдөө аж ахуй (22%) эзэлж байна.

2019 онд Говь-Сүмбэр аймагт 8,058 эдийн засгийн идэвхитэй хүн ам байсан нь өмнөх жилээс 7.9%-ийн өсөлттэй гарчээ. Эрэгтэй ажиллах хүчний оролцооны түвшин (77.3%) эмэгтэй ажиллах хүчний оролцооны түвшнээс (71.9%) 5.4%-аар өндөр гарсан. Говь-Сүмбэр аймгийн эмэгтэй ажиллах хүчний оролцоо улсын дундаж 47%-аас харьцангуй өндөр буюу 72%-ын үзүүлэлттэй байна.

Нийт өрхүүд мал аж ахуй эрхлэхтэй холбоотой хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнээс орлого олдог нь Өрхийн судалгааны (2020 оны 06 дугаар сар) дүнгээс (Хүснэгт 4-7) харагдаж байна. Хөдөлмөр эрхлэх насны өрхийн гишүүдийн 70% нь эдийн засгийн хувьд идэвхитэй, үүнээс 78% нь мал аж ахуй эрхэлж 22% нь хувийн хэвшилд ажиллаж байна. Дорноговь аймгийн 4 сумдад хөдөлмөр эрхэлж буй хүмүүсийн дийлэнх нь малчид бөгөөд тухайлбал Сайхандулаан суманд хөдөлмөр эрхлэгсдийн 76%, Алтанширээ суманд 73%, Даланжаргалан суманд 47%, Айраг суманд 46% тус тус малчид байна.

²⁴ Үндэсний статистикийн газраас Монгол улсын 21 аймгийг 4 бүсд ангилсан – Баруун, Хангайн, Төвийн, Зүүн бүс. Төвийн бүсд Дорноговь, Говьсүмбэр, Дундговь, Өмнөговь, Сэлэнгэ, Төв, Дархан-Уул аймгууд багтдаг.

²⁵ Дорноговь аймгийн захиргаа. 2012. *Хөгжлийн төлөвлөгөө: Алтанширээ сумын нийгэм-эдийн засаг. 2021-2022*

Хүснэгт 4-8. Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн орлогын эх үүсвэр олох үйл ажиллагаа (тоо=22)

Нийт өрхийн тоо	Тоо	%
Орлоготой өрхийн тоо	21	95%
Хоёр төрлийн ажил мэргэжлээс орлого олж байгаа өрхийн тоо (мал аж ахуй ба хувийн хэвшил)	3	7.3%
Ажилгүй өрхийн гишүүнтэй өрхийн тоо	0	0%
Хөдөлмөр эрхлэх насны өрхийн гишүүдийн тоо (21 өрх)	65	100%
* Хэн нь орлого олдог	55	85%
Мал малладаг өрхийн гишүүдийн тоо	50	91%
Хувийн хэвшилд ажилладаг өрхийн гишүүдийн тоо	5	9%

Эх сурвалж: Нийгмийн Үндсэн Өрхийн Судалгаа, 2020 оны Зургаадугаар сар

2019 онд үндэсний хэмжээнд Монгол улс дахь ажилгүйдлийн түвшин 8.1%, хөдөө 9.8%, алслагдсан хэсгүүдэд 7.4% байсан. Залуучуудын дунд ажилгүйдэл өргөн тархсан²⁶. Үндэсний хэмжээний тоо баримттай харьцуулахад Дорноговь аймгийн алслагдсан хэсгүүдэд ажилгүйдлийн түвшин харьцангуй бага байгаа бөгөөд Төслийн талбай дахь сумдуудад 2.2%-6.4% байна. Дорноговь аймгийн ажилгүйдлийн түвшин бүхэлдээ Төвийн бүсээс доогуур байдаг. Улмын хэмжээнд залуучуудад ажилгүйдлийн түвшин өндөр. Аймгийн хэмжээнд ажилгүйчүүдийн 60% залуучууд байдаг ба тэдний талаас илүү нь бүрэн дунд боловсрол эзэмшсэн. Оршин суугчдад ажил олоход нь туслалцаа үзүүлэх Хөдөлмөр, нийгмийн халамжийн үйлчилгээ эрхэлсэн засгийн газрын хэрэгжүүлэгч агентлаг Дорноговь аймагт бий. 2019 онд 1,300 оршин суугч тус үйлчилгээнд бүртгүүлснээс 60% нь 25-34 насныхан байсан ба 9%-аас бусад нь бүрэн дунд болон мэргэжлийн сургууль дүүргэсэн байв.

Говь-Сүмбэр аймгийн ажилгүйдлийн түвшин харьцангуй өндөр ба Төвийн бүсийн ажилгүйдлийн түвшин 7.9% бол үүнтэй харьцуулахад Говь-Сүмбэр аймгийнх 11.4%, үндэсний хэмжээнд дундаж хувь 8.1%²⁷. 2019 онд 2,271 иргэн Засгийн газрын Хөдөлмөр, Нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд бүртгүүлсэн. Ажилгүйчүүдийн хүйсийн харьцаа эрэгтэйчүүд нь эмэгтэйчүүдээс ялимгүй доогуур буюу 48.7% ба 51.3%-ийн тоон үзүүлэлттэй байна. Дорноговь аймгийн хувьд боловсрол эзэмшсэн, залуучууд ажилгүйдлийн томоохон хэсгийг бүрдүүлж байна.²⁸

Өрхийн судалгааны үр дүнгээс харахад судалгаанд хамрагдсан 22 өрхөд ажилгүй хүн байгаагүй. Судалгаанд хамрагдсан 7 өрхийн хөдөлмөр эрхлэх насны 10 хүн өнгөрсөн сард болон өнгөрсөн жилийн ихэнх хугацаанд орлого олох ямар нэгэн ажил эрхлээгүй байна. Тэдгээр хүмүүс сургуульд суралцаж байгаа эсвэл сургуулиа төгсөөд удаагүй, саяхан цэргээс халагдсан зэрэг эдийн засгийн хувьд идэвхигүй ангилалд байсан. Тэдний дунд зарим иргэд орон нутагт тохирох ажил олдохгүй тул ажил хайхаа зогсоосон байв. Илүү боловсрол эзэмшсэн гэр бүлийн гишүүд мал маллах сонирхол багатай байдаг. Тэд сумын төвд ажиллахыг зорьдог ч боловсролын түвшиндээ нийцсэн ажлын байр олох тал дээр бэрхшээлтэй тулгардаг.

Эдийн засгийн хувьд идэвхигүй хүн амын тоо (Ажиллаж байгаа, ажил идэвхитэй хайж байгаа хүн орохгүй) Айраг болон Сайншанд суманд бусад сумдаас харьцангуй өндөр буюу Айраг сумын хөдөлмөр эрхлэх насны хүн амын 53%, Сайншанд сумын хөдөлмөрийн насны хүн амын 44% нь ажилгүй байна.²⁹

4.6. Ашиг орлого ба өрхийн орлого

Монгол улсад дундаж ажилтан сарын 1,123,300 (1.1 сая) төгрөгийн орлоготой. Хамгийн өндөр цалинтай эдийн засгийн салбар нь уул уурхай, олборлолтын салбар бөгөөд сарын дундаж цалин хөлс 2.3 сая төгрөг байдаг бол хамгийн бага цалинтай эдийн засгийн салбар нь үйлчилгээний салбар бөгөөд нэг сарын дундаж цалин 0.6 сая төгрөг байдаг.³⁰

²⁶ УСГ. (2019) *Нийгэм эдийн засгийн судалгаа*

²⁷ УСГ. (2019) *Ажиллах хүчний судалгааны тайлан*

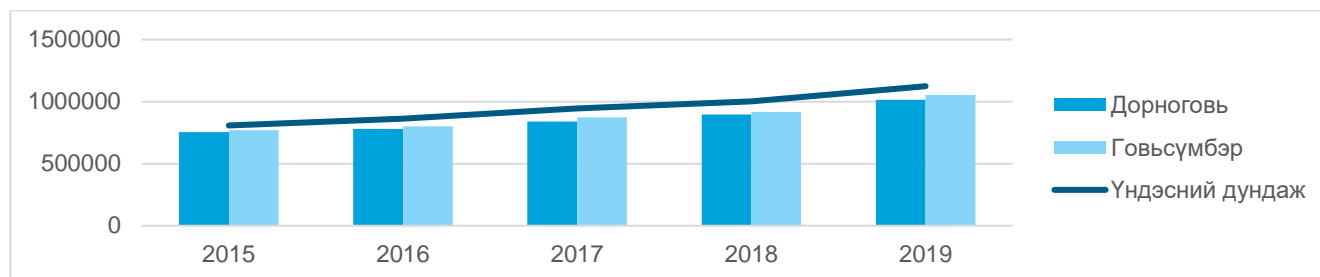
²⁸ Ibid

²⁹ Сайхандулаан сумын захиргаа. 2021-2022 оны Сайхандулаан сумын Ерөнхий хөгжлийн төлөвлөгөө.

³⁰ УСГ. 2019. Аж ахуйн нэгжийн ажилчдын сарын дундаж цалингийн судалгаа.

https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=average_wage_2019.pdf&ln=Mn 2020 оны 06 сард нэвтэрсэн.

Үндэсний статистикийн газрын мэдээлснээр Дорноговь аймаг дахь аж ахуйн нэгжийн³¹ ажилтны дундаж цалин 1,014,700 төгрөг байна. Эрэгтэйчүүд дунджаар 1,129,500 төгрөг, эмэгтэйчүүд 889,700 төгрөг авдаг байна. Говь-Сүмбэр аймагт аж ахуйн нэгжийн ажилтны дундаж цалин 1,052,800 төгрөг. Эрэгтэйчүүд дунджаар 1,183,400 төгрөг, эмэгтэйчүүд 922,200 төгрөг авдаг. Аймгуудын дундаж цалин тогтмол өсөж байна (Зураг 4-10).³²

Зураг 4-10. Улсын хэмжээн дэх болон Төслийн аймгуудын сарын дундаж орлогын хэмжээ (төгрөг)

Эх сурвалж: Үндэсний статистикийн газар 2019 он. Аж ахуйн нэгжийн ажилтны сарын дундаж цалингийн судалгаа

Өрхийн судалгаанд цалинтай ажилтан харьцангуй цөөхөн байснаас үүдээд ажил эрхлэснээр олох ашиг орлогын талаарх мэдээлэл 3 өрхийн 5 ажилтнаар хязгаарлагдаж байв. Тухайн ажилтнуудын сарын цалин 800,000-900,000 хооронд буюу дундаж нь 840,000 гэж мэдээлжээ.

Үндэсний хэмжээнд 2019 онд өрхийн сарын дундаж орлого 1,343,428 төгрөг байсан нь өмнөх жилээс 162,361 (13.7%) төгрөгөөр нэмэгдсэн байна. Алслагдсан сум газарт амьдарч байгаа өрхийн сарын дундаж орлого 1,180,662 төгрөг буюу суурин газрын дунджаас 246,280 (23.8%) төгрөгөөр бага байгаа юм. 2019 онд үндэсний хэмжээнд 421,088 (12.8%) хүн 303.820.7 сая төгрөгийн нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмж авсан. Говь-Сүмбэр, Дорноговь аймгуудыг хамарсан Төвийн бүсэд 2018 онд хүн амын амьжиргааны доод түвшин (нэг хүнд нэг сард ногдох) 198,300 төгрөг харин Улаанбаатарт 230,000 төгрөг байжээ.³³

Дорноговь аймагт 2018 онд 25,721 хүн 8,252,006 мянган төгрөгийн нийгмийн халамжийн тэтгэвэр тэтгэмж, Говь-Сүмбэр аймагт 2018 онд 7,748 хүн 1,979,889 мянган төгрөгийн тэтгэвэр, нийгмийн халамжийн тэтгэмж тус тус хүртсэн байна.

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн орлого 2 гол эх сурвалжтай: нийгмийн халамжийн төлбөр болон хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний худалдаа. Эдгээр өрхүүдийн 3 нь цалинтай ажил эрхэлдэг. Хүснэгт 4-9-д судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн өрхийн орлого болон орлогын эх сурвалжийг харуулав.

Хүснэгт 4-9. Өрхийн дундаж орлого ба өрхийн эх сурвалж, сараар болон жилээр

Орлогын эх сурвалжууд	Дундаж орлого (Төгрөг)	Хамгийн өндөр орлого (Төгрөг)	Хамгийн бага орлого (Төгрөг)
Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний сарын худалдаа (тоо=22)	750,000	2,583,000	250,000
Сарын нийгмийн халамжийн төлбөр (тоо=19)	300,000	100,000	880,000
Сарын цалингийн орлого (тоо=3)	840,000	900,000	800,000
Өрхүүдийн сарын дундаж орлого (тоо=22)	1,392,000	3,400,000	500,000
Өрхүүдийн жилийн дундаж орлого (тоо=22)	16,740,000	40,800,00	6,000,000

Эх сурвалж: БОННБУ хээрийн судалгааны ӨС.

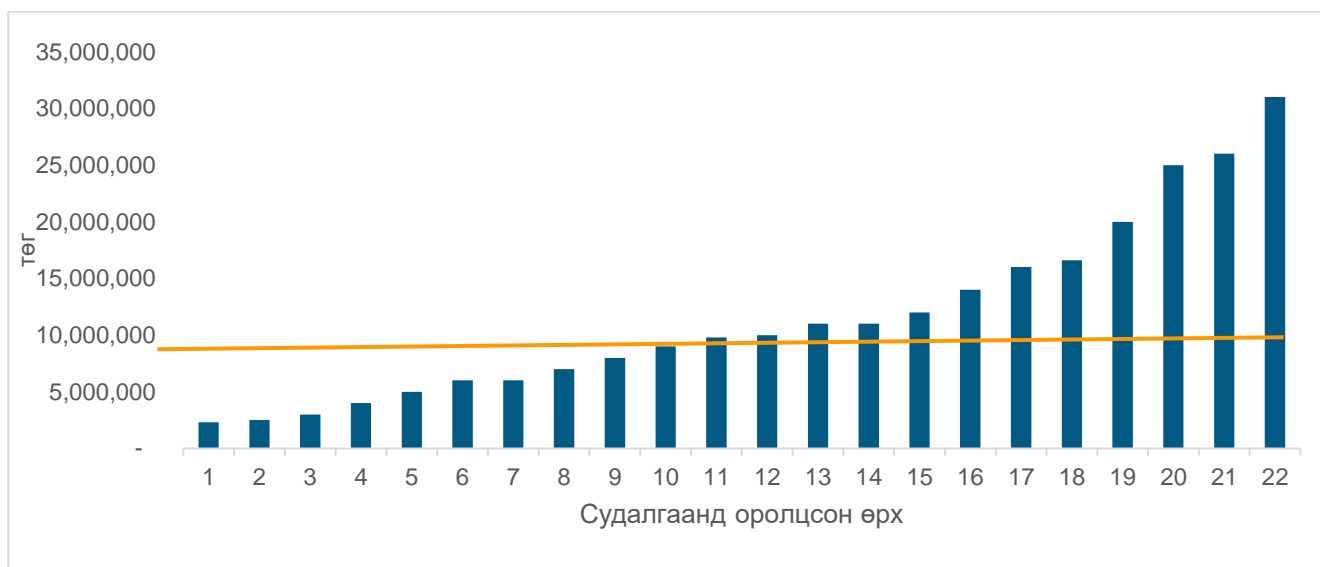
³¹ Тухайлбал, компани, төрийн өмчит аж ахуйн нэгж, орон нутгийн захиргааны аж ахуйн нэгж, хамтрал, энтерпренёр, түншлэл эсхүл ТББ

³² Ibid

³³ YCG. www.1212.mn

https://www.1212.mn/tables.aspx?tbl_id=DT_NSO_1900_010V1&AIMAG_select_all=0&AIMAGSingleSelect=_5&YearY_select_all=0&YearYSingleSelect=_2020&viewtype=table

Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн худалдаанаас олох орлого : Судалгаанд хамрагдсан бүх өрхүүд хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүнээсээ орлого олдог. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн худалдаанаас олох өрхийн сарын дундаж орлого 750,000 төгрөг ба малыг амьдаар нь зарах, мах, ноолуурын худалдаанаас хамгийн өндөр орлого олдог байна. 2019 онд судалгаанд хамрагдсан айл өрхүүд нийт 4,083 толгой мал, 16.8 тонн мах, 1,060 тонн ноолуур худалдаалсан судалгаа гарчээ. Дунджаар өнгөрсөн жил өрх бүр 60 толгой мал, 250 кг мах, 75 кг ноолуур худалдаалсан байна. Сум, аймгийн төвүүд гол зах зээл болж байлаа. Зураг 4-11-т харуулсанчлан хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн худалдаанаас олсон жилийн дундаж орлого 9,000,000 төгрөг байв.

Зураг 4-11. Хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн худалдаанаас олох өрхийн орлогын хуваарилалт

Нийгмийн халамжийн төлбөр: Нийгмийн халамж хүртдэг хамгийн багадаа нэг гэр бүлийн гишүүнтэй 17 өрх байсан. Мөнгөн тэтгэмж тусламжийн 2 хэлбэр байсан нь хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж болон тэтгэвэр юм. 18 нас хүрээгүй хүүхэд бүрт сар бүр 100,000 төгрөгийн бэлэн мөнгө олгодог. Нэг сарын дундаж тэтгэвэр 350,000 төгрөг. Нийгмийн халамжийн төлбөрүүдээс ирэх дундаж орлого 300,000 төгрөг.

Сарын цалингийн орлого: Хувийн хэвшилд ажилладаг гэр бүлийн гишүүнтэй ердөө 3 өрх байсан. Эдгээр 3 өрхийн сарын дундаж цалин 840,000 төгрөг.

2019 онд улсын хэмжээнд өрхийн сарын хэрэглээний дундаж зардал 1,416,640 төгрөг байсан нь өмнөх оноос 175,909 (14.2%) төгрөгөөр нэмэгдсэн үзүүлэлттэй байна. Төвийн бүсэд өрхийн сарын дундаж зардал 1,394,514 төгрөг байсан нь улсын дундажаас яльгүй доогуур үзүүлэлт юм.³⁴

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн дунд өрхийн сарын дунджилсан зардал 1,966,667 төгрөг байсан нь (Хүснэгт 4-9) Төвийн бүсийн сарын дундаж зардлаас хавьгүй өндөр байгаа юм. Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн дунд урт хугацааны хэрэглээний зүйл худалдан авалт хамгийн өндөр буюу жилд 13.7 сая төгрөг буюу жилд дундажаар 13.7 сая төгрөг байсан. Үүний дараа түлш, машины засвар үйлчилгээний зардал орох ба жилд 5.3 сая төгрөг байна.

Хүснэгт 4-10. Өрхийн хэрэглээний зардал

Зардал	Айл өрхийн тоо (хариулт өгсөн)	Нэг жилийн дундаж зардал (Төгрөг)
Малын тэжээл, мал эмнэлэг, татварын зардал	21	2,436,905
Түлш, машин засвар үйлчилгээ	21	5,361,905
Цахилгаан, дулаан	2	330,000
Хүнс	22	3,422,727

³⁴ УСГ. 2019. Өрхийн нийгэм эдийн засгийн судалгааны тайлан.

https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Tan_HSES_19.IV.pdf&ln=Mn. 2020 оны 06 сард нэвтэрсэн.

Зардал	Айл өрхийн тоо (хариулт өгсөн)	Нэг жилийн дундаж зардал (Төгрөг)
Боловсрол (сургалтын төлбөр, дүрэмт хувцас гэх мэт)	16	3,056,250
Эмнэлгийн зардал	14	1,378,571
Урт хугацааны хэрэглээний зүйлс (машин, гэр ахуйн зүйлс, тавилга)	11	13,700,000
Хувцас	20	2,970,000
Утас, интернет	21	666,667
Нийгмийн үйл ажиллагаа, арга хэмжээ, тэмдэглэлт баярууд	20	3,240,000
Бусад зардал	1	1,000,000
Сарын дундаж зардал	-	2,264,527
Сарын дунджилсан зардал	-	1,966,667
Жилийн дундаж зардал	-	27,174,318
Жилийн дунджилсан зардал	-	23,600,000
Нэг хүнд ноогдох сарын дундаж зардал	-	666,715
Нэг хүнд ноогдох сарын дунджилсан зардал	-	470,417

Өнгөрсөн жил судалгаанд хамрагдсан 22 өрхийн 17 нь голчлон банк санхүүгийн байгууллагаас мөнгө зээлсэн (85%) ба зээлийн дундаж дүн нь 11.94 сая төгрөг, дундажилсан дүн нь 10.00 сая төгрөг байв. (тоо=16). Зээл авсан шалтгааныг Хүснэгт 4-11-т харуулав. Нийт өрхийн 40 гаруй хувь нь өрхийн хэрэгцээнд зориулсан зээлтэй.

Хүснэгт 4-11. Судалгаанд хамрагдсан малчин өрхийн зээл авсан шалтгаан, өнгөрсөн жилд

Шалтгаан	Тоо (%)
Мал өсгөж үржүүлэх	3 (17.6)
Өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ	2 (11.8)
Хашаа, байшин барих	3 (17.6)
Өрхийн зардлаа хангах	7 (41.0)
Бусад	2 (11.8)
Нийт	17 (100)

Эх сурвалж: Өрхийн нийгмийн суурь судалгаа 2020 оны 06 дугаар сар

4.7. Ядуурал

Монгол улсад ядуурал тогтонги шинжтэй ба алслагдсан сум газруудад ядуурал илүү төвлөрсөн. 2018 онд ядуурлын түвшин улсын хэмжээнд 28.4%, суурин газарт 27.2%, алслагдсан нутгуудад 30.8% байсан. Ядуурлын бууралт жигд бус байсан ба алслагдсан нутгуудад буурч, суурин газруудад буураагүй байна. Алслагдсан нутгуудад ядуурал буурах болсон гол шалтгаан нь малын үнийн өсөлт, ядууралд чиглэсэн нийгмийн хамгааллын хөтөлбөрүүд өргөжсөнтэй холбоотой байв.³⁵

Аймгуудын хэмжээнд ядуурлын түвшин нилээд ялгаатай. 2018 онд Говь-Сүмбэр аймгийн ядуурлын түвшин хамгийн өндөр буюу хүн амынх нь талаас илүү хувь нь (51.9%) ядуу. Дорноговь аймаг ядуурлын хэмжээгээрээ харьцангуй дээр үзүүлэлттэй буюу хүн амынх нь 23.4% ядуурлын түвшнээс доогуур амьдарч байна.

Суурь судалгаанд хамрагдсан малчин өрхүүдийн зөвхөн нэг нь ядуу өрх. Тус өрхийн мал маллаж олох орлого, тэтгэмж, малын худалдаанаас олох орлогыг авч үзээд нэг хүнд ноогдох сарын орлого нь 175,000 төгрөг байсан нь амьжиргааны доод түвшин буюу ядуурлын шугамын (198,300 төгрөг) 88%-тай тэнцэж байв. Өөр нэг өрх 222,222 төгрөгийн нэг хүнд ноогдох сарын орлоготой байсан нь амьжиргааны доод түвшингээс ердөө 12%-аар дээгүүр үзүүлэлт юм.

³⁵ Үндэсний статистикийн газар болон Дэлхийн банк, Монгол дахь ядуурлын талаарх шинэчилсэн мэдээлэл, 2018.

Үндэсний статистикийн газар болон Дэлхийн банкны саяхны тайланд³⁶ фермийн орлого өссөн ялангуяа мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний үнэ өссөн нь алслагдмал нутгуудын ядуурлыг бууруулахад түлхэц болж байгааг дурджээ. Дунджаар алслагдсан нутгийн өрхийн бодит орлого 2.6%-аар өссөн ба ядуурал хамгийн их алслагдсан нутагт 3.8%-ийн өсөлт гарсан байна. Өрхийн мал аж ахуйн ялгаатай байдлаас үл харгалзан мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн, ялангуяа ноолуурын үнийн өсөлт малчдын орлогын өсөлтөд түлхэц болсныг өрхийн судалгаанд тэмдэглэжээ. Фермийн орлогын өсөлт дангаараа 2016-2018 оны хооронд алслагдмал нутгийн ядуурлын түвшинг 1.8%-аар бууруулсан байна.

Гэсэн хэдий ч малчдын мал аж ахуйгаас хараат амьжиргаа нь урьдчилан таамаглаагүй, гэнэтийн нөхцөл байдал үүсэхэд амьжиргаагаар алдах эрсдэл тун өндөр. 2016, 2017, 2018 онууд алслагдмал нутгийн дийлэнх малчдын хувьд бүхэлдээ сайн жил байсны дүнд мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний үнэ өссөн жилүүд байв. Гэвч энэ нь эргээд малын үнийн цочрол ялангуяа өвөлжилтийн хүндрэл, мал сүргийн тоо толгой ихээр хорогдох байгалийн гамшигт үзэгдлээс ихээхэн хараат, суурь нөхцөл эмзэг байх бодит байдал харагдаж байгаа юм. Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ шаардлага өсөхийн нөгөөтэйгүүр бэлчээрийн доройтол эрчимтэй явагдаж байгаа нь малчдын мал аж ахуй тогтвортой эрхлэхэд саад учирч болзошгүй.

4.8. Эмзэг бүлэг

Төслийн талбай дахь эмзэг хүмүүс эсхүл бүлгийг тодорхойлохын тулд ЕСБХБ БОНБ-д эмзэг байдлыг хэрхэн тодорхойлсныг авч үзсэн бөгөөд үүнд дараах байдлаар тусгасан байдаг:

“хүйсийн ялгаатай байдал, бэлгийн чиг хандлага, шашин шүтлэг, үндэс угсаа, нас, хөгжлийн бэрхшээл, эдийн засгийн сул тал, нийгэмд эзлэх байр сууриасаа шалтгаалан төслийн нөлөөлөлд өртөх байдал илүү сөрөг, мөн төслийн үр ашгийг хүртэх, давуу тал болгон ашиглах чадвар хязгаарлагдмал хүмүүсийг хэлнэ. Эмзэг хүн болон/эсхүл бүлэгт ядуурлын түвшнээс доогуур амьдарч байгаа хүмүүс, газаргүй, өндөр настай, хүүхэдтэй, өрх толгойлсон эмэгтэйчүүд, дүрвэгчид, дотооддоо нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүс, угсаатны цөөнх, байгалийн нөөцөөс хамааралтай иргэд эсхүл бусад үндэсний болон олон улсын хууль тогтоомжоор хамгаалагдахгүй нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүс мөн багтах ба үүгээр хязгаарлагдахгүй болно.”

Нийгмийн суурь судалгааны явцад эмзэг болон эмзэг бүлгийн шалгуурын талаар орон нутгийн удирдлагуудтай зөвлөлдлөө. Уулзалт, ярилцлагын үр дүнд эмзэг бүлгийг тодорхойлохын тулд орон нутагт үйлчилж буй эмзэг бүлгийн шалгуурыг авч үзэхэд Монгол улсын Нийгмийн халамжийн тухай хуульд (2012) заасны дагуу нас, эдийн засгийн сул тал, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, 18-аас доош насны 4 болон түүнээс олон хүүхэдтэй ганц бие өрх толгойлсон айл өрх гэх шалгуурууд байв.

Төслийн талбай дахь эмзэг бүлгүүдэд дор дурдсанчлан хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ганц бие өрх толгойлсон айл өрх, эдийн засгийн хувьд идэвхигүй гишүүдтэй өрхүүд хамрагдсан. Төслийн талбайн агуулгын хүрээнд малчдыг бүлгээр нь эмзэг бүлэгт авч үзээгүй (Ашиг орлого ба өрхийн орлогын мэдээллээс харна уу).

2019 оны байдлаар Говь-Сүмбэр аймагт хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн 742 (Сүмбэр суманд 531, Шивээговь суманд 157) байсан нь нийт хүн амын 4%-г эзэлж байв. Үүнээс 404 (50.4%) нь эрэгтэй, 303 (44.6%) нь эмэгтэй. 2019 оны сүүлээр аймгийн хэмжээнд нийт 602 (98 өрх толгойлсон ганц бие эцэг, 504 өрх толгойлсон ганц бие эх) ганц бие өрх толгойлсон өрх бүртгэгдсэнээс 568 өрх нь Төслийн сумдад тухайлбал 487 нь Сүмбэр суманд, 81 нь Шивээговь суманд байв (үлдсэн нь аймгийн бусад сумдад).

2019 оны байдлаар Дорноговь аймагт аймгийн нийт хүн амын 3.7%-г эзлэх 2,642 хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн байсан ба үүний 1,061 нь эмэгтэй. Тус аймагт нийтдээ 2,050 ганц бие өрх толгойлсон өрх байсны 1,741 нь өрх толгойлсон ганц бие эх байв.

Ярилцлаганд хамрагдсан нийт өрхийн дийлэнх (72.7%) нь эхнэр нөхөртэй байсан бөгөөд үлдсэн 6 (27.3%) нь ганц бие өрх толгойлсон айл өрх байна.

7 (31.8%) өрхөд нэг болон түүнээс дээш эдийн засгийн хувьд идэвхигүй гишүүн байна. Ам бүлдээ хөгжлийн бэрхшээлтэй гишүүнтэй өрх 1, мөн өөр нэг өрх асаргаа шаардлагатай, насанд хүрсэн 2 гишүүнтэй байв. 9 (40.9%) өрх 5 болон 5-аас доош насны хүүхдүүдтэй, 13 (59.1%) өрх сургуулийн насны (6-18 насны) хүүхдүүдтэй. Сургуулийн насны хүүхдүүдээс нэгээс бусад нь бүгд сургуульд хамрагддаг. Нэг хүүхэд сургууль завсардсан ба эцэг эх нь өрхийн хувийн асуудлаас болж завсардсан гэж тайлбарлажээ. Өрхийн тэргүүлэгчдийн эзэмшсэн боловсролын хамгийн өндөр түвшин (40.9%) дунд

³⁶ УСГ болон ДБ. 2020. Монгол дахь ядуурлын талаарх шинэчилсэн мэдээлэл 2018. Өрхийн нийгэм эдийн засгийн судалгааны үндсэн тайлан 2018.
https://1212.mn/BookLibraryDownload.ashx?url=Poverty_report_2018_ENG.pdf&ln=Mn. 2020 оны 06 сард нэвтэрсэн.

боловсрол. Үүний араас суурь боловсрол (31.8%), тусгай дунд боловсрол (27.3%) орно. Нэгээс бусад өрхийн (21 өрх буюу 95.5%) тэргүүлэгчид өнгөрсөн сард мал маллагаанаас орлого олсон байна.

4.9. Жендэр

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагаас (ЭЗХАХБ) гаргасан улс орнуудыг нийгмийн байгууллагуудын ялгаварлан гадуурхах түвшнээр нь ангилсан хамгийн сүүлийн улс орнуудын зэрэглэлд дурдсанаар Монгол Улс нийгмийн байгууллагуудын ялгаварлан гадуурхалт багатай 43 орны тоонд багтсан³⁷. Энэхүү үнэлгээний дагуу Монгол Улсын нийгмийн байгууллагууд ба жендэрийн индекс (НБЖИ) нь 20 байна³⁸. НБЖИ нь ялгаварлан гадуурхсан гэр бүлийн код (Монгол Улсын хувьд 28), бие махбодийн бүрэн бүтэн байдлыг хязгаарласан (8), үйлдвэрлэлийн болон санхүүгийн эх үүсвэрт нэвтрэх эрхийг хязгаарласан (20), иргэний эрх чөлөөг хязгаарласан (28) гэсэн таван дэд индексийг жинлээгүй дундаж юм.

Жендэрийн хөгжлийн индекс³⁹ буюу жендэрийн тэгш байдлыг хэмжихэд зориулагдсан индекс Дорноговь аймгийн хувьд 1.054 байгаа нь улсын дунджаас (1.043) өндөр байгаа бол Говь-Сүмбэр аймгийн хувьд ижил үзүүлэлт 0.993 байгаа нь улсын дунджаас бага байна.⁴⁰

Ихэнх хөгжиж буй орнуудад охид хөвгүүдээс бага боловсрол эзэмшдэг. Монгол Улсад энэ чиг хандлага эсрэгээрээ байгаа нь "хүйсийн эсрэг ялгаа" гэж нэрлэдэг. Сүүлийн үеийн түүхээс үзэхэд мал аж ахуй эрхэлж байсан нийгэмд хөвгүүдийг сургуулиас нь гаргаж мал сүрэг хариулах ажилд туслуулдаг бол охидын үргэлжлүүлэн сурч боловсрохыг дэмждэг байсан. Өнөөгийн байдлаар эрэгтэйчүүд боловсролын салбарт эмэгтэйчүүдээс хоцрогдсон хэвээр байгаа бөгөөд 2015 онд их, дээд сургууль, коллеж, институт төгсөгчдийн 62% -ийг эмэгтэйчүүд эзэлж байна гэж УСГ мэдээлэв. Боловсролын урвуу хамаарал нь эмэгтэйчүүдэд давамгайлсан мэргэжлийн анги бүрдүүлэхэд хүргэсэн хэдий ч төр, бизнесийн салбарт эрэгтэйчүүд хяналт тавих үүрэгтэй хэвээр байна. Гэсэн хэдий ч хөдөө орон нутгийн хөвгүүд сургуулиас завсардах байдалд илүү өртөмтгий хэвээр байгаа бөгөөд энэ нь ажилгүйдэл, хөрөнгө чинээний ялгаа, мансууруулах бодис хэрэглэх, хүчирхийлэл, ялангуяа гэр бүлийн хүчирхийлэл үүсгэх нөхцөл болж байна.

Швейцарийн хөгжлийн агентлагийн нэгэн судалгаагаар⁴¹ малчдын бүлгүүдийн дунд жендэрийн нөхцөл байдал тэгш бус байгааг харуулсан. Судалгаанд малын ашиг шимээс орлого хүртэж буй эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүсийн аль аль нь (Агентлагийн судалгаагаар) хамрагдсан ба эрэгтэйчүүд ноолуур, мал, махны худалдаа, ноос, арьс ширны худалдаа, борлуулалтаас илүү их орлого олдог бол эмэгтэйчүүд сүү, сүүн бүтээгдэхүүн, ноос, ноолуур, арьс ширны худалдаанаас илүү их орлого олдог байна. Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлтэй⁴² холбоотой голлох шийдвэрийг эрчүүд гаргадаг. Шийдвэр гаргах түвшинд эрчүүд 50.2%, эхнэрүүд 26.2%, хөвгүүд 17.9%, охидууд 5.7% -ийг эзэлж байна. Судалгаанд хамрагдагсдын үзэж байгаагаар шийдвэр гаргах явцад эрэгтэйчүүд давамгайлж байгаагийн гол шалтгаануудын нэг нь эрэгтэйчүүд мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийг ерөнхийд нь удирдан чиглүүлдэг бөгөөд, газар нутаг, бэлчээр, ус, ургамал, гамшиг, зуд, ган гачгийн талаар илүү нарийн мэддэг явдал юм. Харин эмэгтэйчүүдийн хувьд эдгээр хүчин зүйлийн талаар мэдлэг арай хомс, сонирхол багатай гэж үздэг.

ШХА-ийн судалгаагаар судалгаанд хамрагдсан баруун аймгуудын ихэнх сумдын малчин эмэгтэйчүүдийн оролцоо эрчүүдээс хавьгүй бага байгааг тогтоожээ. Судалгаанд хамрагдсан Төв, Дундговь төвийн аймгийн сумдад эмэгтэйчүүдийн оролцооны түвшин илүү тэнцүү байв. Эмэгтэйчүүдийн оролцоо бага байх гол шалтгаан нь өрх гэрийн ажлаа алдагдуулах (33.2%) болон хүүхэд, өндөр настнуудын асаргаанд

³⁷ Нийгмийн байгууллагууд ба жендэрийн индекс. 2019. <https://www.genderindex.org/country/mongolia/> хаягаас авах боломжтой. 2020 оны 4-р сард нэвтэрсэн

³⁸ Илүү өндөр утга нь тэгш бус байдал өндөр байгааг харуулж байна. Хувь хэмжээ 0-ээс 100 хооронд хэлбэлздэг бол хууль эрх зүйн хувьсагчдыг 0%, 25%, 50%, 75% эсхүл 100% гэж ангилдаг

³⁹ ЖХИ нь хүний хөгжлийн эрүүл мэнд, мэдлэг, амьжиргааны түвшний гурван үндсэн хэмжигдэхүүн дэх эмэгтэйчүүдийн болон эрэгтэй хүний хоорондын ялгааг тооцож, хүний хөгжлийн индекс, Хүний хөгжлийн индекс, Хүний хөгжлийн индекстэй ижил бүрэлдэхүүн үзүүлэлтийг ашиглан хүний хөгжлийн амжилтын жендэрийн зөрүүг хэмждэг. Энэ нь эмэгтэй хүн амын индексийг эрэгтэй хүний ХХИ-д эзлэх хувийг харуулсан жендэрийн зөрүүг шууд хэмжих арга юм

⁴⁰ www.1212.mn ; 2018 оны ЖХИ.

41 Монгол орны бэлчээрийн мал аж ахуй дахь жендэрийн шинжилгээ. Швейцарийн хөгжлийн агентлаг, Улаанбаатар 2015. Говь-Алтай, Ховд, Өмнөговь, Баян-Өлгий, Завхан, Төв, Дундговь зэрэг найман аймгийн найман суманд 366 хүн хамрагджээ

⁴² Малын үйлдвэрлэлд отор, бэлчээрийн улирлын нүүдэл, бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөөнд хамрагдах, сүргийн менежмент зэрэг шийдвэрүүд орно

анхаарал хандуулах боломжгүй (7.3%) болох зэрэг байв. Эдгээр шалтгаанууд нь удирдан жолоодох ур чадвар дутмаг (21.3%), нийгмийн хэм хэмжээ нь эмэгтэйчүүдийн оролцоог дэмжихгүй байх (16.3%) зэрэгтэй нийлээд эмэгтэйчүүдийн оролцоог хязгаарлахад нөлөөлж байна. Хурал зөвлөгөөнд оролцоход цаг хугацаа, орон зайн нөлөө мөн эмэгтэйчүүдийн оролцоонд нөлөөлөх хүчин зүйл болдог (19.6%); ба энэхүү хүчин зүйл нь эрэгтэйчүүдийн оролцоог хязгаарлах үндсэн шалтгаан болдог (14.6%) өрх гэрийн ажлаа тасалдуулахад хүрдэг (13.6%), мөн мэдээлэл хомс, иргэний үүрэг оролцоонд сонирхолгүй байх зэрэг зүйлүүд нөлөөлж байна.

Монгол Улсын Иргэний хуулийн дагуу гэрлэсний дараа бүртгэлтэй өмчилж буй аливаа эд хөрөнгө нь гэр бүлийн бүх гишүүдийн дундын өмч юм; Гэсэн хэдий ч үл хөдлөх хөрөнгийг зөвхөн нэг гишүүний нэр дээр бүртгүүлсэн бол уг гишүүний тохиролцоогүйгээр үл хөдлөх хөрөнгийг зарж борлуулах боломжтой. Өрхийн өмчийн дийлэнх хэсэг буюу 58.5% нь нөхрийн нэр дээр, 10.7% нь эхнэр, нөхрийн нэр дээр хамт, зөвхөн 8.5 хувь нь эхнэрийн нэр дээр бүртгэгдсэн байна. Хүүхдүүдтэй холбоотойгоор гэр бүлийн өмчийн 8% нь хөвгүүдийн нэр дээр, 3.3% нь охидын нэр дээр байдаг. Ерөнхийдөө эд хөрөнгийн 5.7% хүүхэд, 2.6% нь эх, хүүхдийн нэр дээр бүртгэлтэй. Мал, өвөлжөө, хаваржаа, мотоцикл, бусад тээврийн хэрэгслийг ихэвчлэн нөхрийн нэр дээр бүртгэдэг. Орон нутгаас гадуурх эд хөрөнгийг хүүгээ гэрлэх үед нь амьдрах сууц бэлддэг уламжлалын дагуу ихэвчлэн хөвгүүдийн нэр дээр байлгадаг. Өвөлжөө эзэмших гэрчилгээ нь дийлэнхдээ өрхийн тэргүүний нэр дээр байдаг боловч эмэгтэйчүүд эзэмших эрхтэй байдаг⁴³. БОННБУ-ний хээрийн судалгааны ажлын явцад хөдөө орон нутгийн эмэгтэйчүүд гэр бүлийн өмчийг гэр бүлийн тэргүүний нэр дээр бүртгэдэг байсан тул өрхийн өмчийг өөрсдийн нэр дээр бүртгэж болно гэдгийг мэддэггүй байсан нь ажиглагдсан.

Нөхцөл байдал хувь хүн болгонд өөр өөр байж болох хэдий ч нөхөн олговрын арга хэмжээг авахдаа эмэгтэйчүүд болон эрэгтэйчүүдийн аль альнийг бодолцож, хүйсийн тэнцвэрт байдлыг чухалчлах бөгөөд ингэснээр төслийн нүүлгэн шилжүүлэлтийн үр нөлөө эмэгтэйчүүдийн нөхцөл байдлыг дордуулахгүй байх боломжтой болно.

⁴³ Үүнийг өрхийн судалгаа Мокорогийн хийсэн судалгаагаар баталж байна. //landportal.org/pt/library/resources/wolts-research-report-no1/gender-land-and-mining-mongolia

5. Төслийн Газрын Шаардлага болон Нөлөөллийн Хураангуй

5.1. Төслийн Газрын Шаардлага

5.1.1. Байнгын Газар Эзэмших Шаардлага

Байнгын эзэмшлийн газар нь дараах зүйлсэд шаардлагатай:

- Сайншанд дахь шинэ дэд станц, дэд станцын ойролцоох 25м радиустай Хамгаалалтын Зурвас (ХЗ)-ын тойрог болон,
- Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын суурь.

Дэд станцын газрын шаардлага нь 62,9м². Доорх хүснэгт нь тулгуурууд шонгуудын нийт газрын хэмжээг буюу 29,769 м² талбайг тодорхойлоход ашиглагдсан.

Хүснэгт 5-1. Тулгуур шонгуудын газрыг авах шаардлагын хураангуй

Цахилгаан Шугамын Цамхагийн төрөл	Газар хөндөлтийн хэмжээ /м/		Дэд бүтэц тус бүрийн хөндөлт /м ² /	Цамхагийн нийт тоо	Нийт саадын хэмжээ /м ² /
P220-2	5.734	7.2	41.2848	618	25,514.0
Y220-2 + 14	12.2	12.2	148.84	9	1,339.6
Y220-2	9	9	81	36	2,916.0
TOTAL					29,769.60

Мөн, Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын дагуух Хамгаалалтын Зурвас(ХЗ)-ын байнгын эзэмшлийн газрын зүйлчлэл гэж байдаг бөгөөд, энэ нь орон нутаг дахь ЦДАШ-ын тал бүрт 25м, Чойр, Сайншанд хот дахь ЦДАШ-ын тал бүрт 6м байна. Гэхдээ энэхүү Хамгаалах Зурвасын заалт нь хамрах хүрээн доторх барилга байгууламж, мод зэргийг л хязгаарлах ба; бэлчээр гэх мэт бусад үйл ажиллагааг ажлын явцад үргэлжлүүлэх боломжтой.

5.1.2. Түр Газар Эзэмших Шаардлага

Барилгын ажил, ажилчдын нэгдэл гэх мэт барилгын бүрэлдэхүүн зэрэгт Түр эзэмшлийн газар шаардлагатай. Нарийвчилсан мэдээлэл хараахан гараагүй байгаа ч, Барилгын гэрээт гүйцэтгэгчийн зүгээс Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын дагуух ХЗ-ын 25м газрын зарим хэсгийг, эсхүл бүх хэсгийг чөлөөлж, тэрхүү корридорыг ажлын корридор болгон ашиглана. Тэд маршрутын дагуу эсхүл маршрутын дагуух хот/тосгонуудад болон ойролцоо газарт, хоёр эсхүл гурван төв кэмп байгуулж болзошгүй. Мөн Байнгын болоод Түр эзэмшлийн газрууд нь нэвтрэх (хүнд оврын) замд шаардагдах ба, хэрэв боломжтой бол газар эзэмшилтийг багасгах зорилгоор одоо байгаа зам, маршрутуудыг ашиглана. Одоо байгаа боломжит ил уурхай, цооногийг ашиглаж болно гэж таамаглаж байгаа ч, хэрэв энэ боломжгүй бол мөн л түр газар эзэмшихэд хүрнэ.

5.1.3. Нөлөөллөөс Зайлсхийх

Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын маршрутын газрыг аль болох нүүлгэн шилжүүлэлтийн нөлөөлөл бага байхаар хийсэн. Маршрутыг Сайншанд хүрэхээс өмнөхөн Даланжаргалан, Хар Айраг гэсэн хоёр сумын төвөөр дайрч өнгөрдөг одоо байгаа 110кВ/35кВ-ийн шугамуудтай параллель байлгахаас зайлсхийсэн. Үүний оронд маршрут нь бэлчээрээр дамжих бөгөөд, ЦДАШ-ын төвөөс хамгийн ойрын сумдын суурин хүртэлх зай 10км зайтай байна. Мөн одоо байгаа 110кВ ЦДАШ нь Шивээ-Овоо нүүрсний уурхайгаар дайрч өнгөрдөг тул, Төслийн маршрутыг тусгайлан, идэвхтэй үйл ажиллагаатай Шивээ-Овоо нүүрсний уурхай болон бусад олон жижиг дамжуулах шугамаас зайлсхийн өөрчилсөн. Уул уурхайн хоёр концессын талбайгаас зайлсхийхийн тулд 2021 онд трассын шугамыг шинэчилэн тогтоов.

5.2. Төслийн Нөлөөлөл

Европын Сэргээн Босголт, Хөгжлийн Банк (ЕСБХБ 2017)⁴⁴ зааварчилгаанд тусгагдсанаар, **Биет нүүлгэн шилжүүлэлт** гэж, Газар худалдан авалт, албадан хураалтын үр дүнд, тухайн газарт буй орон байр болоод холбогдох үл хөдлөх хөрөнгийг эзэмшиж, ашиглаж буй хүмүүс тэднийгээ алдахад хүрч, өөр газарт шилжихийг хэлнэ.

Эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт гэж, Төсөлтэй холбоотой газар эзэмшилт, чөлөөлөлт, байгалийн нөөц ашиглалтын хязгаарлалтын үр дүнд, Эд хөрөнгө нөөцөө алдах, мөн/эсхүл хөрөнгө, нөөцдөө хандах эрхгүй болсноор орлогын эх үүсвэр, амжиргааны хэрэгслээ алдахыг хэлнэ. Хүмүүс эсхүл аж ахуйн нэгжүүдэд Эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт нь Биет нүүлгэн шилжүүлэлттэй цуг, эсхүл дангаар тохиолдож болно. Эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт нь байнгын эсхүл түр зуурын шинж чанартай байж болно.

Төслийн газрын шаардлага нь байнгын эсхүл түр зуурын нөлөөлөл үзүүлж болзошгүй. Бүлэг 5.1.2-т тодорхойлсноор, газрын шаардлагуудын бүх нарийвчилсан мэдээлэл хараахан тогтоогдоогүй байгаа, гэвч байнгын газар эзэмших нь биет нүүлгэн шилжүүлэлт үүсгэх магадлалтай. Барилгын ажлын явцад Хамгаалах Зурвас руу нэвтрэх хязгаарлалт хийх нь нөлөөлөлд өртсөн бэлчээрийн тодорхой хэсгийг ашиглах өвөлжөөний оршин суугч малчдад нөлөөлөл үзүүлж болзошгүй. Тиймээс энэ нь эдийн засгийн хязгаарлагдмал хохиролд хүргэж болзошгүй юм. Энэ талаар доор дэлгэрэнгүй авч үзэх болно.

5.2.1. Байнгын Нөлөөлөл

Байнгын нөлөөлөл нь барилгын ажил эхлэхээс өмнөх үед, бэлтгэл болгон газрыг худалдаж авснаар үүсэж эхлэх ба, үүний нөлөө нь үйл ажиллагааны үед ч үргэлжлэх боломжтой.

5.2.1.1. Газар Нутагт Үзүүлэх Нөлөөлөл

Чойр дахь дэд станц нь одоо Чойрын захад байдаг дэд станц бөгөөд газар өмчлөл, ашиглалтанд ямар нэгэн нөлөө үзүүлэхгүй.

Сайншанд дахь дэд станцад 62,9м² талбай шаардлагатай. Уг газрыг одоогоор ямар нэгэн зориулалтаар ашиглахгүй байгаа бөгөөд улсын мэдлийн газар юм. Сайншанд сумын газрын алба нь Сайншанд дахь дэд станцын байршлыг зөвшөөрсөн болно. Тиймээс газар өмчлөх, ашиглахад ямар нэгэн нөлөө үзүүлэхгүй.

Чойр, Сайншанд дэд станцуудын хоорондох Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын маршрут голчлон хөдөө орон нутагт, бэлчээрээр дамжин өнгөрдөг; мөн орон нутгийн тусгай хамгаалалттай хоёр газраар дамжина (сумын хэмжээнд тодорхойлсон). Энэ газар нь албан ёсоор Улсын мэдэлд байдаг ба, бүх аймгийн засаг захиргаанаас тус газрыг Төсөлд зориулан гаргаж өгсөн.

Хэдийгээр уг газар нь улсын эзэмшлийнх боловч Дорноговь болон Говьсүмбэр аймгийн Газрын менежмент, Барилга, хот байгуулалтын газраас мэдэгдсэний дагуу, 2020 оны 06 сарын байдлаар тус хоёр аймгийн малчдын 20 хувь нь өвөлжөөг хуулийн дагуу эзэмшдэг байна (Эзэмших гэрчилгээтэй). Гэсэн хэдий ч эдгээр өвөлжөөний газруудын байршлын мэдээллийг аймгаас гаргаж өгөөгүй тул 22 өрхийн ярилцлагаар олж авсан мэдээллээс өөр ЦДАШ-ын ойролцоо төсөлд байнга газарт байрлах гэрчилгээтэй газрууд байгаа эсэхийг өнөөдрийн байдлаар баталгаажуулж чадаагүй байна. Түүнчлэн Төслийн Нөлөөллийн Бүс дэх газрыг бэлчээрийн зорилгоор ашигладаг, эзэмших гэрчилгээгүй малчин-өрхүүд бий. Газрыг гэрчилгээтэй болон гэрчилгээгүй ашиглаж буй малчин өрхүүдийн тоог эцсийн байдлаар гаргахдаа Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх энэхүү төсөлд зориулан боловсруулах НШҮАТ/АНСТ-ний нэг хэсэг болгон хийх судалгааг явуулна (6-р бүлгээс харна уу).

Газар ашиглалттай холбоотой үүсэж болзошгүй эдийн засгийн нөлөөллийг дараагийн 5.2.1.4 болон 5.2.1.5 бүлэгт авч үзнэ.

ЦДАШ нь 4-р бүлгийн Зураг 4-5-аас 4-6-д харагдаж байгаагчлан уул уурхайн хайгуулын таван лицензит талбайг мөн дайрч өнгөрнө. Үүнээс дөрөв нь идэвхитэй хайгуулын ажил хийгдэж байгаа. Хайгуулын тусгай зөвшөөрлийг эхний гурван-жилийн хугацаатай олгодог бөгөөд нэмэлт гурван-жилийн хугацаатай сунгалтыг гурав хүртэлх удаа хийж болно. Эдгээр тусгай зөвшөөрлийн хүчинтэй хугацаанд бусад газар ашиглалтыг хязгаарлахгүй. Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл эзэмшигчийн эзэмшиж болох хамгийн дээд хугацаа нь анх олгосон өдрөөс хойш 12 жил байна. Уг тусгай зөвшөөрлөөр уурхайн ашиглалт эхлүүлэхийг зөвшөөрдөггүй. Тиймээс төсөл хамрах талбай дотор одоогоор ашиглалтын уурхай байхгүй. Эдгээр тусгай зөвшөөрлийг АМГТГ-аас олгодог. Төсөл нь дээрх таван лицензит талбайг дайран өнгөрөхтэй холбоотой шаардлагатай бүх зөвшөөрлийг авсан (Хэсэг 4.2.2-т заасны дагуу)..

Хөдөө аж ахуйн зориулалтын (газар тариалан) газарт нөлөө үзүүлэхгүй.

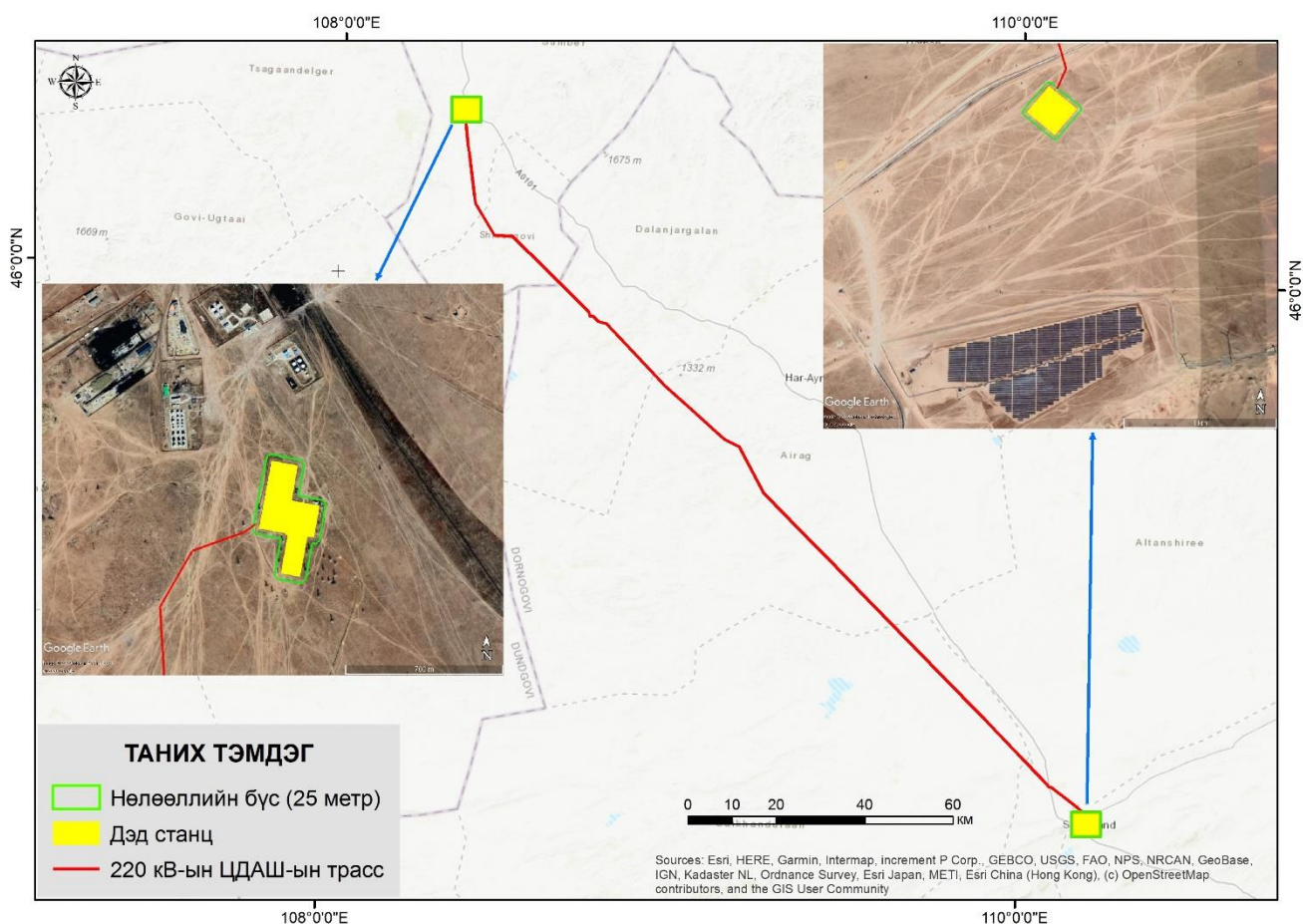
⁴⁴ ЕСБХБ (2017) нүүлгэн шилжүүлэх удирдамж, сайн туршлагын гарын авлага.

5.2.1.2. Барилга Байгууламжид Үзүүлэх Нөлөөлөл

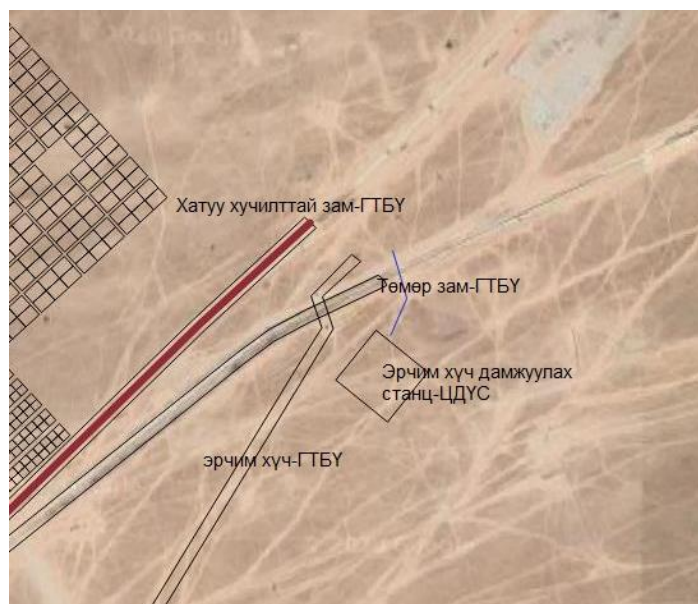
Дэд станцад болон Хамгаалалтын Зурвас (ХЗ)-ын 25м радиусад ашиглах газрыг Зураг 5-1-д харуулав. Харж байгаачлан, ХЗ-ын 25м радиус дотор ямар нэг барилга байгууламж (жишээ нь худалдааны болон орон сууцны барилга) байхгүй байна. Тиймээс шинэ дэд станц нь барилга байгууламжид нөлөөлөхгүй.

Чойрын дэд станц нь Чойрын захад байдаг одоогийн дэд станц юм. Талбайд хамгийн ойр байх барилга байгууламж нь, дэд станцаас 1.6км зайд байрладаг хэд хэдэн гэр юм (мөн, дэд станцын ойролцоох 25м ХЗ-ын гадна). Дэд станцад хамгийн ойр байрлах барилга нь голчлон үйлдвэрлэлийн зориулалттай ба төмөр замын эсрэг талд байдаг. Тиймээс одоо байгаа дэд станц нь аливаа бүтэц байгууламжид нөлөөлөхгүй.

Мөн дэд станцтай Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын явах, ирэх цэгүүдэд 6м Хамгаалалтын Зурваст орон сууцны барилга байгууламж байхгүй. Гэвч Сайншандын шинэ дэд станцад хүрэхэд, ЦДАШ нь төлөвлөгдөж буй засмал зам, төмөр зам болоод газрын тосны үйлдвэр, Сайншанд хот хоёрыг холбосон одоогийн цахилгааны шугамтай огтлолцож байна (Зураг 5-2).

Зураг 5-1. Дэд станцууд болон 25м Хамгаалалтын Зурвас

Зураг 5-2. ЦДАШ болон Сайншанд дэд станцын төлөвлөсөн засмал зам, төмөр зам, цахилгааны шугамын уулзвар

Орон сууцны өмч

6км орчны бүсэд сумын орон сууцны барилга байхгүй байна. Төслийн Нөлөөллийн Бүс дэх ганц оршин суугчид бол Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын дагуу шугаман тархсан, малчин өрхүүд болоод тэдгээрийн холбогдох өвөлжөөний байгууламжууд юм.

Орон нутгийн засаг захиргааны түвшинд цуглуулсан мэдээлэл болон хээрийн судалгаанаас харахад, орчны бүсэд (6 км) байрлах малчин өрхийн (тэдгээрийн өрхийн барилга байгууламжийг оруулаад) тоо 39-с 74+ өрх байна. Эдгээр өрхүүд болон орон сууцны барилга байгууламжийн байршлыг Зураг 5-3-аас 5-10-т үзүүлэв. Тэднийг Сүмбэр, Шивээговь сумаас эхлэн маршрутын босоо дарааллаар харуулав. Хээрийн судалгааны багийн хоёр дахь томилолтын үеэр (2020.06.08-аас 12), Төслийн Нөлөөллийн Бүсэд 22 өрх гэр, тэдний холбогдох өвөлжөөний барилга байгууламж байсан. Тэдний байршлыг Хүснэгт 5-2-т үзүүлэв.

БОННБУ-ний судалгааны үеэр ЦДАШ-ын Хамгаалалтын Зурвасын хүрээнд байнгын өвөлжөөний байгууламж (эсхүл аливаа бусад бүтэц, түр эсхүл байнгын) бүртгэгдээгүй байсан (Жишээ нь ЦДАШ-ын төвөөс тал бүрт 25м). Тиймээс малчин өрхийн өвөлжөө болон худгийг биетээр нүүлгэх шаардлага үүсэхгүй гэж таамаглаж байна. Гэсэн хэдий ч хамгийн ойрын малчны байгууламж төв шугамаас 45м-ийн зайд байгаа учраас уг өвөлжөөнд дуу чимээ, тоо шороо зэрэг нөлөөлөл үзүүлж болзошгүй бөгөөд иймд төслийн талбай хүртэлх зайг нэмэгдүүлэхийн тулд төслийн талбайг тодорхойлох ажил хийхийг санал болгож байна (6-р бүлгээс харна уу). Цаашлаад, малчдын өгөгдсөн хөдөлгөөний хэв маягийг харгалзан, одоогоос тасалбар болгох өдөр хүртэл, ХЗ-т байнгын барилга байгууламж барихгүй байх, мөн/эсхүл маршрутын корридор бичил зураг төслийн өөрчлөлт нөлөөлөхгүй байх зэрэг зүйлсийг хангах нь Төсөлд чухал ач холбогдолтой юм (6-р бүлгээс харна уу).

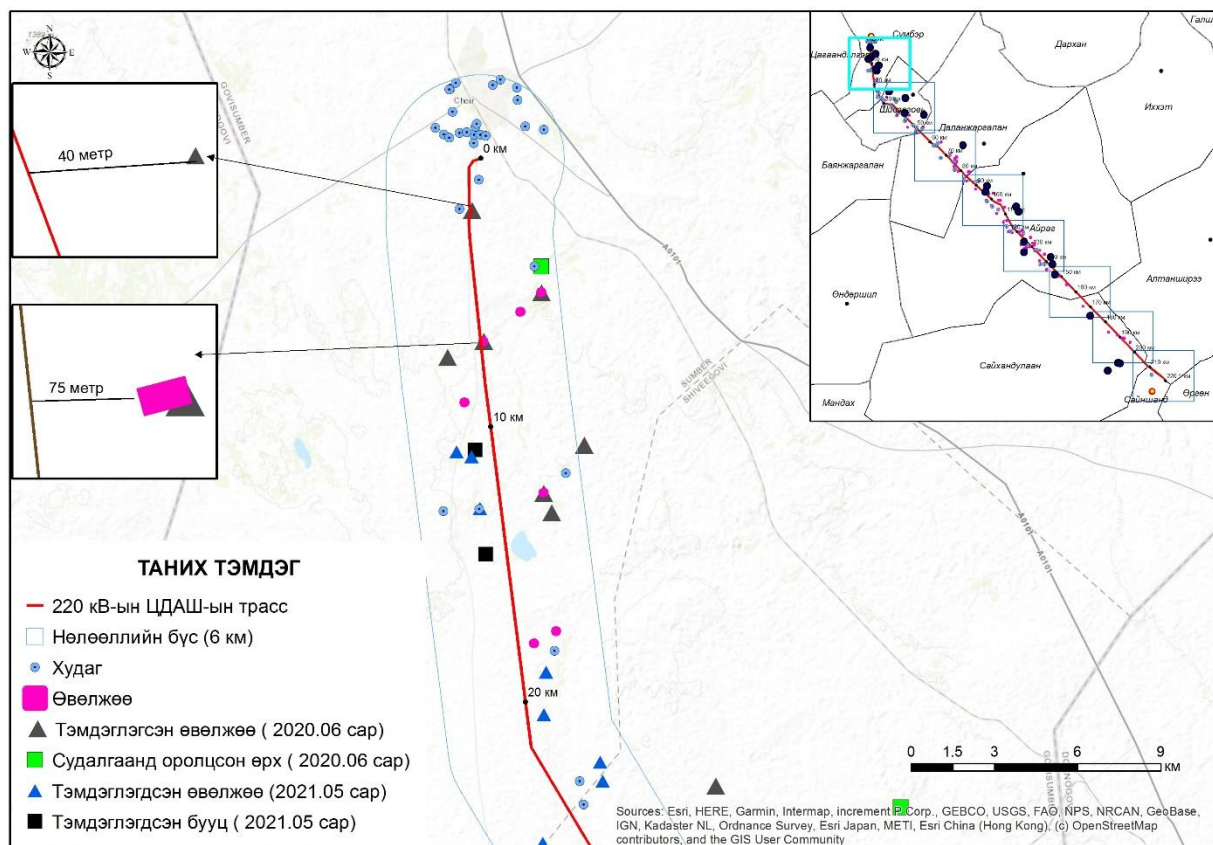
Хүснэгт 5-2. 2020 оны судалгааны үеэр Төслийн Нөлөөллийн Бүсэд байрлаж байсан малчин өрхүүд

Төслийн элемент	Аймаг / Сум	Нийгмийн судалгааны талбайн ажлын үеэрх өрхүүд	ХЗ-аас эхлэх зай	Х координат	Ү координат
Дамжуулах шугам – 23.76 км	Говь-Сүмбэр аймаг – Сүмбэр сум	1 өрх	2.5 км	46°18'11.06"N	108°23'36.01"E
Дамжуулах шугам – 26.43 км	Говь-Сүмбэр аймаг – Шивээговь сум	2 өрх, Баг II -т	0.2 км	45°59'43.52"N	108°38'13.14"E
			0.6 км	45°59'43.52"N	108°38'13.14"E
				46°01'19.66"N	108°35'20.75"E

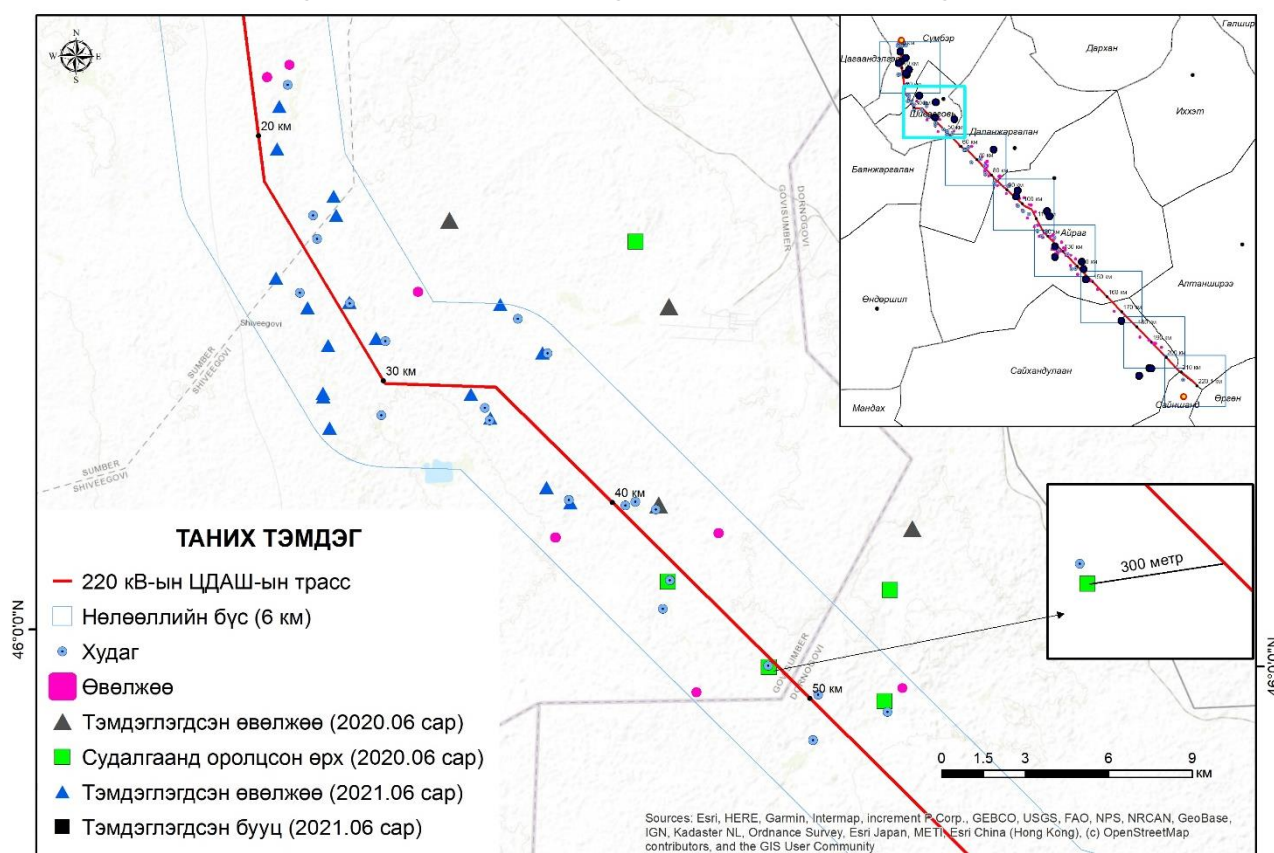
Төслийн элемент	Аймаг / Сум	Нийгмийн судалгааны талбайн ажлын үеэрх өрхүүд	ХЗ-аас эхлэх зай	Х координат	Ү координат
Дамжуулах шугам – 30.61 км	Дорноговь аймаг – Даланжаргалан сум	5 өрх, Баг III -т	1.1 км 0.7 км 2.6 км	45°48'17.7"N 45°49'34.52"N 45°51'33.97"N 45°52'59.61"N 45°55'38.43"N	108°55'10.3"E 108°53'44.7"E 108°53'52.16"E 108°52'27.89"E 108°48'42.08"E
Дамжуулах шугам – 78.76 км	Дорноговь аймаг – Айраг сум	5 өрх, Баг I -т 4 өрх, Баг III -т	1.7 км 4.3 км 1.7 км 2.1 км 2 км 1.6 км 18.9 км ⁴⁵ 11.7 км ⁴⁶ 3.1 км	Баг I 45°45'45.55"N 45°47'15.39"N 45°45'45.28"N 45°41'00.99"N 45°32'54.64"N Баг III 45°28'48.84"N 45°47'56.08"N 45°41'14.86"N 45°28'53.86"N	Баг I 109°02'24.12"E 109°02'56.27"E 109°02'24.09"E 109°05'44.14"E 109°15'29.94"E Баг III 109°21'54.86"E 109°18'58.25"E 109°19'25.67"E 109°20'09.96"E
Дамжуулах шугам – 43.32 км	Дорноговь аймаг – Сайхандулаан сум	4 өрх, Баг III -т	5.2 км 0.5 км 0.4 км 0.7 км	45°08'37.03"N 45°06'33.02"N 45°13'19.02"N 45°13'21.21"N	109°47'00.68"E 109°54'59.43"E 109°45'29.59"E 109°45'04"E
Дамжуулах шугам – 13.16 км	Дорноговь аймаг – Алтанширээ сум	0 өрх			
Дамжуулах шугам – 0.16км болон дэд станц	Дорноговь аймаг – Сайншанд сум	1 өрх, Баг III -т	4.3 км	44°56'27.17"N	110°15'06.02"E
Нийгмийн судалгааны талбайн ажлын үеэрх нийт өрхүүд		22			
Хээрийн айлчлалын үеэр тогтоогдсон нэмэлт өвөлжөөний нийт тоо		39			
Орон нутгийн захиргаанд бүртгэгдсэн өрхийн тоо		74			

⁴⁵ Хээрийн судалгааны үеэр Айраг сумын төвд өрхийн гишүүнтэй ярилцлага хийсэн

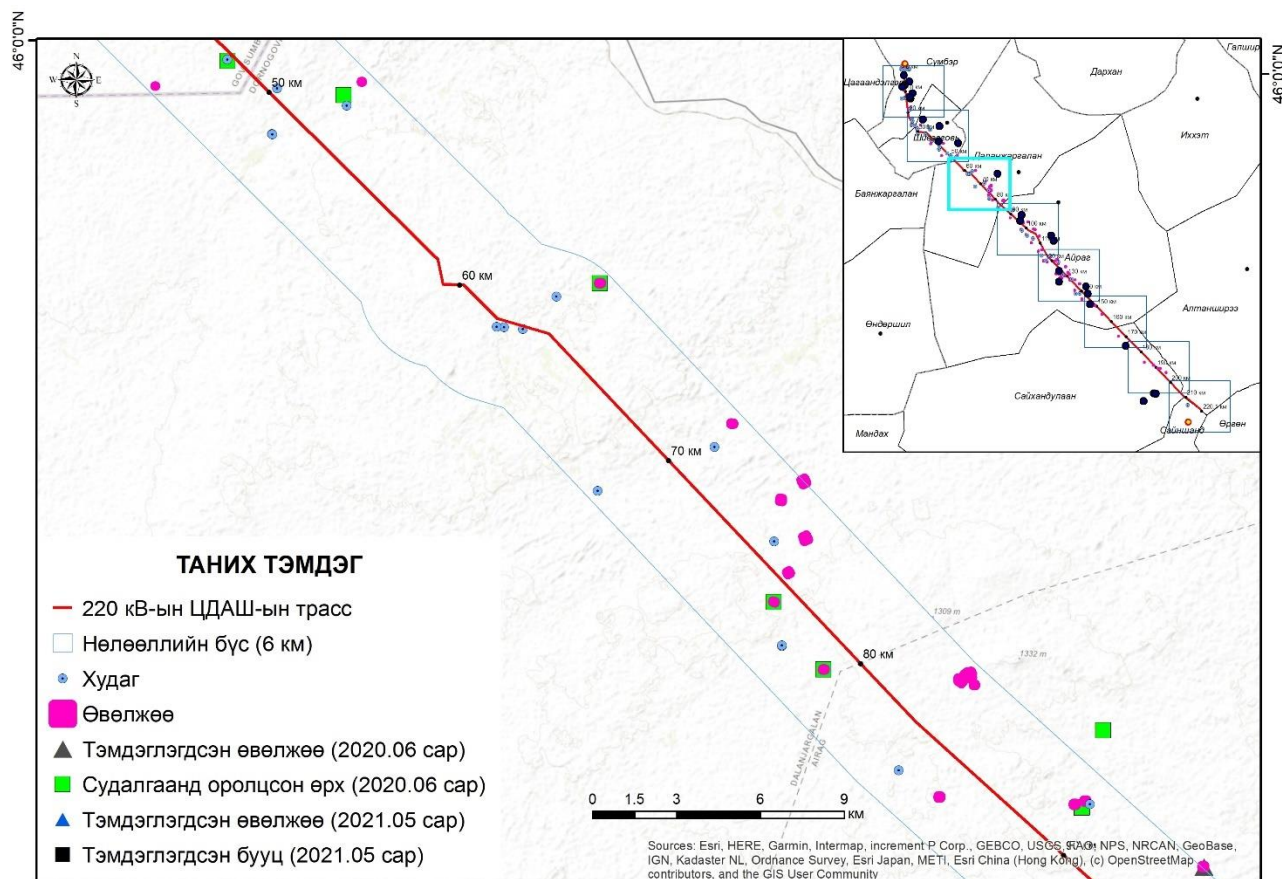
⁴⁶ Дээрхитэй ижил

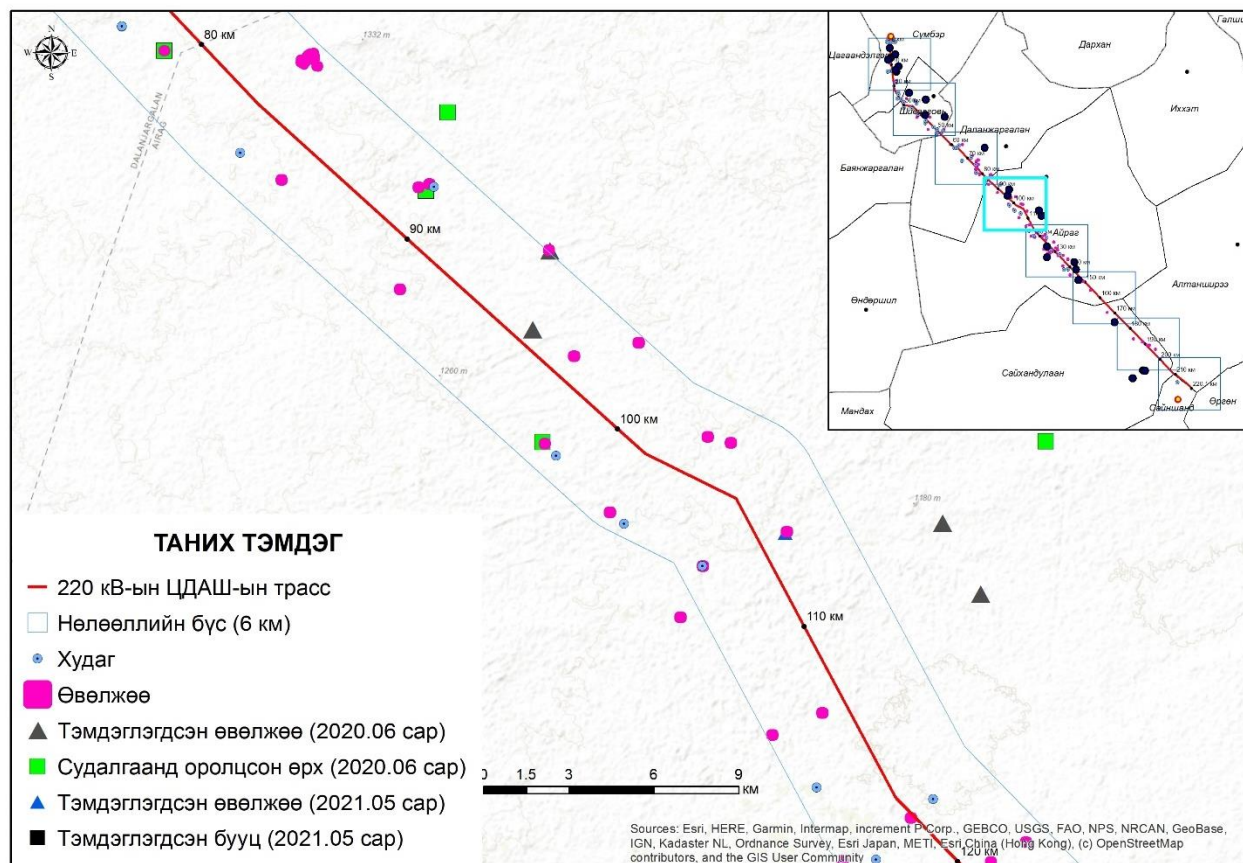
Зураг 5-3. ЦДАШ-ын маршрутын 0-20-км-т байх кемп, худаг

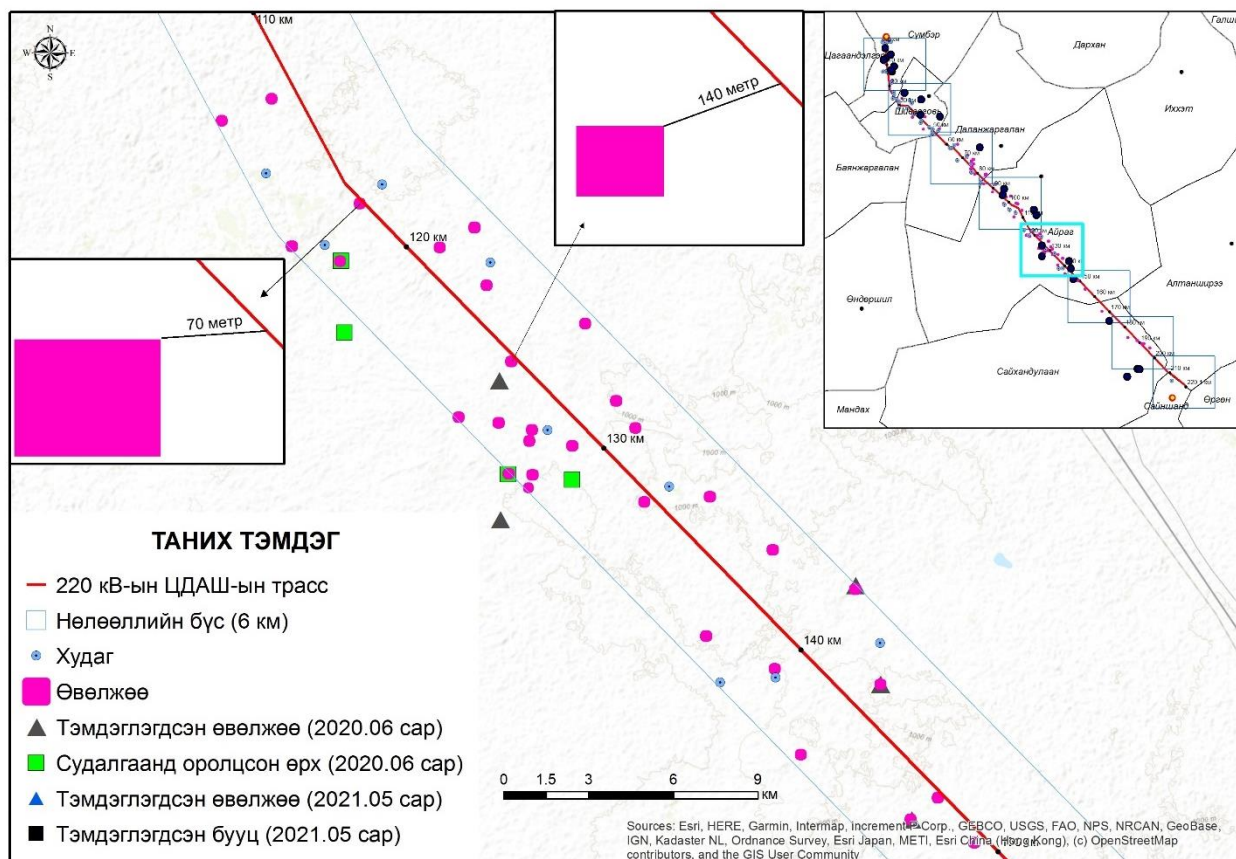
Зураг 5-4. ЦДАШ-ын маршрутын 20-50 км-т байх кемп, худаг

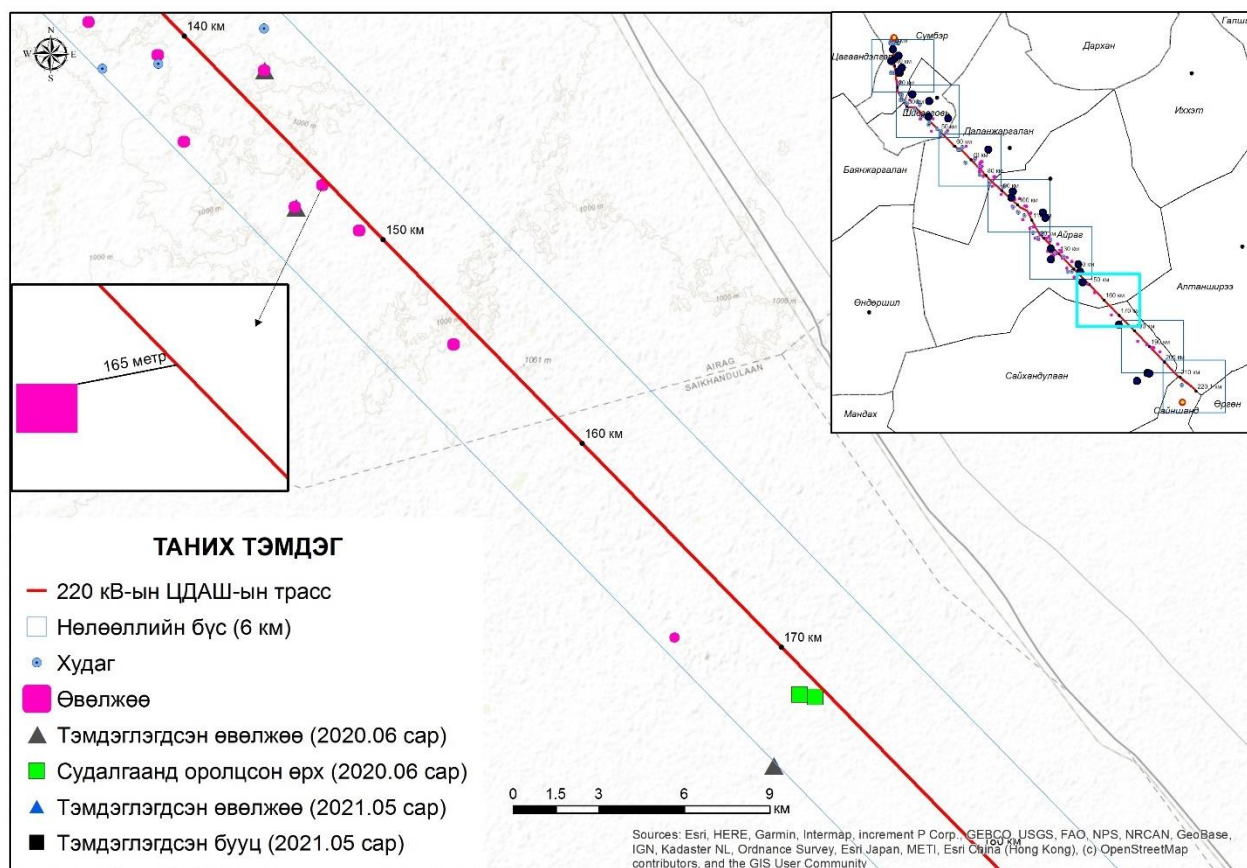
Зураг 5-5. ЦДАШ-ын маршрутын 50-80 км-т байх кемп, зураг

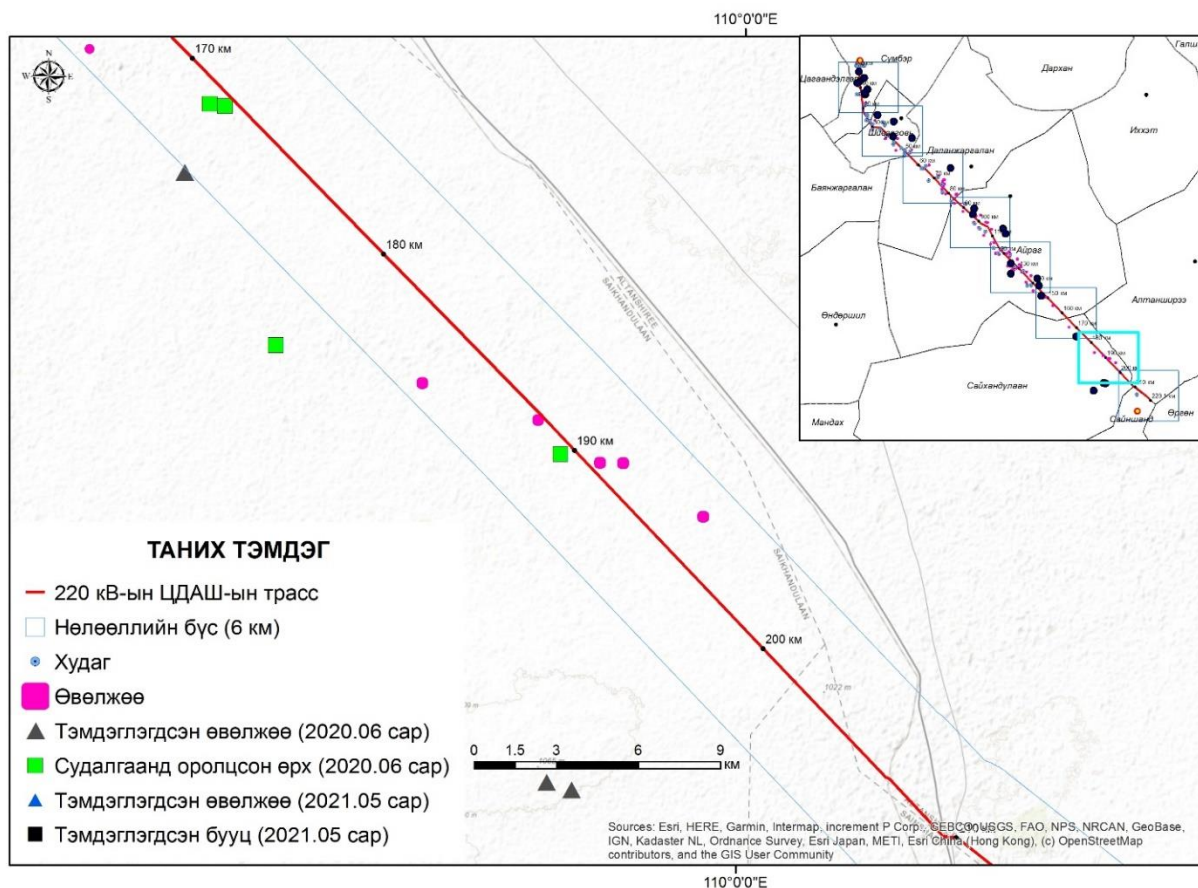
Зураг 5-6. ЦДАШ-ын маршрутын 80-110 км-т байх кемп, худаг

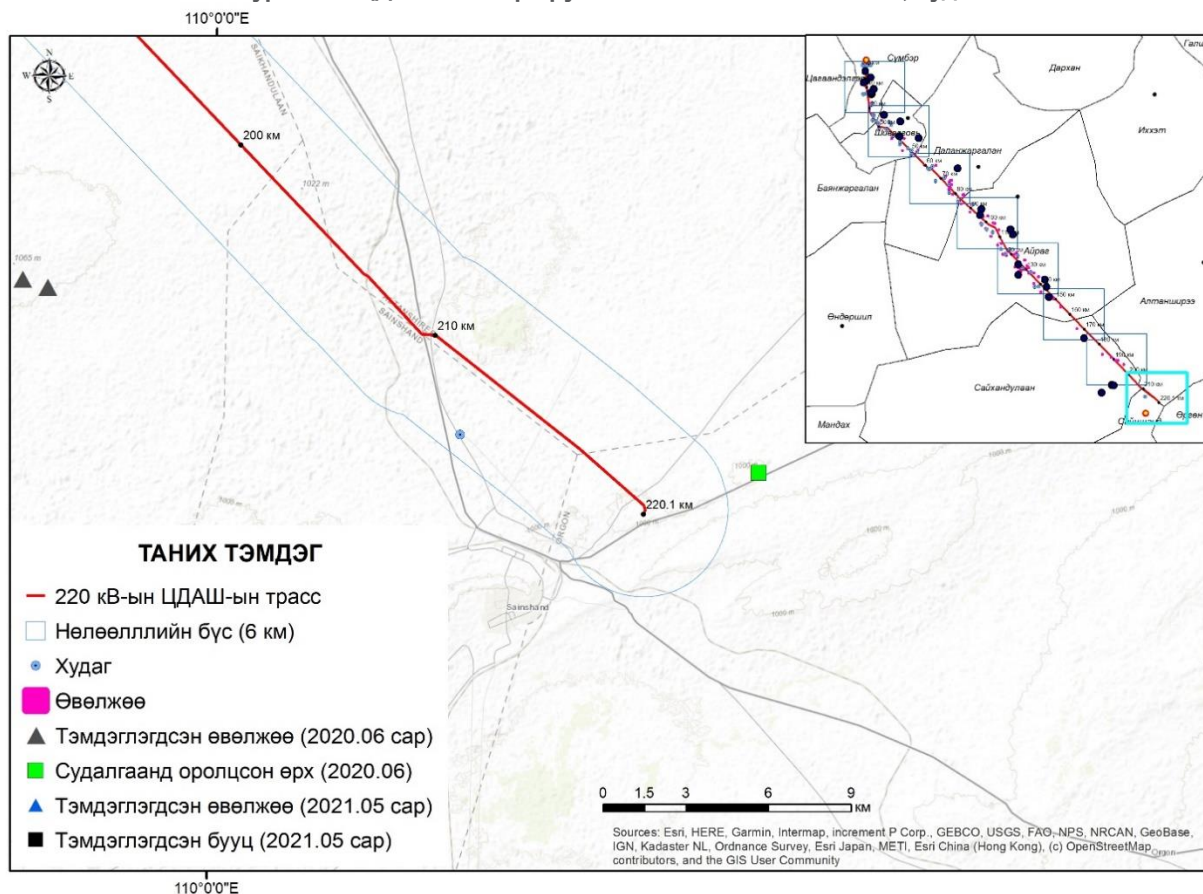
Зураг 5-7. ЦДАШ-ын маршрутын 110-140 км-т байх кемп, худаг

Зураг 5-8. ЦДАШ-ын маршрутын 140-170 км-т байх кемп, худаг

Зураг 5-9. ЦДАШ-ын маршрутын 170-200 км-т байх кемп, худаг

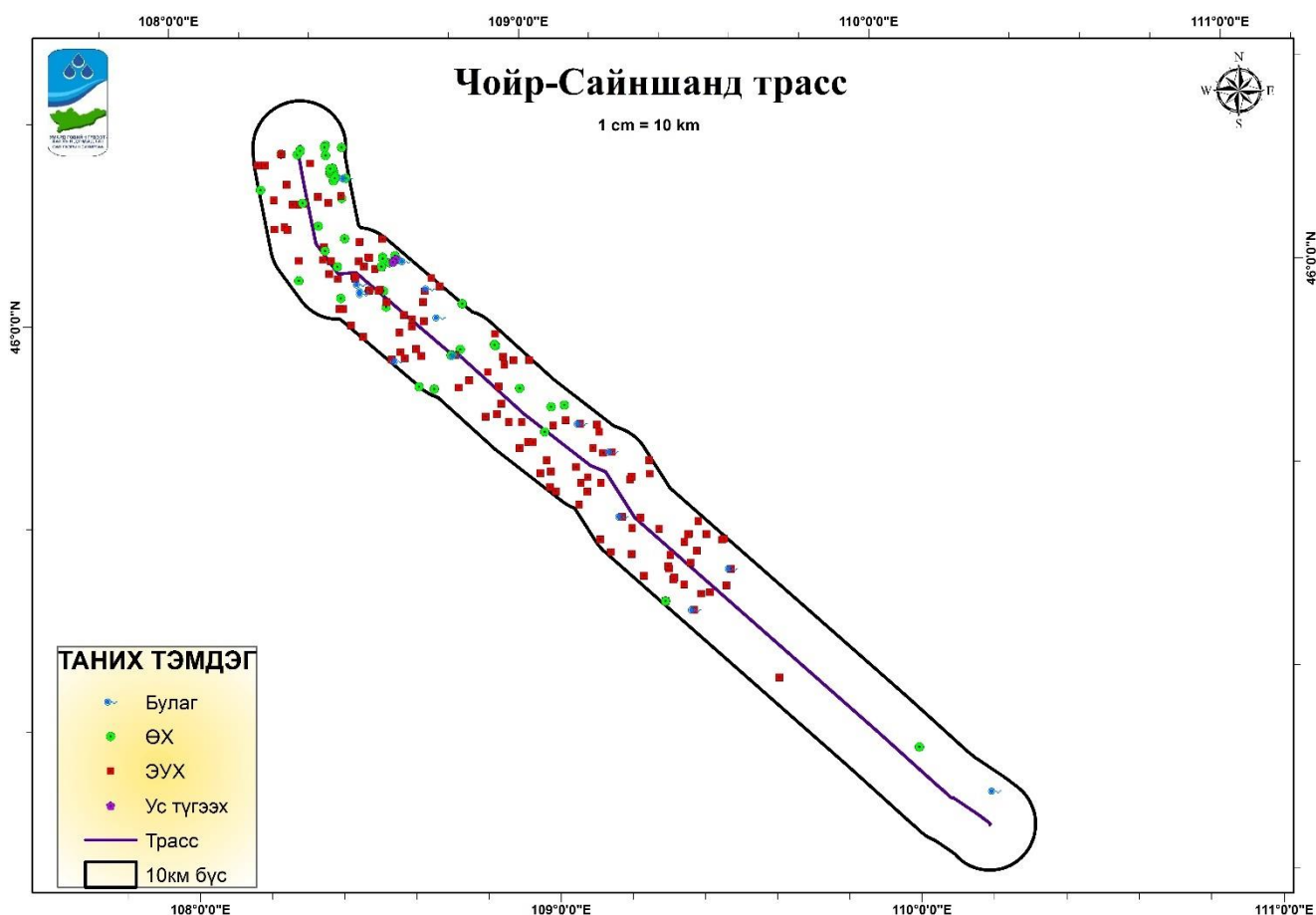
Зураг 5-10. ЦДАШ-ын маршрутын 200-220 км-т байх кемп, худаг

Бусад байгууламжид үзүүлэх нөлөөлөл

Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын орчны бүсэд ажиглагдсан бусад байгууламж гэвэл зөвхөн гүний усны худаг байв.

Умард Говийн голын сав газрын захиргаанаас авсан мэдээллээр Зураг 5-11 дээр харуулсанчлан ЦДАШ-ын орчим 10 км бүсэд 262 гаруй худаг, 13 булаг байгааг тэмдэглэв. 6км орчны бүс дэхь 51 худгийг нутгийн засаг захиргаанаас цохож тэмдэглэв. Эдгээрээс аль нь ч Хамгаалалтын Зурвас (ХЗ)-ын 25м дотор байхгүй бөгөөд Байгаль орчин, Нийгэмд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ (БОННБҮ) Төслийн тодорхойлсноор ЦДАШ-н төвлөрсөн цэгээс 300м-ийн зайд ердөө гурван худаг (нэг нь ашиглагдаагүй) байсан ба мөн 600 м-ийн зайд байрлах гурван худаг бий. Эдгээр нь 20-30, 40, 60, 180-190 км-т байрладаг ба ярилцлага авсан малчин өрхүүдийн өмчлөлд байгаагүй (Хүснэгт 5-3-с харна уу).

ХЗ-ын 25м дотор худаг тогтоогдоогүй. Тиймээс Төслийн шууд нөлөөлөлд өртөх (дахин өөр газар нүүлгэх шаардлагатай) худаг байхгүй байна. Гэсэн хэдий ч, ЦДАШ-ын эцсийн маршрут тодорхойлогдсон үед, үүнийг нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгийн судалгааны нэг хэсэг болгож Зээлдэгчээр баталгаажуулах шаардлагатай.

Зураг 5-11. ЦДАШ-ын орчны бүсийн 10км доторх худгуудын байршил
Эх сурвалж: БОННУ-н хээрийн баг болон Өмнийн Говийн Голын ай сав газар

Хүснэгт 5-3. ЦДАШ-тай хамгийн ойр байрлах гүний усны худгууд

Худгийн төрөл	Байршил (км)	Гүн болон усны түвшин	ХЗ хүртэлх зай	Хэрэглэгчид/Нарийвчилсан мэдээлэл
	20 ба 30 км-ийн хооронд N46° 6' 32.753", E108° 26' 13.837"	8м гүн, усны түвшинд хүртэл 4м	383 м	Худаг, өвлийн улиралд ашиглана
	20 ба 30 км-ийн хооронд N46° 5' 41.431", E108° 27' 14.335"	34м гүн, усны түвшинд хүртэл 18м	600 м	Худаг, мод үржүүлгийн газар
Билүүт худаг 	60 км N45°54'41.7, E108°46'36.4	2 м гүн, усны түвшинд хүртэл 0,7 м	130 м	Худгийн эзэн 1998 онд ухаж гаргасан. 10-20 малчин өрх ундны болон 4,000 толгой мал услахад ашигладаг, Гар насосоор гаргадаг
Худаг (нэрлээгүй) 	Км 160 45°14'31.3, 109°38'20.7	Мэдээлэлгүй – түгжээтэй	550 м	Мэдээлэлгүй
Ашиглагддаггүй худаг 	Дамжуулах шугамнаас 300m 46.04624, 108.56806	Ашигладаггүй	260 м	-

Эх сурвалж: БОННБУ-н хээрийн баг

5.2.1.3. Тусгай Хамгаалалттай Газарт Үзүүлэх Нөлөөлөл

4-р бүлэгт тодорхойлсончлон, Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын Хамгаалалтын Зурвас дотор, орон нутгийн тусгай хамгаалалттай хоёр газар байдаг: Тогоотын хонхор (Байгалийн болон Түүхийн дурсгалт газар – 15,115.78м²) болон Борнуруу (Тусгай зориулалттай – 3,443.56 м²). Төслийн тулгуур шонгуудаас болж эдгээр газруудад газрын байнгын алдагдал үүсэх юм; Гэвч одоогоор хэчнээн тулгуур байх нь, нийт зориулалтын талбайгаас бүр мөсөн алдагдах газрын эзлэх хувь нь газар тус бүрт хэд байх нь тодорхойгүй байна. Хэдий тийм ч тулгуур шон бүрийн талбайг бага хэмжээнд байлгаж, ЦДАШ-ын талбай дагуу ашиглалтын үеэр газар ашиглахыг хориглох тохиолдолд тусгай хамгаалалттай газруудын үйл ажиллагаанд ноцтой нөлөөлөл үзүүлэхгүй эсхүл энэ нь малчдад ямар нэгэн нөлөөлөл үзүүлэхгүй гэж таамаглаж байна.

5.2.1.4. Бизнесийн Үйл Ажиллагаанд Үзүүлэх Нөлөөлөл

Дээр дурдсанчлан уул уурхайн таван лицензит талбай байдгаас, дөрөв нь Цахилгаан Дамжуулах Агаарын Шугам (ЦДАШ)-ын ХЗ-т байдаг. Гэсэн хэдий ч, лиценз эзэмшигчдийн дөрөв нь ЦДАШ-ын маршрут өөрсдийн лицензит талбайгаар дамжин өнгөрөх талаар хэлэлцэж, зөвшөөрсөн; мөн ЦДАШ-ын маршрутыг дайрч буй талбайд лицензийг сунгахгүй тухай шийдвэр гарсан болно. Тиймээс төсөл хэрэгжсэнээр алдагдсан талбайгаас үүдэлтэй уул уурхайн үйл ажиллагааны ирээдүйн эдийн засгийн өгөөжид сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй гэж үзэж байна. ЦДАШ-тай зэргэлдээ газруудад уул уурхай, олборлолтын үйл ажиллагаа явуулах боломжтой хэвээр байна.

5.2.1.5. Амьжиргаанд Үзүүлэх Нөлөөлөл

Дээр дурдсанчлан, орчны бүсэд 74 малчин өрх бүртгэлтэй бөгөөд бүртгэлгүй малчин өрхүүд байж болзошгүй. Сумын захиргаа нь зөвхөн өөрийн сумын бэлчээр ашиглалтыг зохицуулдаг (бэлчээрийн даац хэтрэхээс сэргийлэхийн тулд) учраас зэргэлдээ сумдаас ирсэн малчид бэлчээрийн газарт нэвтрэх тохиолдол байхгүй гэж үзэж байна. Гэсэн хэдий ч эцсийн ХЗ доторх нийт малчин өрхийн тоог хээрийн нарийвчилсан судалгаагаар дамжуулан Зээлдэгч тогтоох шаардлагатай болно (6-р бүлгээс харна уу). Тулгуур шонгуудын талбай жижиг байвал, Хамгаалалтын Зурваст хамрах малчдын бэлчээрт ашиглах боломж хэвээр байх тул, малчдын амьжиргаанд байнгын нөлөөлөл үзүүлэхгүй гэж таамаглаж байна.

5.2.2. Түр Зуурын Нөлөөлөл

Барилга угсралтын явцад, барилгын бүрэлдэхүүн, нэвтрэх зам, барилгын ажил зэргийн хэрэгцээнээс шалтгаалан, тухайн газарт түр зуурын хязгаарлалт хийгдэнэ.

5.2.2.1. Газар Нутагт Үзүүлэх Нөлөөлөл

Нарийвчилсан мэдээлэл хараахан гараагүй байгаа ч ихэнх тохиолдолд, барилгын ажлыг Хамгаалах Зурвасын 25м корридорoor хязгаарлаж болно гэж үзэж байгаа тул, нэмэлт газрын шаардлага хамгийн бага байна. Байнгын нөлөөлөлд тогтоогдсоноор, газар нь Төрийн өмчид байх тул Гүйцэтгэгчийн зүгээс сумын түвшинд аливаа албадан нүүлгэн шилжүүлэлт хийхгүйгээр газар түр ашиглах талаар хэлэлцээр хийнэ. Эзэмших гэрчилгээний дагуу газар ашиглалтын түр хугацааны алдагдалд хүргэж болзошгүй талбайнуудыг гүйцэтгэгч сонгох шаардлага үүснэ гэж үзэж байна.

5.2.2.2. Барилга Байгууламжид Үзүүлэх Нөлөөлөл

Барилга байгууламжийн байрлалаас шалтгаалан, түр хугацаанд шаардлагатай болох газраас хамаарч барилга байгууламжийн алдагдал үүсгэж болзошгүй; гэвч Нөлөөллийн бүсэд боломжит газар байгаа тохиолдолд, Гүйцэтгэгч нь аливаа биет нүүлгэн шилжүүлэлт хийх, барилга байгууламжийг нүүлгэн шилжүүлэхээс зайлсхийнэ гэж үзнэ. Барилгын ажил нь, Хүнд даацын ачааны машин болон тоног төхөөрөмжийн хөдөлгөөний чичирхийлэлтэй холбоотойгоор, ойр орчмын Худаг болон айл өрхөд сөрөг нөлөө үзүүлж, мөн/ эсхүл санамсаргүй гэмтэл учруулж болзошгүй юм.

5.2.2.3. Бизнесийн Үйл Ажиллагаанд Үзүүлэх Нөлөөлөл

Барилга байгууламжийн байрлалаас шалтгаалан, түр хугацаанд шаардлагатай болох газраас шалтгаалан, Уул уурхайн лицензит газруудын ашиглалтыг түр хугацаанд алдагдуулж болзошгүй. Барилгын ажлын гэрээт гүйцэтгэгчийн зүгээс эдгээр газруудаас аль боломжтой байдлаар зайлсхийнэ гэж үзэж байна.

5.2.2.4. Амьжиргаанд Үзүүлэх Нөлөөлөл

Барилга угсралтын явцад Төслийн гол нөлөөлөл нь бэлчээрийн талбайн түр зуурын алдагдал юм. Дээр дурдсанчлан сумдад 74 малчин өрхийн өвөлжөө бүртгэгдсэн байгаа бөгөөд, орчны бүсийг ашиглаж байгаа, мөн бүртгэлгүй малчин өрх илүү их байх магадлалтай; Түүнчлэн төслийн талбай дахь бэлчээрийг ашиглаж байгаа тус сумын болон зэргэлдээ сумдын малчид бий. Энэ бүх бэлчээр ашиглагчид газрын нөхцөлөөс үл хамааран нөлөөлөлд өртөж болзошгүй. Мөн барилгын талбайн ойролцоох малын бэлчээрт барилгын автомашин, тоног төхөөрөмжүүдтэй мөргөлдөх эрсдэлтэй.

Барилгын ажлын хөтөлбөр хараахан бэлтгэгдэн гараагүй байна. Гэвч, ойролцоох бэлчээрийг ашиглаж буй хүмүүст нөлөөлөх бүхий л нөлөөллүүд нь барилгын ажил эрчимтэй явагдах үеэр, богино хугацаанд тохиолдох шинжтэй бөгөөд эдгээр нь Байгаль орчин, нийгмийн менежмент, хяналт шинжилгээний төлөвлөгөөгөөр (БОНМХШТ) зохицуулагдана; Үүнд ажлын талаарх урьдчилсан анхааруулга, иргэдийн гомдол шийдвэрлэх механизмын хэрэгжилт мөн багтана. Барилгын ажлын явцад үүсэх Бэлчээрийн талбайн түр зуурын алдагдлын боломжит нөлөөллийн хэмжээ нь, барилгын ажил өвөл (газрын ашиглалт

их үе), зуны (цөөхөн малчин өрх үлдсэн үе, БОННБУ-н судалгаагаар тав орчим өрх) аль улиралд хийгдэж байгаагаас хамаарна.

Барилгын ажлаас гарах тоосны ялгарал нь ургамал дээр тоос шороо тогтох цаашлаад ноцтой нөхцөл үүсгэвэл өвс ургамалыг бэлчээрлэхэд тохиромжгүй болгох, тоос шороо тогтсоноос цаашид бэлчээрийн хүртээмжийг хязгаарлах үр дагавар үүсгэж болзошгүй. Барилгын ажлын үеэрх тээвэрлэлт, хөдөлгөөний ачаалал зэрэг нь өрхийн амжиргаанд нөлөөлөхгүй гэж үзэж байна. Гэсэн хэдий ч, Төслийн зүгээс нэвтрэх замын байршлыг нарийн төлөвлөж, улмаар Төслийн талбайн эргэн тойрны малчдын өдөр тутмын үйл ажиллагаанд нөлөөлөхгүй байхаар тооцох хэрэгтэй.

Ерөнхийдөө, статистик мэдээгээр Төслийн долоон сумдын нийт газрын 94.7% нь хөдөө аж ахуйн зориулалттай боловч, малын бэлчээрт голчлон ашиглагддаг тул малчдын амжиргаанд ноцтой нөлөө үзүүлэхгүй гэж үзэж байна. Хэдийгээр төслийн талбайн бэлчээр нь цаг уурын болон хүний хүчин зүйлээс шалтгаалан хэдийнээ доройтсон бөгөөд бэлчээрийн чанар муудсан боловч Төслийн зүгээс урт хугацааны доройтолд ямарваа нөлөөлөл үзүүлэхгүй гэж таамаглаж байна. Учир нь тулгуур шон зэрэг урт хугацааны байнгын газар ашиглалтын хэмжээ бага, мөн ЦДАШ баригдсан тохиолдолд бэлчээр ашиглахад ямар нэг хязгаарлалт үүсэхгүй зэргээр урт хугацааны газар ашиглалтанд нөлөөлөл үзүүлэхгүй. Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээний хувьд нөлөөлөлд өртөгчдийн нарийвчилсан судалгааны үеэр ХЗ-тай ойр амьдардаг нөлөөлөлд өртсөн өрхийн бэлчээрийн газрын ашиглалттай холбоотойгоор нэмэлт мэдээлэл цуглуулах саналтай байна. Ингэснээр бэлчээрийн талбай дахь амьдрах орчин (жишээ нь тоосны нөлөөлөл) болон бэлчээр ашиглалтанд үзүүлж болзошгүй түр нөлөөллүүдийг суурь нөхцөлүүдтэй харьцуулж, шаардлагатай тохиолдлуудад сөрөг нөлөөлөлд чиглэсэн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ (төлөвлөж буй арга хэмжээний талаар 6-р бүлгээс харна уу). Үүнд, барилгын ажил явагдаж байх үед коридор дагуух түр хязгаарлалтын улмаас малчид худагаа түр ашиглах боломжгүй болсноос үүдэн амьжиргаа алдах хохирлыг тодорхойлох зэрэг багтана.

5.2.3. Нөлөөллийн Хураангуй

Дараах нүүлгэн шилжүүлэлтийг хийх боломжтой:

Хүснэгт 5-4. Төслийн нүүлгэн шилжүүлэлтийн нөлөөллийн хураангуй

Нүүлгэн шилжүүлэлтийн ангилал	Нөлөөллийн эх үүсвэр	Нүүлгэн шилжүүлэлтийн төрөл / алдагдлын нөлөөлөл
Газрын эсхүл газарт нэвтрэх эрхийн байнгын алдагдал	Төсөл хамрах талбай	Улсын газар нутгийн алдагдал Уул уурхайн концессын алдагдал (№8) Тусгай хамгаалалттай газруудын алдагдал (№2)
Газрын эсхүл газарт нэвтрэх эрхийн түр зуурын алдагдал	Барилгын бүрэлдэхүүнүүд, нэвтрэх замд тавих газрын шаардлага гэх мэт.	Улсын газар нутгийн алдагдал Ашигт малтмалын концессын лицензийн талбайн ашиглалтын боломжит алдагдал Тусгай хамгаалалттай газруудын ашиглалтын боломжит алдагдал
Өвөлжөө болон бусад газраа алдах эсхүл нүүлгэн шилжүүлэх	Төсөл хамрах талбай болон барилгын ажлын талбай.	Эзэмших гэрчилгээний дагуух боломжит газраа алдах эсхүл түр ашиглах боломжгүй болох Бүртгэлтэй эсхүл бүртгэлгүй малчдад газраа алдах Хамгаалалтын зурваст(ХЗ) өвөлжөө тодорхойлогдоогүй ч, хэрэв барилгын ажлын явцад тус өвөлжөөний газрыг ашиглах боломжгүйд хүрвэл эсхүл барилгын нөлөөллийн улмаас хамгийн ойрын өвөлжөөнд их хэмжээний сөрөг нөлөөлөл үзүүлж болзошгүй тохиолдолд, Төслийн зүгээс нөлөөлөлд өртсөн малчин өрхийн (бүртгэлтэй, бүртгэлгүй) өвөлжөөнд туслалцаа үзүүлэх шаардлагатай болж болно. Цаашилбал, БОННБУ-ийн 6-р сарын судалгаа болон барилгын ажил эхэлснээс/нарийвчилсан судалгаанаас хойш ХЗ-т шинэ өвөлжөө нь нэмж баригдсан байх магадлалтай юм.
Худгийн алдагдал эсхүл нүүлгэн шилжүүлэлт	Төслийн болон барилгын ажлын талбайн ул мөр. Осол гэмтэл.	ХЗ-ын хүрээнд гүний усны худаг тогтоогдоогүй. Гэвч, ойролцоогоор 43 худаг ойрхон байрлаж байна (ЦДАШ төвөөс 300 м-ийн зайд, төв шугамаас 300 м-ийн зайд,

Нүүлгэн шилжүүлэлтийн ангилал	Нөлөөллийн эх үүсвэр	Нүүлгэн шилжүүлэлтийн төрөл / алдагдлын нөлөөлөл
		60 ба 180-190 км-ийн хооронд), Мөн эцсийн байдлаар нэмэгдсэн байж болзошгүй.
Орлого болон/эсхүл амьжиргааны алдагдал	Төслийн байнгын болон түр зуурын ул мөр.	6 км орчны бүсэд бүртгэлтэй 74 малчин өрх байдаг. Нийт тоо үүнээс их байж болно. Одоогоор амьжиргаанд ямар нэгэн байдлаар нөлөөлөхөөр тооцоологдоогүй ч хэрэв нарийвчилсан судалгаагаар барилгын ажлын явцад бэлчээр болон худаг руу нэвтрэх эрхээ алдах, эсхүл барилгын ажлаас үүссэн тоосжилт ихэссэний улмаас бэлчээр доройтно гэж тогтоосон тохиолдолд эдгээр нь амьжиргаанд сөргөөр нөлөөлж болзошгүй юм.

6. Нөхөн олговор олгох болон Амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл ажиллагаа

6.1. Танилцуулга

Энэ хэсэгт ЕСБХБ-ны ГШ5-д нийцэх газар чөлөөлөх, нөхөн олговор олгох, амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл ажиллагааг танилцуулна.

6.2. ГЧНШ-ийн зарчмууд

ЕСБХБ-ны ГШ5-д нийцэх уг төсөлтэй холбоотой газар чөлөөлөлт, нөхөн олговор олгох, амьжиргаа нөхөн сэргээх гол зарчмууд:

- Биет болон эдийн засгийн хохиролоос зайлсхийх эсхүл хамгийн бага түвшинд байлгахын тулд түр ажлуудын хувилбарт зураг төсөл/байршлыг харгалзан үзэх;
- Газрын шаардлагуудтай холбоотой төслөөс үзүүлэх нийгмийн болон эдийн засгийн сөрөг нөлөөллүүдийг бууруулах;
- Нүүлгэн шилжүүлэлт болон нөхөн олговор олгох үйл ажиллагааг Монгол улсын хууль тогтоомж болон ЕСБХБ-ны ГШ5-д нийцүүлэн хэрэгжүүлэх;
- Нөлөөлөл бүрийг үнэлэх, суурь мэдээллээр хангах, нөхөн олговрын тохиромжтой арга хэмжээнүүдийг төлөвлөхийн тулд нийгэм-эдийн засгийн нарийвчилсан судалгаа хийх;
- Биет болон эдийн засгийн хохирол амссан НӨЭ бүрт нөхөн олговрын арга хэмжээ авч хэрэгжүүлнэ;
- НӨЭ нь мал маллах зэргээр тухайн газраас амьжиргаагаа залгуулдаг бол газартай холбоотой нөхөн олговрын арга хэмжээ авна; боломжгүй тохиолдолд амьжиргааг нөхөн сэргээх нэмэлт арга хэмжээнүүдийг харгалзан үзнэ;
- НШҮАТ/АНСТ -ийн хэрэгжүүлэлтийн турш зөвлөх үйл ажиллагааг зохион байгуулж, НӨЭ-үүдийг мэдээллээр хангана.
- Тасалбар болгох хугацааг нутгийн иргэдэд мэдээлэх бөгөөд тогтоосон тасалбар болгох хугацаанаас хойшхи нөхөн олговрыг олгохгүй;
- Тухайн нэг газрын хөрөнгө/сайжруулалтын албан ёсны үнэлгээг холбогдох үед нь мэргэшсэн үнэлгээчин хийж гүйцэтгэнэ;
- Нөлөөлөлд өртсөн бүх хөрөнгийн нөхөн олговрыг бүрэн зардлаар нь олгоно.
- НӨЭ-үүдийн нөлөөлөлд өртсөн амьжиргааг нөхөн сэргээх тусламж үзүүлнэ;
- Эмзэг бүлгийн хүмүүст тусгай тусламж үзүүлнэ;
- Нөхөн олговрыг жендерийн мэдрэмжтэй аргад тулгуурлан хэрэгжүүлнэ; нөхөн олговор болон амьжиргаа нөхөн сэргээх бүх тусламжийг эрэгтэй, эмэгтэй хүмүүст ижил тэгш олгоно;
- Биет болон эдийн засгийн хохирол учрахаас өмнө гэсэн дүрмийн дагуу чөлөөлсөн хөрөнгийг эзэмшихээс өмнө нөхөн олговрыг олгоно.
- Нөлөөлөлд өртсөн иргэд нөхөн олговор болон нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой гомдол, саналаа хүргүүлж, тухай бүрт нь хариугаа авах байдлаар гомдол шийдвэрлэх механизмыг хэрэгжүүлнэ; болон
- Нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэлт болон амьжиргаа нөхөн сэргээх бүх үйл ажиллагаанд тогтмол хяналт шинжилгээ хийнэ.

6.3. Түлхүүр үгс

Дараах түлхүүр үгс ашиглагдана:

Хүснэгт 6-1. Түлхүүр үгс

Нэр томъёо	Тайлбар
Нөхөн олговор	Төслийн улмаас учирсан хохирлын төрөл, зэрэг болон шинж чанараас шалтгаалан, эрх бүхий НӨӨ-үүдэд олгох шаардлагатай бэлэн мөнгө эсхүл ижил төрлийн нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэх зардал, нөхөн сэргээх туслалцаа, шилжин суурьших туслалцаа, орлогыг орлуулах, болон нүүлгэн шилжүүлэх зэргээс бүрдэх арга хэмжээнүүдийн хүрээг тодорхойлоход ашиглах нэр томъёо.
Тасалбар болгох өдөр	Төслийн нөлөөлөлд өртсөн этгээдүүдийн хүн амын болон хөрөнгийн тооллогууд дууссаны дараах хугацаа. Тасалбар болгох өдрөөс хойш төслийн талбайд амьдарсан этгээдүүд нь нөхөн олговор болон нүүлгэн шилжүүлэлтэнд хамрагдах эрхгүй байна. Үүний адилаар, хөрөнгийн тооллого дууссан өдрөөс эсхүл харилцан тохиролсон өдрөөс хойш үүсгэсэн үндсэн хөрөнгүүд (жишээлбэл, баригдсан байгууламжууд, ургац, жимсний мод, болон модны талбай)-эд нөхөн олговор олгохгүй.
Эдийн засгийн хохирол	Төсөлтэй холбоотой газар чөлөөлөлт, байгалийн нөөц ашиглах эсхүл нэвтрэхийг зогсоох, хязгаарласны улмаас орлогын эх үүсвэрээ эсхүл амьжиргаа арга хэрэгслээ алдахад хүргэх хөрөнгө эсхүл нөөцийн алдагдал болон/эсхүл хөрөнгө эсхүл нөөцөд нэвтрэх/ашиглахаа зогсоох. Хүмүүс болон байгууллагууд биет хохирол амсаж эсхүл амсахгүйгээр эдийн засгийн хувьд хохирол амсаж болно.
Эрх бүхий байдал	Тасалбар болгох өдрийн байдлаар төслийн нөлөөлөлд өртсөн талбай дахь хөрөнгө эзэмшиж/ашиглаж байсан болон төслийн нөлөөлөлд өртсөн аливаа этгээд(үүд). Эрх бүхий байдал нь (a) газар эзэмших албан ёсны хуулийн эрхтэй, (b) газар эсхүл хөрөнгө эзэмших эрхээ нэхэмжилсэн байгаа, эсхүл (c) нөлөөлөлд өртсөн этгээдийн амьдарч буй газрыг эзэмших хүлээн зөвшөөрөгдөх хуулийн эрхгүй эсхүл эрхээ нэхэмжлээгүй эсэхээс үл хамаарна.
Эрх	Хөрөнгөө алдсаны улмаас нөхөн олговор авах эрхтэй аливаа этгээд.
Албадан хураах	Төрийн эрх байгууллагын зүгээс тухайн этгээд, эрх эсхүл иргэдийг нөхөн олговор авсны хариуд амьдарч буй эсхүл ашиглаж буй хөрөнгө (газар болон байгууламж) эзэмших эрхээ цуцлахыг шаардах үйл явц
Нөлөөллийн талбайн хүн ам	Төслийн улмаас биет хохирол амссан хүмүүсийг нүүлгэн шилжүүлэх талбайд эвсэл ойролцоо амьдардаг хүмүүс. Эдгээр хүмүүсийг нүүлгэн шилжүүлж болзошгүй буюу албан нүүлгэн шилжүүлэлтэнд өртөж болзошгүй.
Албадан нүүлгэн шилжүүлэлт	Нөлөөлөлд өртсөн хувь хүн эсхүл иргэд албадан нүүлгэн шилжүүлэлтэнд хүргэж болох газар чөлөөлөлтөөс татгалзах эрхгүй үед нүүлгэн шилжүүлэлтийг сайн дурын бус гэж тооцно. Энэ нь улсын өмч болгон хураах аргад суурилсан газар ашиглалтыг улсын өмч болгох эсхүл хязгаарлах тохиолдлуудад, мөн худалдагч талтай тохиролцоонд хүрч чадахгүй тохиолдолд худалдан авагч нь газар ашиглалтыг улсын өмчид хураах эсхүл газар ашиглалтанд хязгаарлалт тогтоох боломжтой хэлэлцээрүүдийн үед тохиолддог.
Газар чөлөөлөлт	Хөрөнгийг шууд худалдан авах болон хамгаалалтын зурвас гэх мэт нэвтрэх эрхийг худалдан авах аль аль нь газар чөлөөлөлтөнд багтана.
Газар өмчлөгч	Газрыг хууль ёсны хяналтан дор, захиран зарцуулах эрхтэй байна. Зөвхөн Монгол улсын иргэн газар өмчлөх эрхтэй. Эд хөрөнгийн эрхийн бүртгэлийн тухай хууль болон холбогдох бусад эрхүүдийн дагуу өмчлөх эрхийг бүртгэнэ.
Газар эзэмших	Газрыг ашиглалтын зориулалт, холбогдох гэрээнд заасан нөхцөл, журмын дагуу хууль ёсны хяналтанд байлгаж, газар эзэмших гэрээг улсын бүртгэлд бүртгүүлсэн байх.
Амьжиргаа	Амьжиргаа нь дараах амьдрах арга хэрэгслүүдэд шаардлагатай чадамж, хөрөнгө болон үйл ажиллагаанаас бүрддэг: <ul style="list-style-type: none"> • Хөдөлмөр эрхлэлтээс олох орлого • Аж ахуйн нэгжээр дамжуулан эсхүл бараа, гар урлалын бүтээгдэхүүн борлуулах, үйлчилгээ үзүүлэх замаар олсон бэлэн мөнгөний орлого • Газар эсхүл байрны түрээсийн орлого • Ургац хураалт эсхүл мал аж ахуйгаас олсон орлого • Ургац хураах эсхүл малын гаралтай бүтээгдэхүүний хувь орлого (жишээлбэл төрөл бүрийн ашиг хуваах арга хэмжээ) • Өөрөө үйлдвэрлэсэн бараа эсхүл солилцоо хийх • Хувийн хэрэгцээний бараа үйлдвэрлэх • Байгалийн эсхүл түгээмэл ашиглагддаг нөөц ашиглан эсхүл худалдаж олсон хувийн болон өрхийн хэрэглээний хүнс • Тэтгэвэр • Улсаас олгодог олон төрлийн тэтгэмж (хүүхдийн тэтгэмж, нэн ядуу өрхийн тусгай халамж) • Гэр бүл эсхүл хамаатан саднаас шилжүүлсэн мөнгөн гуйвуулга
Биет нүүлгэн шилжүүлэлт	Нөлөөлөлд өртсөн этгээд(үүд)-ийг өөр байршил руу нүүхийг шаардах төсөлтэй холбоотой газар чөлөөлөлтөөс үүдэн байгууламжаа алдах, эсхүл нүүлгэн шилжүүлэх.
Нөлөөлөлд өртсөн өрх (НӨӨ)	Төслийн газар чөлөөлөлтийн нөлөөлөлд шууд өртсөн эдийн засгийн нэг нэгж байдлаар хамааралтай эсэхээс үл хамааран өрхийн бүх гишүүдийг оруулна.

Нэр томъёо	Тайлбар
Нөлөөлөлд өртсөн этгээд (НӨӨ)	Төслийн хэрэгжилтийн улмаас газар өмчлөх, ашиглах эрх эсхүл баригдсан байгууламж, газар (оршин суух, газар тариалангийн эсхүл бэлчээрийн), жил бүрийн эсхүл олон наст ургамал болон мод, эсхүл аливаа бусад үндсэн эсхүл хөдлөх хөрөнгөө бүрэн эсхүл хэсэгчилэн, бүр мөсөн эсхүл түр алдсан аливаа этгээд.
Нүүлгэн шилжүүлэлт	Нөлөөлөлд өртсөн этгээд(үүд)-ийг өөр байршил руу нүүхийг шаардах төсөлтэй холбоотой газар чөлөөлөлтөөс үүдэн хаваржаа болон хөрөнгөө алдах.
Нүүлгэн шилжүүлэх үнэлгээ	Алдсан хөрөнгүүдийн зардлын үнэлгээг нүүлгэн шилжүүлэх бүрэн зардлаар тооцно. Энэ нь тухайн хөрөнгийн зах зээлийн үнэ, шилжүүлэх зардлын нийлбэр байна. Нүүлгэн шилжүүлэх зардлыг тогтоохдоо тухайн хөрөнгийн элэгдэл болон материалын үлдэгдлийн үнийг харгалзан үзэхгүй бөгөөд төслөөс үүсэх ашгийн үнэлгээг нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгийн үнэлгээнээс хасч тооцохгүй.
Нүүлгэн шилжүүлэлтийн туслалцаа	Төслийн нөлөөлөлд биетээр өртсөн хүмүүст олгох дэмжлэг. Үүнд нүүлгэн шилжүүлэлтийн үед нөлөөлөлд өртсөн хүмүүст олгох тээвэр, хүнс, орон байр, болон нийгмийн үйлчилгээ зэрэг багтана. Түүнчлэн нөлөөлөлд өртсөн хүмүүст нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой үүссэн хүндрэлийг нөхөн төлж, шинэ нутаг дэвсгэр рүү нүүлгэн шилжүүлэх зардал, алдсан ажлын өдрүүдийг нөхөх зэрэг мөнгөн тусламж мөн багтана.
Оролцогч талууд	Аливаа сонирхогч, эсхүл төслийн нөлөөлөлд өртөж болзошгүй эсхүл төсөлд нөлөө үзүүлэх чадамжтай аливаа хувь хүн, бүлэг, байгууллагууд
Зөвшөөрөлгүй газар эзэмшигч / хууль ёсны бус газар ашиглагч	Ашиглаж буй газар эсхүл байгууламжийг эзэмших хууль ёсны эрхгүй этгээд
Эмзэг бүлгүүд	Хүйсийн тэгш байдал, бэлгийн чиг хандлага, шашин шүтлэг, үндэс угсаа, уугуул гарал, нас, хөгжлийн бэрхшээл, эдийн засгийн дутмаг байдал, нийгмийн байдлын улмаас төслийн сөрөг нөлөөлөлд бусдаас илүү ихээр өртөж болзошгүй болон төслийн үр ашгийг хүртэх эсхүл нэхэмжлэх боломжийн хувьд хязгаарлагдмал хүмүүс эмзэг бүлэгт хамаарна. Эмзэг бүлгийн хүн ба/эсхүл бүлэг гэдэгт ядуурлын түвшнээс доогуур амьдралтай хүмүүс, газаргүй хүмүүс, ахмад настан, эмэгтэйчүүд ба хүүхдүүд өрх толгойлсон айл өрхүүд, дүрвэгчид, дотоод шилжин ирэгсэд, үндэстний цөөнх, байгалийн баялгаас хамааралтай иргэд эсхүл тухайн орны хууль тогтоомж болон/эсхүл олон улсын хууль тогтоомжоор хамгаалагдах боломжгүй бусад нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүс багтана.

6.4. Нөхөн олговор олгох, Нүүлгэн шилжүүлэлт, Амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл явц

Газар чөлөөлөлөх үйл явц болон шаардлагатай аливаа нөхөн олговор болон амьжиргаа нөхөн сэргээх арга хэмжээнүүдийг тухайн орнуудын хууль тогтоомж болон ЕСБХБ-ны ГШ5-ын шаардлагуудын дагуу авч хэрэгжүүлнэ. Нүүлгэн шилжүүлэлтийн нөлөөллүүдийг нарийвчилсан зураг төслийн дараа тодорхойлсон тохиолдолд төслийн нарийвчилсан НШҮАТ болон АНСТ-г боловсруулах шаардлага үүснэ.

Үйл явцын хураангуйг Зураг 6-1-д харуулав. Доорхи хэсэгт баримтлах зарчмуудыг тодорхойлсон үйл ажиллагааг тусгасан бөгөөд энд Төслийн НШҮАТ/АНСТ-г боловсруулахад шаардлагатай цаашдын арга хэмжээний нарийвчилсан алхамуудыг тодорхойлж, хэрэгжүүлэх төлөвлөсөн үйл явцыг тайлбарласан болно.

Талбайн барилгын ажил эхлэхээс өмнө доорхи алхамуудыг гүйцэтгэж дуусгасан байна. НШҮАТ/АНСТ-ний бэлтгэл ажлын зохион байгуулалтын бүтцийг 9-р бүлэгт тайлбарлав. Хэрэгжүүлэх бүх арга хэмжээний хураангуйг 9-р бүлгийн Хүснэгт 9-1-д харуулав.

Зураг 6-1. Нөхөн олговор олгох, нүүлгэн шилжүүлэлт, амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл явц

6.4.1. Оролцогч талуудын оролцоог хангах

ЕСБХБ-ны ГШ5 болон ГШ10-ын шаардлагуудад нийцүүлэхийн тулд Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх нь нөлөөлөлд өртсөн этгээдийн оролцогч талуудын оролцоог хангах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Баталгаажуулах судалгаа (6.4.2 хэсгийг харна уу)-наас өмнө нөлөөлөлд өртөж болзошгүй этгээдүүдийн оролцоог хангах уулзалтыг зохион байгуулах шаардлагатай бөгөөд энэ үеэр оролцогч талуудад НШҮАТ/АНСТ-ний үйл явцыг тайлбарлаж, тэдний санал шүүмжийг бүртгэн, гомдол шийдвэрлэх механизмыг танилцуулна. Энэ уулзалтаар мөн тасалбар болгох өдрийн талаарх мэдээллийг НӨЭ-үүдэд өгөх (6.5 хэсгээс харна уу). НШҮАТ/АНСТ-г боловсруулахад оролцоог хангах арга хэмжээнүүдийн хураангуйг оруулж, НШҮАТ/АНСТ-т оролцогч талуудын санал бодлыг хэрхэн тусгасан талаар тэмдэглэнэ

Нөхөн олговрын аргуудыг тодорхойлсноор НӨЭ-үүдэд эрх олгох шаардлагууд, нөхөн олговрын багцуудын тохиролцоо, нүүлгэлтийн туслалцаа, мөн шаардлагатай тохиолдолд санал болгосон нүүлгэн шилжүүлэх газрууд болон тохиромжтой хугацаа зэрэг асуудлуудыг шийдвэрлэхэд оролцох боломжийг хангана.

НӨЭ-үүдийн асуудал, санал бодлыг бүртгэж, шаардлагатай тохиолдолд тэдгээрт анхаарал хандуулахын тулд төслийн хэрэгжилт, хяналт шинжилгээ, нөхөн төлбөр болон нүүлгэн шилжүүлэлтийн үнэлгээний үед ч оролцоог хангасан хэвээр байна.

Шаардлагатай тохиолдолд, тогтоогдсон эмзэг бүлгийн НӨЭ-үүд (эсхүл өрхийн гишүүд)-тэй нэмэлт уулзалт зөвлөгөөн хийнэ.

6.4.2. Нөлөөллүүдийг баталгаажуулах

Нарийвчилсан зураг төсөл баталгаажсаны дараа 6.4.2.1 – 6.4.2.5 хэсгүүдэд заасны дагуу Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх нь ГЧНШ-нд тодорхойлсон нүүлгэн шилжүүлэлтийн эдгээр нөлөөллийн нарийвчилсан судалгаа хийж баталгаажуулах шаардлагатай. Талбай дээр барилгын ажил эхлэхээс өмнө эдгээр үйл ажиллагааг хийж дуусгасан байх шаардлагатай. Аливаа тооллого эсхүл судалгааг эхлүүлэхийн өмнө малчны хотхон/өвөлжөө ашиглагчдын талаар анхдагч нөхцөл байдлыг тодорхойлсон байна.

6.4.2.1. Тооллого

Төслийн нөлөөлөлд өртөж болзошгүй хувь хүн болон өрхүүдийн бүртгэлийг хийх шаардлагатай бөгөөд нэн ялангуяа ХЗ дахь болон төвийн шугамаас аль ч зүг доод тал нь 500 м зайд орших бүх малчин өрхийн мэдээлэл шаардлагатай. Тухайн газарт бүртгэлтэй хүмүүсийн талаарх мэдээлэл аймгийн мэдээллийн санд бэлэн бий. Харин энэ судалгаанд аймгийн бүртгэлд байгаа эсэхээс нь үл шалтгаалан

бүх малчны өвөлжөө/хаваржаа болон бүтэц, байгууламжийг оруулах шаардлагатай. Эдгээр мэдээллийг дараах арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх замаар олж авна. Үүнд: аймаг болон сумын түвшинд албаны хүмүүстэй холбоо тогтоож ажиллах, хээрийн судалгаа хийх, албан бусаар тухай газар нутгийг ашиглаж болох бусад малчин өрхийг тогтоохын тулд одоо байгаа малчин өрхүүдтэй уулзалт хийх зэрэг багтана. Зуслангийн бэлчээр рүүгээ нүүдэг өрхүүдийг оролцуулахын тулд судалгааг жилд нэгээс олон удаа явуулах шаардлагатай болно.

Орон нутгийн захиргааны бүртгэлд бүртгэгдсэн эсэх эсхүл тооллого хийх үед нөлөөлөлд өртсөн газарт үнэхээр амьдарч байсан эсэхээс нь үл хамааран төслийн нөлөөлөлд өртөж болзошгүй бүх этгээдийг бүртгэнэ. Тооллогоор эдгээр НӨЭ-үүдийг тоолж, байршлын дагуу бүртгэлжүүлнэ. НӨЭ-үүдийн нийгэм эдийн засгийн судалгааг мөн явуулна (6.4.2.3-р хэсгээс харна уу).

Судалгааны хуудсуудыг дараах холбогдох мэдээллүүдийг бүртгэхэд ашиглана. Үүнд:

- Нэр болон гэр бүлийн тодорхойлолт;
- Гэр бүлийн гишүүн тус бүрийн нийгмийн гарал, боловсрол, мэргэжлийн талаарх хүн амзүйн мэдээлэл;
- Гишүүн бүрийн ур чадвар/боловсролын түвшин;
- Орлого/амьжиргааны эх үүсвэр;
- Өрхийн нийт орлого (бүх эх үүсвэрийн);
- Өрхийн зардлын задаргаа;
- Нийтийн байгууламж болон нөөцийн ашиглалт;
- Өвөлжөө/бүтцийн өмчлөлийн байдал, өвөлжөөний эзэмшлийн талаарх дэлгэрэнгүй мэдээлэл;
- Зуслан болон бэлчээрийн газрын дэлгэрэнгүй мэдээлэл;
- Эмзэг бүлгийн тодорхойлолт; болон
- Холбоо барих дэлгэрэнгүй мэдээлэл.

НӨЭ-ийн фото зургийг авах шаардлагатай бөгөөд зөвшөөрөл олгосон үед нэмэлт тодорхойлолтыг оруулах, хөрөнгөтэй холбоотой ил тод байдлыг хангана.

6.4.2.2. Хөрөнгийн тооллого

Төслийн эцсийн зураг төслийн үр дүнд нөлөөлөлд өртөж болзошгүй бүх хөрөнгийн тооллогыг заавал явуулна. Үүнд барилгын ажлын зориулалтаар түр шаардагдах бүх газар болон төсөлд шаардагдах байнгын газрууд ч мөн багтана.

Нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгүүд (энэхүү ГЧНШ-нд тодорхойлсоноор)-ийг хөрөнгө эзэмшигч/ашиглагч болон тухайн аймаг, сумдын албаны хүмүүсийн хамт баталгаажуулах шаардлагатай. Судалгааны хуудсуудыг холбогдох мэдээллийг бүртгэхэд ашиглах бөгөөд нөлөөлөлд өртсөн бүх хөрөнгийн зургийг авна. Хөрөнгө бүрийн гадаргын талбайг бүртгэхэд гар утасны газрын зурагны GPS-г ашиглана. Гэр зэрэг бүх хөдлөх хөрөнгийн болон өвөлжөөн дэх саравч хашлага, малчны худаг зэрэг бүх үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэлийг хийнэ.

Судалгааны баг нь тухайн НӨЭ-үүд Эзэмших гэрчилгээтэй эсэхийг (нотолгоо шаардлагатай болох бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд сумын түвшинд баталгаажуулна) тогтоох бөгөөд эдгээр гэрчилгээтэй холбоотой газруудыг бүртгэнэ. Эзэмших гэрчилгээгүй нь тогтоогдсон НӨЭ-үүдийн хувьд гэрчилгээн дээрхи нэр (тухайлбал, зөвхөн нөхөр нь эсхүл нөхөр болон эхнэр гэх мэт) болон өвөлжөө болон бэлчээрт ашигладаг газрын талбайг бүртгэнэ.

6.4.2.3. Нийгэм-эдийн засгийн судалгаа

Уг төслийн улмаас биет болон эдийн засгийн нөлөөлөлд өртөх хувь хүн, өрх, бизнесийн илүү өргөн хүрээний агуулга, нийгэм-эдийн засгийн нөхцөлийг тодорхойлж, дүн шинжилгээ хийхэд нийгэм-эдийн засгийн судалгааг ашиглана. Дээрхи судалгааны ажлаар тогтоогдсон нэмэлт НӨЭ-үүдийн нийгэм эдийн засгийн судалгааг хийх шаардлагатай болно. БОННБҮ-ний тайланд ашигласан судалгааг энэ зорилгоор дахин ашиглаж болно. Үүнээс гадна, эдгээр судалгаа нь НӨЭ-үүдийн бэлчээрийн газар ашиглалтын талаарх мэдээлэл цуглуулах бөгөөд судалгааны зорилго нь барилгын ажлын үеэрх хийгдэх үйл ажиллагаа нь НӨЭ-үүдийн бэлчээрийн гол газруудыг ашиглахад хязгаарлалт үүсгэж болзошгүй эсэхийг тодруулахад оршино.

6.4.2.4. Эмзэг бүлгийн хүмүүс/бүлгийг тодорхойлох

Тогтоогдсон НӨЭ-үүдийн хувьд, тэдний гэр бүлийн аль нэг гишүүний хэрэгцээг тодорхойлж болох ганцаарчилсан уулзалтууд болон тооллого/нийгэм-эдийн засгийн судалгаагаар дамжуулан НӨЭ-ийн өрхүүдийн аливаа эмзэг байдлыг тодорхойлно.

6.4.2.5. НӨЭ мэдээллийн сан

Судалгаануудын үеэр цуглуулсан тооллого, хөрөнгө болон нийгэм-эдийн засгийн бүх мэдээллийг бүртгэхийн тулд цахим мэдээллийн санг хөгжүүлэх шаардлагатай. НӨЭ-үүдийн нийгэм эдийн засгийн бүх суурь нөхцөлүүдийн хураангуйг НШҮАТ/АНСТ-нд оруулсан.

6.5. Тасалбар болгох өдөр

Тасалбар болгох өдөр гэдэг нь төслийн нөлөөлөлд өртөх талбай дахь хөрөнгийн эзэмших эрхээ нэхэмжлэх сүүлийн өдөр байна. Тасалбар болгох өдрөөс хойш нөхөн олговор олгохгүй. Эрх бүхий байх эрхээ нэхэмжлэх тасалбар болгох өдрийн хувьд энэ нь аль нэг талбай дахь албан ёсны тооллого болон нийгэм-эдийн засгийн судалгааг дуусгах өдөр байна.

Дээрхи судалгаа явуулах өдрийг тогтоосны дараа Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

- ГЧНШ-н Толилуулга ба Эрх олгох, Эрхийн матрицуудыг болон судалгаа явуулах өдрүүдийг сумын захиргаанд мэдэгдэнэ.
- ГЧНШ-н Толилуулга ба Эрх олгох, Эрхийн матрицуудыг болон судалгаа явуулах өдрүүдийг багийн захиргаанд, дараа нь багийн хурал дээр мэдэгдэнэ
- Боломжтой тохиолдолд (тухайлбал, Ковид-19 -н хязгаарлалт бүлгийн томоохон хурал зөвлөгөөнд нөлөөлөхгүй бол), маршрутын дагуух хэд хэдэн газруудад олон нийтийн хурал зохион байгуулах; сум болон багийн тэргүүлэгчдийн дэмжлэгтэйгээр урьдчилан зарлах; бөгөөд боломжтой тохиолдолд уулзалт болох өдөр, байршлыг утсаар мэдэгдэнэ.
- Тасалбар болгох өдрийг НӨЭ-үүдийн хээрийн судалгааны үеэр ганцаарчилан уулзах үеэр мэдэгдэнэ.

Судалгаа болон тасалбар болгох өдрийг мэдэгдсэний дараа тухайн тасалбар болох өдөр болон барилгын ажил эхлэх өдөр хоёрын хоорондын хугацаанд ХЗ-т сууц, хашлага саравч гэх мэт байнгын байгууламж бариулахгүй байх нь төслийн хувьд чухал ач холбогдолтой. Үүнийг ХЗ-ын тогтмол хяналт шинжилгээ (газар дээр нь очиж танилцах)-ээр зохицуулна. Тасалбар болгох өдрийн дараа малчдад мэдэгдэх зорилгоор ХЗ-т байнгын байгууламж барихыг хориглосон тэмдэглэгээг маршрутын дагуу боломжит газарт байршуулна.

6.6. Эрх бүхий байх шалгуур

Эрх бүхий байх шалгуур тогтоох зорилго нь уг төслийн газар чөлөөлөлт, албадан нүүлгэх үйл ажиллагааны улмаас нөлөөлөлд өртөж, хохирол амсах хувь хүн, өрх болон бизнес зэрэг бүх хүнийг бүрэн тодорхойлж, амьдрах стандарт болон амьжиргааг дор хаяж нөлөөлөлд өртөхийн өмнөх түвшинд эсхүл хэвийн болгох хэмжээнд хохирлыг зохих хэмжээгээр нөхөн олгох юм хэмээн ГШ5-д тодорхойлсон байна.

ЕСБХБ нүүлгэн шилжүүлэх хүмүүсийг дараах байдлаар ангилсан:

- (i) Тухайн газрыг эзэмших албан ёсны хуулийн эрхтэй хүмүүс (тухайн орны хууль тогтоомжийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн заншлын болон уламжлалт эрхүүд үүнд багтана);
- (ii) Тооллогын үед газрыг эзэмших албан ёсны хуулийн эрхгүй байсан боловч тухайн улсын хууль тогтоомжийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн эсхүл хүлээн зөвшөөрөгдөх газрын эрх авах боломжтой хүмүүс; эсхүл
- (iii) Амьдарч байгаа газраа хуулийн дагуу эзэмшээгүй эсхүл нэхэмжлээгүй хүмүүс.

Энэ төслийн хувьд тухайн газар дахь нийгмийн байдал эсхүл албан ёсны эрх, хууль ёсны эрхтэй эсэхээс үл хамааран хэрэв тасалбар болгох өдрөөс өмнө төслийн талбайд амьдарч байсан бүх НӨЭ нь туслалцаа авах эрхтэй байна.

Хүснэгт 6-2 -т өнөөдрийг хүртэлх тогтоосон нөлөөллүүдэд суурилсан эрх бүхий байдлын хүрээг харуулав. Үүнд, 5-р бүлэгт тодорхойлсон нөлөөллүүдтэй хамааралтай одоогийн эрх бүхий байдал болон цаашид гарч болох эрх бүхий байдлуудыг мөн багтаасан. Хүснэгтийг Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх

баталгаажуулж, шаардлагатай тохиолдолд төслийн эцсгийн зураг төсөл/байршилд үндэслэн шинэчилэх шаардлагатай.

Хүснэгт 6-2. Төслийн эрх бүхий байдлын хүрээ

Нүүлгэн шилжүүлэх ангилал	Нүүлгэн шилжүүлэх төрөл / хохирлын нөлөөлөл	Эрх бүхий байх нөхцөл
A	Байнгын болон түр хугацаанд Газраа алдах эсхүл нэвтэрч чадахгүй болох	Газар эзэмших эрхтэй газар эзэмшигч эсхүл ашиглагч (жишээлбэл, аймаг, сумд, уул уурхайн концесс эзэмшигч)
B	Өвөлжөө болон холбогдох байгууламж, газрыг алдах (эсхүл нүүлгэн шилжүүлэх)	Өвөлжөөний эзэн, бүртгэгдсэн (жишээ нь, эзэмших гэрчилгээтэй малчин өрх) болон бүртгэгдээгүй (жишээ нь, суман дахь бүртгэлгүй малчид) өвөлжөөний газар болон хувийн эзэмшлийн худаг зэрэг холбогдох байгууламжууд
C	Түр хугацаанд бэлчээрийн газарт нэвтрэх боломжгүй болох	Бүртгэгдсэн (эзэмших гэрчилгээтэй малчин өрх) болон бүртгэгдээгүй газар өмчлөгч эсхүл ашиглагч
D	Худгуудыг түр хугацаанд алдах эсхүл нүүлгэн шилжүүлэх	Нийтийн эзэмшлийн худаг – бүх ашиглагч (малчин өрхүүд)
E	Усны нөөцөө түр алдах	Нийтийн эзэмшлийн худаг – бүх ашиглагч (малчин өрхүүд)
F	Амьжиргаагаа алдах – түр зуур эсхүл байнгын	Малчин өрх

Олборлолтын концестой холбоотойгоор боломжтой бол олборлолтын концес эзэмшигч бүртэй тохиролцож хэлэлцээр хийнэ. Өнөөдрийн байдлаар төслийн хүрээнд газрыг ашиглаж болох тухай баталгаажуулсан холбогдох сумдын газар ашиглах бүх зөвшөөрлийг Зээлдэгч/ЦДҮС хүлээн аваад байна (тусгай хамгаалалтын газар болон олборлолтын концесстай газрууд байрладаг газрыг дамжин өнгөрөх газрууд мөн багтсан).

6.7. Нөхөн олговор олгох аргачлал

Нөхөн олговрыг бэлэн мөнгө, ижил төрөл болон/эсхүл туслалцаа үзүүлэхийн аль нэг аргаар олгоно. (Хүснэгт 6-3). ЕСБХБ -ны ГШ5-д нийцсэн тохиромжтой байдлаар бэлэн мөнгөний оронд ижил төрлийн нөхөн олговор олгохыг эрмэлзэх боловч эрхүүдийн дийлэнхийн хувьд, нөхөн олговрын төрөл нь тухайн хувь хүн, өрхийн тэргүүн эсхүл бизнес эрхлэгчийн сонголтоор байх болно.

Хүснэгт 6-3. Нөхөн олговор олгох аргачлал

Аргачлал	Тодорхойлолт
Бэлэн мөнгөөр төлөх	Нөхөн олговрыг төгрөгөөр тооцох бөгөөд инфляциар тохируулна.
Ижил төрлийн нөхөн олговор	Энэ төрлийн нөхөн олговорт газар, байшин, тэжээл, эзэмшлийн гэрчилгээ болон бусад байгууламж болон тоног төхөөрөмжийн санхүүгийн зээлүүд орж болно.
Туслалцаа	Туслалцаа гэдэгт нүүлгэн шилжүүлэх тэтгэмж, тээврийн тусламж, ажиллах хүч, сургалт болон эрхзүйн туслалцаа орж болно.

6.8. Эрхийн матриц

Төсөл хэрэгжих үед хэн ямар нөхөн олговор болон туслалцаа авах эрхтэй гэдгийг төсөл болон нөлөөлөлд өртсөн хүмүүсийн аль алинд нь мэдэгдэхийн тулд эрхүүдийг тодорхойлсон. Ингэснээр төслийн зүгээс газар авах болон нөхөн олговор олгох зардлаа тооцоолох, нөхөн олговор болон туслалцааны тохирсон багцуудыг хэрэгжүүлэх боломжтой болно. Гэвч үүнээс илүү том зорилго нь эрх бүхий НӨЭ-үүдийн бүх хохирлыг арилгаж, амьжиргаа болон амьдрах стандартуудыг сэргээх, дор хаяж нөлөөлөлд өртөхөөс өмнөх түвшинд буцаан сэргээх явдал юм. Ингэснээр эдгээр хүмүүс нөлөөлөлд өртсөний үр дүнд хохирол амсаж үлдэхгүй байх боломжтой болно.

Эрхүүд болон эрх бүхий байдлын хүрээний матрицыг Хүснэгт 6-4-д харуулав. Биет бус болон эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт хийгдэх тохиолдол маш бага гэж үзэж байгаа хэдий ч нарийвчилсан

судалгаа явуулах шаардлагатай байгаа бөгөөд дараагийн судалгааг явуулах үед газар дээрхи нөхцөл байдал өөрчлөгдөж болзошгүй ба матрицын хүрээ нь төслийн эцсийн зураг төслөөс үүсч болзошгүй шаардлага болон эрхийн боломжит төрлүүдийг мөн хамарна.

Хүснэгт 6-4. Эдлэх эрх болон эрх бүхий байх шалгуурын матрицын хүрээ

Албадан нүүлгэлт/хохиролын төрөл	Нөлөөллийн эх сурвалж	Эрх бүхий байх шалгуур нөхцөл	Нөхөн олговрын эрх
Газраа алдах эсхүл газарт нэвтрэх эрхээ бүрэн алдах	Төсөл хамрах талбай – тулгуур шонгууд болон Хамгаалалтын зурвас доторхи газрыг алдах	Эрх бүхий газар эзэмшигч эсхүл ашиглагч	Харилцан тохиролцсон ганцаарчилсан гэрээ болон тохиромжтой нөхцөлд нөлөөлөлд өртсөн НӨЭ хөрөнгөө ⁴⁷ сайн дураар худалдаж болох ханш эсхүл: өмнөх газартай нь ижил хэмжээтэй шинэ газар олгох, алдсан хөрөнгийг оролцуулаад эсхүл: Орлуулах зардлын бүрэн дүнгээр бэлэн мөнгөөр нөхөн олговор олгох (зах зээлийн одоогийн үнэлгээн дээр газрыг сэргээхтэй холбоотой шилжүүлгийн зардлууд нэмэгдэнэ эсхүл олборлолтын концесс гэх мэт газартай холбоотой гэрчилгээнд үндэслэнэ).
Газраа түр хугацаанд алдах эсхүл түр хугацаанд нэвтрэх боломжгүй болох	Нэтрэх зам, барилгын ажил явагдах үеэр газраа түр хугацаанд алдах		Тохиролцсон хувийн хэлэлцээр болон боломжтой нөхцөлд НӨЭ-үүд сайн дураар хөрөнгөө худалдах боломжит үнэлгээ ⁴⁸ Ажлын байршил, хугацааг урьдчилан мэдэгдэх Ашигласны дараа газрыг нөлөөлөлд өртөхийн өмнөх үр ашигт нөхцөлд нь хүртэл нөхөн сэргээх
Өвөлжөө болон холбогдох байгууламж, газрыг бүрэн алдах, (нүүлгэн шилжүүлэх)	Өвөлжөө болон холбогдох газар / байгууламжийг өөрчлөх, хохирол учруулах, бүрэн алдах	Газар өмчлөгч эсхүл эрхтэй ашиглагч Тухайн улсын хууль тогтоомжийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн эсхүл хүлээн зөвшөөрөгдөх газрын эрхээ нэхэмжилсэн газар эзэмшигч эсхүл ашиглагч Амьдарч байгаа газраа хуулийн дагуу эзэмшээгүй	Газар чөлөөлөх тухай мэдэгдлийг 6 сарын өмнө хүргүүлсэн байх ёстой боловч, хамгийн багадаа 3 сарын өмнө хүргүүлнэ. болон: Алдсан хөрөнгийг оруулаад, өмнөхтэй нь ижил шинэ газарт нүүлгэн шилжүүлэх эсхүл орлуулан өгөх Алдагдсан хөрөнгийн (худгийг оруулаад) үнэлгээтэй ижил эсхүл илүү үнэлгээтэй хангалттай хэмжээний орлуулах байгууламж/байшин сууцаар хангах. Эзэмшлийн гэрчилгээгээ бүртгүүлэхэд нь тусламж үзүүлэх

⁴⁷ Тухайн газрын эзэмшлийг нөлөөлөлд өртсөн өрхүүд нь сайн дураар хөрөнгөө худалдах "Бэлэн худалдан авагч/бэлэн худалдагч" гэж авч үзсэн тохиолдолд зээлдүүлэгч албадан чөлөөлөхгүй бөгөөд дараах нөхцөл байдлыг үүнд авч үзнэ: (i) худалдааны орлогын үр ашигтай зах зээл эсхүл хөрөнгө оруулалтын боломж байгаа; (ii) худалдагчийн мэдэгдсэн зөвшөөрлөөр шилжүүлэг хийгдсэн; болон (iii) худалдагчид өрсөлдөөнт зах зээлийн үнэлгээгээр шударга нөхөн олговор олгосон. Хөрөнгийг шударгаар шилжүүлэхийн тулд газар төлөвлөгч, хэлэлцээр хийгч эсхүл газар хөгжүүлэгч нарт эдгээр зарчмуудыг ашиглана.

⁴⁸ Тухайн газрын эзэмшлийг нөлөөлөлд өртсөн өрхүүд нь сайн дураар хөрөнгөө худалдах "Бэлэн худалдан авагч/бэлэн худалдагч" гэж авч үзсэн тохиолдолд зээлдүүлэгч албадан чөлөөлөхгүй бөгөөд дараах нөхцөл байдлыг үүнд авч үзнэ: (i) худалдааны орлогын үр ашигтай зах зээл эсхүл хөрөнгө оруулалтын боломж байгаа; (ii) худалдагчийн мэдэгдсэн зөвшөөрлөөр шилжүүлэг хийгдсэн; болон (iii) худалдагчид өрсөлдөөнт зах зээлийн үнэлгээгээр шударга нөхөн олговор олгосон. Хөрөнгийг шударгаар шилжүүлэхийн тулд газар төлөвлөгч, хэлэлцээр хийгч эсхүл газар хөгжүүлэгч нарт эдгээр зарчмуудыг ашиглана.

Албадан нүүлгэлт/хохиролын төрөл	Нөлөөллийн эх сурвалж	Эрх бүхий байх шалгуур нөхцөл	Нөхөн олговрын эрх
		эсхүл нэхэмжлээгүй хүмүүс газар эзэмшигч эсхүл ашиглагч	Нүүлгэн шилжүүлэхэд үнэ төлбөргүй туслах эсхүл нүүх зардлын олговор хэлбэрээр бэлэн мөнгөөр нөхөн олговор хийх (жишээ нь, зах зээлийн одоогийн үнээр үнэлсэн тээвэрлэлт)
Бэлчээрээ түр алдах эсхүл ашиглах эрхээ түр алдах	Нэвтрэх зам, барилгын ажил, бүрэлдэхүүн хэсэг зэргийн барилгын ажлын үед бэлчээрийг түр хугацаанд ашиглах боломжгүй болох	Эрх бүхий газар эзэмшигч эсхүл ашиглагч Тухайн улсын хууль тогтоомжийн дагуу хүлээн зөвшөөрөгдсөн эсхүл хүлээн зөвшөөрөгдөх газрын эрхээ нэхэмжилсэн газар эзэмшигч эсхүл ашиглагч Амьдарч байгаа газраа хуулийн дагуу эзэмшээгүй эсхүл нэхэмжлээгүй хүмүүс газар эзэмшигч эсхүл ашиглагч	Хийгдэх ажлуудын байршил болон хугацааг урьдчилан мэдэгдэнэ. Нөхөн орлуулах бэлчээрийн газар тогтооход нь туслалцаа үзүүлэх эсхүл бэлчээр ашиглахыг хориглосон хугацаанд малын тэжээлээр хангах Ашигласны дараа газрыг нөлөөлөлд өртөхийн өмнөх үр ашигт нөхцөлд нь хүртэл нөхөн сэргээх Шаардлагатай тохиолдолд, нөлөөлөлд өртсөн газрын талбай эсхүл нэвтрэхийг хориглосон хугацаа нь тухайн газарт мал аж ахуйгаа эрхлэхийг хязгаарласан бол өвөлжөөг (дээр тодорхойлсоны дагуу) нүүлгэхэд туслалцаа үзүүлнэ.
Худгаа бүрэн алдах эсхүл нүүлгэн шилжүүлэх	Байгууламжийг өөрчлөх, хохирол учруулах, нүүлгэн шилжүүлэх эсхүл бүрэн алдах	Нийтийн эзэмшлийн худаг (малчин өрхүүд)	Эзэмшигч/ашиглагч/иргэдтэй зөвшилцөн тодорхойлсон талбай дахь нөөц/хөрөнгийн алдагдлыг зах зээлийн бүрэн зардлаар нөхөн сэргээх, үйл ажиллагааг хэвийн байдалд эргүүлэн оруулна.
Усны эх үүсвэрт түр нэвтрэх боломжгүй болох	Барилгын үйл ажиллагаанд нэвтрэхээс сэргийлэхийн тулд барилгын шатны үед худаг ашиглаж чадахгүй байх	Нийтийн эзэмшлийн худаг (малчин өрхүүд)	Урьдчилан анхааруулах. Усны өөр эх үүсвэр ашиглах боломжоор хангах.
Амьжиргаагаа алдах	Орлогын 20-с дээш хувийг эсхүл газраа алдсан НӨЭ-үүд	Эрх бүхий бүх НӨЭ-үүд	Амьжиргааг нөхөн сэргээх туслалцааг тохиолдол тус бүрээр нь тогтоох бөгөөд үүнд өвлийн саруудад тэжээлээр хангах, ур чадвар эзэмших сургалтууд, Төслийн ажилд авах зэрэг багтаж болно.
Эмзэг бүлгийн НӨЭ-үүд	Амьжиргаа /газар/хөрөнгөө түр алдах	Эмзэг бүлгийн бүх НӨЭ-үүд	Тухайн тохиолдол бүрт эмзэг бүлгийн НӨЭ-үүдэд нэмэлт тусламж олгоно

Албадан нүүлгэлт/хохиролын төрөл	Нөлөөллийн эх сурвалж	Эрх бүхий байх шалгуур нөхцөл	Нөхөн олговрын эрх
	Түр саад учруулах	Эмзэг бүлгийн бүх НӨЭ-үүд	Тухайн тохиолдол бүрт эмзэг бүлгийн НӨЭ-үүдэд нэмэлт тусламж олгоно
Урьдчилан тооцоолоогүй нөхцөл байдал эсхүл боломжит нэмэлт арга хэмжээнүүд			
Бизнесээ алдах	Барилгын ажил болон ашиглалтын үйл ажиллагаануудын улмаас бизнесийн байгууламжаа бүрэн алдах	Бизнес эзэмшигч	Нүүлгэн шилжүүлэхэд үнэ төлбөргүй туслах эсхүл нүүх зардлын олговор хэлбэрээр бэлэн мөнгөөр нөхөн олговор хийх (жишээ нь, зах зээлийн одоогийн үнээр үнэлсэн тээвэрлэлт) Болон Бизнесийн хөрөнгийг дүйцэхүйц эсхүл илүү үнэлгээгээр оруулах Эсхүл Орлуулах зардлыг бэлэн мөнгөөр бүрэн нөхөн олгох. Зээлдүүлэгч зөвшөөрвөл, энэ бүх тохиолдолд нураасан байгууламжаас ашиглаж болох материалыг авч ашиглах боломжийг НӨЭ-үүдэд олгох.
		Түрээслэгч	Нүүлгэн шилжүүлэхэд үнэ төлбөргүй туслах эсхүл нүүх зардлын олговор хэлбэрээр бэлэн мөнгөөр нөхөн олговор хийх (жишээ нь, зах зээлийн одоогийн үнээр үнэлсэн тээвэрлэлт) Болон Боломжтой тохиолдолд түрээслэх зорилгоор солих Эсхүл Шинэ түрээсийн зардлыг болон шинэ түрээстэй холбогдон гарах шилжүүлгийн бүх зардлыг бэлэн мөнгөөр нөхөн олгох.
Орлогоо бүрэн алдах	Барилгын ажил болон ашиглалтын үйл ажиллагаануудын улмаас орлогоо түр хугацаанд алдах	Бизнес эрхлэгч эсхүл ажилтан	Бизнесийг өөр газарт дахин байгуулах хүртэл гэх мэтээр нөлөөллийн хугацааны орлогын алдагдлыг бэлэн мөнгөөр төлөх
Орлогоо түр хугацаанд алдах	Орлогоо түр хугацаанд алдах	Бизнес эрхлэгч эсхүл ажилтан	Бизнес эсхүл амьжиргаа нь зогссон саруудын цэвэр орлогыг бэлэн мөнгө хэлбэрээр нөхөн төлөх

Албадан нүүлгэлт/хохиролын төрөл	Нөлөөллийн эх сурвалж	Эрх бүхий байх шалгуур нөхцөл	Нөхөн олговрын эрх
			Татварын мэдүүлгийн маягт эсхүл байхгүй бол бизнес зогссон хэдэн сарын турш амьжиргааны доод түвшинг үндэслэн үнэлгээг хийх.
Барилгын ажлын үед урьдчилан тооцоолоогүй нөлөөллүүд	Барилгын ажлын үед хөрөнгөд нөлөөлөл үзүүлэх	Бүх НӨӨ-үүд	Дээрх заалтууд болон ЕСБХБ-ийн PR5-ийн шаардлагыг үндэслэн нөлөөллийг тодорхойлсон тохиолдолд зохих нөхөн төлбөрийг төлнө.

6.9. Үнэлгээ

Энэ хэсэгт дээр дурдсан Хүснэгт 6-4 дэхь эдлэх эрхийн матрицд тодорхойлсон нөхөн олговрын үнэлгээний аргачлалын зарчмуудыг тодорхойлно. **Эдгээр нь заавал шаардагдахгүй байж болох хэдий ч нарийвчилсан/оновчилсон зураг төслийн өөрчлөлт өнөөдрийг хүртэл тогтоогдоогүй нөлөөллүүд үүсгэж болох тохиолдолд авч үзэхээр оруулсан болно.**

Үнэлгээний аргачлалуудыг Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх) бүртгэлтэй үнэлгээний мэргэжилтнүүдийн хамт нарийвчлан боловсруулах шаардлагатай. Газрын алдагдал, өвөлжөө, худгийн нөхөн олговор, цаашлаад тусламжийн нөхөн олговор, эмзэг бүлгийн хүмүүс болон амьжиргаа нөхөн сэргээх олговрыг дараах байдлаар зохицуулна.

6.9.1. Газар

25 м-ийн ХЗ доторхи шаардлагатай газар нь улсын эзэмшлийн газар бөгөөд төсөлд зориулан сумдаас олгосон. Хэдий тийм боловч энэ газар нь бэлчээр эзэмших гэрчилгээтэй, зарим нь уул уурхайн лицензит концессийн газар байгааг тогтоосон.

Олборлолтын концессийн хувьд, газрын зөвшөөрлийг холбогдох концесс эзэмшигчид болон харъяа аймгуудаас авсан болно.

Эзэмшлийн гэрчилгээтэй эсхүл гэрчилгээгүй аль ч өвөлжөөтэй холбоотой газрын үнэлгээний аргачлалуудыг 6.9.2-р хэсэгт оруулсан.

Барилгын үйл ажиллагаануудын улмаас бэлчээрийн газраа түр хугацаанд алдах тохиолдолд (жишээ нь, ажил явагдаж буй талбайд хөндлөн явуулахгүйн тулд барьсан хашлага эсхүл бэлчээрийн газарт тоос унасны улмаас гэх мэт) хийгдэж буй ажлуудын байршил, барилгын ажлын хугацааны талаар малчин өрхүүдэд урьдчилан мэдэгдэнэ. Шаардлагатай тохиолдолд бэлчээрийг түр орлох бэлчээрийн газрыг тогтооход тусламж үзүүлэх эсхүл бэлчээр ашиглахыг хориглосон хугацааны туршид малын тэжээлээр хангана. Барилгын ажлын дараа, тухайн газрыг нөлөөлөлд өртөхийн өмнөх үеийн түвшинд хүртэл нөхөн сэргээнэ.

Ажилчдын кэмп, нэвтрэх зам зэрэг туслах байгууламжуудын зориулалтаар Барилгын гэрээт гүйцэтгэгчид түр хугацаанд шаардагдах аливаа газрын хувьд, гүйцэтгэгч нь боломжтой тохиолдолд тохиролцсон болон сайн дурын шилжүүлэгт үндэслэн эдгээр газруудыг сонгох шаардлагатай болно. Боломжгүй тохиолдолд, газрын үнэлгээний дараах хоёр арга хэлбэрийг авч үзнэ. Үүнд:

- Нөлөөлөлд өртсөн өвөлжөөний хувьд, 6.9.2-т заасан аргыг хэрэглэнэ.
- Нөлөөлөлд өртсөн бусад газрын хувьд, бэлэн мөнгөний нөхөн олговрыг орлуулах бүрэн зардлаар тооцож олгоно. Жишээлбэл, ижил хэмжээ, ашиглалттай газрын албадан нүүлгэлт хийхийн өмнөх зах зээлийн үнэ, ижил түвшинд эсхүл илүү дээр ашиглах боломж, мөн бүртгэл болон шилжүүлэх татварын зардлууд. Орлуулах үнийг тогтооход ашигласан аргын нэг хэсэг нь тухайн бүсээс саяхан газар худалдаж авсан хүмүүс болон орон нутгийн засаг захиргаатай хамтран одоогийн зах зээлийн ханш болон шилжүүлэх зардал гэх зэрэг бусад зүйлсийн зардлуудад үндэслэсэн газар худалдан авах метр квадрат тутмын хамгийн доод үнийг тогтоох юм.

6.9.2. Холимог кемп

ХЗ-т доторх болон барилгын үйл ажиллагаанаас хүндрэл учруулж болзошгүй (жишээ нь, дуу шуугиан тоос, бэлчээр ашиглахыг хориглох гэх мэт) ХЗ-тай ойр байрласан кемпүүдийг нүүлгэн шилжүүлнэ. Төвийн шугамын ойролцоох 500м-т байрлах өвөлжөөг нөлөөлөлд өртөж болзошгүй гэж авч үзэх бөгөөд богино хугацааны байнгын нүүлгэн шилжүүлэлт шаардлагатай эсэхийг тодорхойлохын тулд өвөлжөөний эзэн/ашиглагчтай харилцан зөвлөлдөх хэрэгтэй.

Нүүлгэн шилжүүлэх өвөлжөөний газрыг нүүлгэн шилжүүлэхээс 6 сарын өмнө өвөлжөөний газраа суллах мэдэгдэл хүргүүлсэн байх шаардлагатай.

Нүүлгэн шилжүүлсэн өвөлжөөний газрын нөхөн олговрыг биет, ижил төстэй газар олгосны үндсэн дээр тогтооно. Орлуулах газрыг олгох нь өмчлөгч эсхүл ашиглагчид урьдчилсан нүүлгэн шилжүүлэлттэй ойролцоогоор ижил нөхцөлийг ашиглах боломжийг олгох ёстой. Ашиглалтын ижил нөхцөлийг дараах шалгуурыг хангаснаар авч үзэх ёстой.

- нөлөөлөлд өртсөн өмчлөгч хүлээн зөвшөөрсөн байх;
- барилга байгууламж байрлуулсан газар ижил хэмжээтэй эсхүл түүнээс их хэмжээтэй байна

Ижил эсхүл илүү боломжтой байх, жишээлбэл

- бэлчээр ашиглалт, чадамж, газрын налуу, хэлбэр гэх мэт;
- нэг газарт өвөлжөөний нягтралыг ихэсгэхгүйгээр худаг болон бэлчээрээс боломжит зайд байрласан байх;

Газрыг тухайн газар дахь НӨЭ, нутгийн захиргаа болон бусад малчин өрхүүдтэй хамтран тогтоож, зөвшилцөнө. Өвөлжөөнүүдийн нөхөн төлбөрийг доорхи 6.9.2 хэсэгт, нүүлгэн шилжүүлэлт хийхэд үзүүлэх тусламжийг 6.9.5 хэсэгт, амьжиргаанд нөлөөлөх нэмэлт арга хэмжээнүүдийг 6.9.6 хэсэгт тус тус тодорхойлсон.

Боломжтой тохиолдолд нөлөөлөлд өртсөн өвөлжөөний байгууламжийн хувьд, одоогийн барилга байгууламжийг нүүлгэн шилжүүлэх ажлыг үнэ төлбөргүй үзүүлэх бөгөөд байгууламжийг тээвэрлэн, хэвийн ажиллагаанд нь бүрэн оруулах хэмжээнд дахин барьж босгоно. Боломжгүй тохиолдолд, бүрэн орлуулах үнэлгээгээр үнэлсэн орлуулах байгууламжийг эзэнтэй нь тохиролцсоны дагуу олгоно. Орлуулах байгууламжийг зохион байгуулахад дараах шалгууруудыг дагаж мөрдөнө. Үүнд:

- Байгууламж нь ижил хэмжээ, стандарттай байх; болон
- Өвөлжөөг боломжит зайд байрлуулсан байх бөгөөд амьжиргааны хувьд ижил чадавхитай байх (бэлчээр ашиглах гэх мэт).

Боломжтой тохиолдолд, төсөл нь нөлөөлөлд өртсөн одоо ашиглагдаж буй эзэмшлийн гэрчилгээнүүдийг орлох бөгөөд нүүлгэн шилжүүлэх шаардлагатай малчин өрх нь өвөлжөөндөө гэрчилгээ эзэмшдэггүй тохиолдолд өрхийн эрэгтэй болон эмэгтэй тэргүүний нэр дээр эзэмшлийн гэрчилгээ авахыг эрмэлзэнэ.

Түүнчлэн өвөлжөөгөө нүүлгэхэд туслалцаа үзүүлэх (6.9.5 хэсгээс харна уу) бөгөөд тохиромжтой тохиолдолд амьжиргаанд нөлөөлөх нэмэлт арга хэмжээ (6.9.6 хэсгээс харна уу) болон эмзэг бүлгийнхэнд зориулсан арга хэмжээ (6.9.7 хэсгээс харна уу) нэмэлтээр үзүүлэх боломжтой.

6.9.3. Малчны худаг

Нэг малчин өрхөд хамаардаггүй өвөлжөөтэй холбоотой эсхүл төсөл хамрах талбай доторх аливаа малчны худгийг эзэмшигч/ашиглагч/нутгийн иргэдтэй зөвшилцөн тогтоосон газарт бүрэн ажиллагаанд нь оруулах байдлаар үнэ төлбөргүйгээр дахин барих эсхүл нүүлгэн шилжүүлнэ.

Богино хугацаанд худгийг түр хугацаагаар ашиглах боломжгүй болсон тохиолдолд гүйцэтгэгч тухайн хугацаанд нөлөөлөлд өртсөн өрхүүдтэй хамтран усны өөр эх үүсвэрээр хангах шаардлагатай.

Нүүлгэн шилжүүлэх/дахин барих шаардлагагүй боловч төслийн ерөнхий талбайд байрлах малчны худгийн хувьд Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч барилгын ажлын нийт хугацаанд эдгээр худгийг ашиглахыг хориглоно.

6.9.4. Байгууламжуудад түр хохирол учруулах

Хариуцах тал нь эзэмшигч/ашиглагч/нутгийн иргэдтэй зөвшилцсөнөөр тухайн нөөц/хөрөнгийн хохиролыг арилгах болон хэвийн ажиллагаанд хүртэл нь нөхөн сэргээнэ.

6.9.5. Тусламж үзүүлэх тэтгэмж

Шинэ өвөлжөө рүү нүүх шаардлагатай НӨЭ-үүдэд тусламжийг үнэ төлбөргүй хүргэх, жишээлбэл тээвэрлэлтээр хангах гэх мэт, эсхүл одоогийн зах зээлийн ханшид үндэслэсэн нүүх зардлыг хангах хэмжээгээр нүүлгэлтийн тэтгэмж хэлбэрээр бэлэн мөнгө нөхөн олгоно.

6.9.6. Амьжиргаа нөхөн сэргээх

НӨЭ орлогын алдагдал амссан бөгөөд энэ нь орлогынх нь 20 хувиас их байх эсхүл нийт газрынхаа 20 хувиас илүүг алдсан тохиолдолд дээр дурдсан арга хэмжээнүүдээс гадна нэмэлтээр амьжиргаа нөхөн сэргээх арга хэмжээнүүдийг авч үзнэ. Амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл ажиллагааны үндсэн зорилго нь нэг ч НӨЭ төслийн өмнөх үеэс төслийн дараах нөхцөл байдал дордох ёсгүй байх зарчим юм. Төслийн өмнөх үеийн орлого болон амьжиргааг нөхөн сэргээх нь нөлөөлөлд өртсөн орон нутгийн иргэд, өрхүүд болон нийгэм эдийн засгийн болон соёлын тогтолцоог дахин сэргээх ажлын чухал хэсэг юм.

Барилгын үйл ажиллагаа нь маш жижиг талбайн бэлчээрийг хязгаарлах учраас НӨЭ-ийн амьжиргаанд төслөөс нөлөөлөл үзүүлэхгүй гэж таамаглаж байгаа бөгөөд энэ нь мөн ажлын хугацаанаас шалтгаална. Жишээлбэл, барилгын ажлын үеэр ихэнхи малчид зуслангийн газартаа байх тул НӨЭ-ийн тоо бага байна гэсэн үг. Төслийн үр дүнд өвөлжөө ашиглалтанд урт хугацааны ямар нэгэн нөлөөлөл үзүүлэхгүй.

Төслийн хүрээнд бусад бизнес эсхүл худалдаанд нөлөөлөл үзүүлэхгүй гэж тус тус таамаглаж байна. Төслийн зүгээс олборлолтын концесс эзэмшигчдийн амьжиргаанд нөлөөлөл үзүүлэхгүй гэж үзэж байгаа. Учир нь одоогоор зөвхөн хайгуулын лицензүүд ашиглагдаж байгаа учраас эдгээрээс орлого үүсэх боломжгүй бөгөөд цаашилбал лицензит талбай дахь байнгын газар ашиглалт нь маш бага талбайг хамардаг.

Нарийвчилсан судалгаануудын үеэр амьжиргааны нөлөөллүүдийг бүртгэсэн тохиолдолд, авах арга хэмжээг кейс тус бүрт үндэслэн тогтоох боловч, дараах арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлж болно. Үүнд:

- Эрхзүйн зөвлөгөө – эрх бүхий хүмүүст тэдний эдлэх эрхийн талаар зөвлөгөө өгөх.
- Нэмэлт дэмжлэг – малын тэжээлээр хангах, бэлчээрлэх өөр газар тогтоох, шаардлагатай тохиолдолд хөрөнгийг нүүлгэх,
- Төсөлд ажлын байраар хангах, НӨЭ-үүдэд учирсан хохирлыг хамгийн доод хэмжээнд хүртэл богино хугацаанд бууруулах зорилгоор хагас чадварлаг албан тушаалд бэлтгэх сургалт олгох
- Бараа, үйлчилгээгээр хангах – хэдийгээр боломж хязгаарлагдмал боловч орон нутгийн хэмжээнд үйлчилгээ болон материалаар хангах эх үүсвэрээр хангах боломжтой. Энэ нь хүнс, ундаа зэрэг орон нутгийн үйлчилгээний салбарт эерэг нөлөө үзүүлж болно.

6.9.7. Эмзэг бүлгүүд

Эмзэг бүлгийн хүмүүст үзүүлэх туслалцааг тохиолдол тус бүрээр нь тодорхойлох бөгөөд эмзэг бүлгийн НӨЭ-тэй зөвшилцөөд тохиромжтой гэж үзсэн дараах арга хэмжээнүүдийн аль нэг эсхүл бусад арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлнэ. Үүнд:

- Зарим хувь хүмүүст асуудлыг бүрэн ойлгуулах, харилцан ойлголцоход илүү их цаг зарцуулах, тэвчээртэй хүлээцтэй байх, тухайн асуудлыг бүрэн ойлгох хүртэл нэгээс олон удаа асуудлыг хэлэлцэхэд бэлтгэх; Тухайн орон нутгийн удирдагч эсхүл олон нийтэд нэр хүндтэй хүмүүсийг олж тогтоох (жишээ нь, сумын нийгмийн ажилтан эсхүл сум, багийн засаг дарга)
- НӨЭ-д туслалцаа үзүүлэхэд тэдэнтэй хамтран ажиллах;
- Нөлөөлөлд өртсөн хүмүүст мэдэгдэл хүргэх, гэрээнд гарын үсэг зурах, эдгээр гэрээ нь хууль эрх зүйн утга агуулах шаардлагагүй байсан ч гэрээнд тэдний эрх, үүргийг тусгах;
- Нөхөн олговор олгох болон нүүлгэн шилжүүлэх үйл явцын үед туслалцаа үзүүлэх:
 - Тооллогын үеэр;
 - Эрх бүхий байх шалгуур болон эдлэх эрхийн талаар тайлбарлах ганцаарчилсан уулзалтууд;
 - Нүүлгэн шилжүүлэх тусгай багцууд;
 - Төслийн зүгээс ямар асуудалд туслалцаа үзүүлэх боломжтой болон үзүүлэх талаар тодорхой харилцахаас гадна НӨЭ нь өөрөө хариуцан биелүүлэх шаардлагатай үүрэг хариуцлагуудыг ч мөн тодорхой ойлгуулах;
 - Төлбөрийн үйл явц (эмзэг бүлгийн хүмүүс чекээр бэлэн мөнгө авах боломжтой байх зэрэг нөхөн олговрын баримт бичгүүдийг сайтар ойлгосон байхад анхаарах хэрэгтэй);
 - Эрхзүйн зөвлөгөө; болон
- Шаардлагатай тохиолдолд, (нүүлгэн шилжүүлэлт шаардлагатай тохиолдолд гэх мэт) нүүлгэлтийн тусламж үзүүлэх:
 - Гэр болон байгууламжуудыг нүүлгэн байрлуулах;
 - Эд зүйлсийг холдуулах;
 - Хуучин байранд материалуудыг хадгалах, тэдгээрийг тээвэрлэх эсхүл худалдах;
 - Айл өрхүүдийг тээвэрлэх, шаардлагатай тохиолдолд эмнэлгийн тусламж үзүүлэх; болон
- Шаардлагатай тохиолдолд нүүлгэн шилжүүлэлтийн дараах хугацаанд тусламж үзүүлэх:
 - Нүүлгэн шилжүүлэлтийн дараа болон хамааралтай тохиолдолд амьжиргаа нөхөн сэргээх талаар зөвлөгөө өгөх,

6.10. Нөхөн олговрын багцууд

Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх нь төслөөр тусгайлан заасан эрх бүхий байдал болон эрх олгох матрицтай холбоотойгоор нөхөн олговрын багцуудыг НӨЭ тус бүрт зориулан тогтоох шаардлагатай. Энэхүү мэдээллийг цуглуулж, бүртгэхийн тулд мэдээллийн санг ашиглана.

Хүснэгт 6-4-т тодорхойлсоны дагуу нөхөн олговрыг дараах зүйлсийн аль нэгээр **олгож болно**:

- Өвөлжөө болон холбогдох газар/байгууламжуудыг нүүлгэн шилжүүлэх, боломжтой тохиолдолд Эзэмшлийн гэрчилгээгээр хангах;
- Малчны худгийг нүүлгэн шилжүүлэх эсхүл өөр усны нөөцөөр түр хангах
- Түр бэлчээрээр хангах;
- Нүүлгэн шилжүүлэх үед түр тусламж үзүүлэх эсхүл бэлэн мөнгөний олговор олгох;
- Эмзэг бүлгийн НӨЭ-үүдэд тусламж үзүүлэх арга хэмжээ авах; болон
- Амьжиргааг нөхөн сэргээхэд туслалцаа үзүүлэх арга хэмжээ авах.

Эрх олголт бүрийн үнэлгээг ГЧНШ-т дурдсан аргачлалын дагуу тогтоож, НШҮАТ/АНСТ-нд тайлагнах шаардлагатай.

Нөхөн олговрын эдгээр багцыг НӨЭ тус бүртэй тохиролцох шаардлагатай бөгөөд тохиролцооны бүртгэлийг үйлдэнэ. Эрх олгох үйл ажиллагаа, нөхөн олговрын төлбөрийн болон тусламжийн үйл явц болон гомдол шийдвэрлэх үйл явцыг тайлбарлан зөвлөгөө өгнө. Эмзэг бүлгийн НӨЭ-үүдийг харгалзан үзэж эдгээр хэлэлцээрийг хүн тус бүрээр хийнэ.

Нөхөн олговор олгох гэрээг бүх НӨЭ-тэй хийх шаардлагатай бөгөөд дараах хүмүүс заавал гарын үсэг зурсан байна. Үүнд:

- Нөхөн олговор хүлээн авагч болон түүний гэр бүлийн гишүүн;
- Нөхөн олговор хүлээн авагчийн төлөөлөх гэрч; болон
- Зээлдэгч буюу түүний төлөөлөл.

Гэрээнд дараах зүйлс багтсан байна:

- Өрхийн тэргүүний нэр, паспортын хэмжээтэй фото зураг;
- Өрхийн гишүүдийн нэр болон эмзэг байдлын тодорхойлолт;
- Хохирлын төрөл ба хэмжээ;
- Хэрэв шаардлагатай тохиолдолд, аливаа судалгааны хуулбар, нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгийн фото зураг; болон
- Нөхөн олговор болон олгох эрх.

НӨЭ-үүдтэй зөвлөлдөж, зөвшилцсөний дараа НӨЭ-д олгох эрхүүдийн сүүлийн мэдээллийн санг бүрдүүлнэ. Зөвшилцөлд хүрч чадаагүй тохиолдолд мөн адил бүртгэл хийнэ. Мэдээллийн санг хадгална. Нөхөн олговрын төлбөрийн талаар 6.10.3 дахь хэсэгт тайлбарласан.

6.10.1. Төсөв ба хуваарь

Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх нь НШҮАТ/АНСТ-ний бэлтгэл ажил болон хэрэгжилтийг хариуцна. Тиймээс эдгээр байгууллагууд нь гомдол шийдвэрлэх, хохирлын нөхөн олговор, шилжүүлэг болон бүртгэлийн зардал, шинэ түрээсийн хуваарилалттай холбоотой бүх зардлыг хариуцна.

НШҮАТ/АНСТ-нд НӨЭ-үүд болон тэтгэмжийн нэгж нөхөн олговрын хувь, нөхөн олговор, тэтгэмжийг тооцоолсон үнэлгээний аргачлал болон хэтэрсэн төсөв, гэнэтийн болзошгүй зардал зэрэг бүх зардлын задаргааг тодорхойлсон төсвийн талаар бүлэгт багтаасан байна.

Зээлдэгч нь НШҮАТ/АНСТ-ний хэрэгжилтэнд шаардлагатай төсвийг цаг тухай бүрт нь хуваарилах ажлыг хариуцна.

НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаануудын заагдсан цагийн хуваарийг 9-р хэсэгт оруулав.

6.10.2. НШҮАТ/АНСТ болон Хаалтын бэлтгэл ажил

Дээр дурдсан үйл ажиллагаанууд болон нөхөн олговрын багцуудын зөвшилцөл, шаардлагатай тохиолдолд гэрүүдийг нүүлгэсний дараа НШҮАТ/АНСТ-ний баримт бичгийг төсөлд зориулан бэлтгэнэ. Энэхүү баримт бичгийн загварыг Хавсралт А-д хавсаргав.

Сүүлийн НШҮАТ/АНСТ-г бэлтгэсний дараа олон улсын сайн туршлагын дагуу нийтэд толилуулна. Үүнд сонирхогч талууд болон олон нийт багтана. НШҮАТ/АНСТ -ний хуулбарыг Улаанбаатар хот дахь Зээлдэгчийн оффист хадгална. Олон нийтэд зориулсан толилуулгын баримт бичгээс аливаа нууцлалын мэдээллийг хасна.

6.10.3. Хэрэгжилт / Зарцуулалт

Нөхөн олговрын багцуудын зарцуулалтыг хангахын тулд Нөхөн олговор олголт, нүүлгэн шилжүүлэлт хариуцсан зохицуулагчийг Зээлдэгч томилох эсхүл уг үүргийг Зээлдэгчийн техникийн зөвлөх гүйцэтгэхийг санал болгосон. НӨЭ-д олгох нөхөн олговрын зарцуулалтыг эрх олгох харилцан зөвшөөрөгдсөн матриц болон нөхөн олговрын багцуудад үндэслэн хийж гүйцэтгэнэ.

Бүх гүйлгээг тохиролцсон тохиолдолд нөхөн олговрыг төлнө. Энэ нь барилгын ажил эхлэхийн өмнөх бүх тохиолдлуудад хэрэгжинэ. Шаардлагатай тохиолдолд, жишээлбэл хэрэв өвөлжөө/гэр эсхүл бусад хөрөнгийг нүүлгэн шилжүүлэх шаардлагатай тохиолдолд, мэдэгдлийг НӨЭ-үүдэд урьдчилан хүргүүлнэ. Уг мэдэгдэлд санал болгосон нүүлгэн шилжүүлэх өдөр эсхүл байгууламжийг чөлөөлөх хэрэгцээ болон шийдвэрийн эсрэг заргалдах эсхүл эрхзүйн зөвлөгөө авах боломжит сувгийн мэдээллийг оруулсан байна. Уг өдөр нь нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгийг нүүлгэн шилжүүлэх шаардлагатай хугацаанаас доод тал нь 6 сарын өмнө тавигдсан байна.

Таамагласан нөлөөллүүд болон дээр тодорхойлсон эрхүүдийн дагуу бэлэн мөнгө бараг шаардлагагүй хэдий боловч хэрэв нөхөн олговрын эцсийн багцыг бэлэн мөнгөөр тараахаар тохиролцсон тохиолдолд, залиланг бууруулах болон нөхөн төлбөр хүлээн авагчийн аюулгүй байдлыг хангахын тулд төлбөрийг чекээр эсхүл тухайн НӨЭ-ийн нэр дээр тухайн орон нутгийн банк руу шилжүүлнэ. Тухайн НӨЭ нь чекийг бэлэн мөнгө болгон ашиглах боломжгүй тохиолдолд тухайн НӨЭ-ийг чекийг бэлэн мөнгө болгох чадамжтай болгох (жишээ нь, банкны данс) арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ. Их хэмжээний мөнгийг хэсэгчилэн бэлэн мөнгөөр төлж болно. Хэсэгчилэн төлөх төлбөр нь газар чөлөөлөлтийн үйл ажиллагаа эхлэсний дараах төлбөрт нөлөө үзүүлж болзошгүй тул эрх бүхий НӨЭ-үүдээс шалтгаалан бэлэн мөнгөөр төлөх нийт төлбөрийг хянан үзсэний дараа хэсэгчилсэн төлбөрийн хязгаарыг тогтооно. Үүнийг төлбөрийн тодорхой хуваарийн дагуу, “нэг удаагийн” төлбөрөөр бус, харин төлбөрийн зөвшөөрөл бичгээр авч хэсэгчилэн төлөх замаар шийдвэрлэж болно.

Боломжит бүх тохиолдолд нөхөн олговрын бүх төлбөрийг НӨЭ, түүний гэр бүлийн гишүүнийг байлцуулан олгоно.

Нөхөн олговрын гэрчилгээ эсхүл бүртгэлийг тухайн НӨЭ-д олгох бөгөөд төлөвлөсөн арга хэмжээг хүлээн авсан гэдгийг баталгаажуулахын тулд бүртгэл дээр НӨЭ гарын үсэг зурж, тарагдсан бүх олговор болон тэдгээрийн төлвийн талаар мэдээллийн санг Нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэлт хариуцсан зохицуулагч хариуцана.

Боломжтой тохиолдолд, эзэмшил эсхүл байршлын талаар баримт бичгийг НӨЭ болон түүний гэр бүлийн хүний хоёулангийнх нь нэр дээр гаргах ёстой бөгөөд хэрэв боломжтой бол өв залгамжлуулах журмыг тогтоож, холбогдох талуудаар гарын үсэг зуруулна.

Зарцуулалт хийгдсэн бүх зардлын болон хяналт шинжилгээ хийсэн нөхөн олговрын багцуудын зарцуулалтын явцын бүртгэлийг хадгалах шаардлагатай.

6.11. Гомдол шийдвэрлэх механизм

7-р хэсэгт тайлбарласан гомдол шийдвэрлэх механизмыг хэрэгжүүлж, удирдана. Уг механизмыг бүх НӨЭ-үүдэд танилцуулах бөгөөд үр нөлөөг нь тогтмол хянана. Үүнийг НШҮАТ/ АНСТ-д шинэчилж оруулна.

6.12. Хяналт шинжилгээ, Үнэлгээ ба Тайлагнал

Цаашид шаардагдах хяналт шинжилгээ, үнэлгээ, тайлагналын талаар 8-р хэсэгт тайлбарласан. Үүнийг НШҮАТ/ АНСТ-д шинэчилж оруулна.

7. Гомдол шийдвэрлэх механизм

7.1. Танилцуулга

Албадан нүүлгэн шилжүүлэлттэй холбоотой аливаа тулгамдсан асуудал, гомдолд Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөх хариу үзүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх үүднээс газар чөлөөлөлтийн асуудлаар Гомдол шийдвэрлэх механизмыг 6-р бүлэгт тодорхойлсон НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаатай зэрэгцүүлэн албан ёсоор хэрэгжүүлнэ.

НШҮАТ/АНСТ-ний Гомдол шийдвэрлэх механизмын удирдлагад оролцоотой ажилтнуудыг сургахад онцгой анхаарал хандуулах хэрэгтэй.

Төслийн барилгын өргөн хүрээний үйл ажиллагаануудыг Барилгын гэрээт гүйцэтгэгчийн удирдан зохицуулах Барилга угсралтын шатны Гомдол шийдвэрлэх механизмаар зохицуулна. Энэхүү механизмын аргачлалыг Төслийн ОТОХТ-нд тоймлон харуулсан бөгөөд одоо ашиглагдаж буй орон нутгийн механизмуудыг мөн нэгтгэсэн.

7.2. Гомдол шийдвэрлэх бодлого

ЦДҮС нь үйл ажиллагаатай нь холбоотой оролцогч талуудаас ирж байгаа аливаа гомдлыг мэргэжлийн түвшинд, цаг тухай бүрт нь шийдвэрлэх *Гомдол Шийдвэрлэх Бодлоготой*.⁴⁹

7.3. Гомдол шийдвэрлэх механизм

7.3.1. Зорилго

НШҮАТ/АНСТ-ний ГШМ нь Төсөл болон орон нутгийн иргэд хэрхэн хамтарч ажиллаж, гомдол саналд шийдэл олох талаар тусгасан. Энэ нь шударга сонсгол, шударга үйл явц, мэдээлэлд хандах, асуудлаа айдас, өс хонзонгүйгээр шударгаар шийдүүлэх боломж өгнө.

7.3.2. Зорилтууд

Гомдол шийдвэрлэх талбараас гадна *Гомдол шийдвэрлэх Механизм* нь дараах зорилтуудад хүрэхэд чиглэгдсэн:

- Гомдол гаргагчийн соёл, үнэт зүйл, уламжлал, үзэл бодлыг хүндэтгэх;
- Жендэрт суурилсан хүчирхийлэл, дарамттай холбоотой гарч болзошгүй асуудлуудад жендэрийн хувьд мэдрэмжтэй, аюулгүй, нууц хадгалсан, оновчтой байдлаар хариу арга хэмжээ авах⁵⁰.
- Үр дүнтэй харилцааг бий болгох нээлттэй сувгууд өгөх;
- Орон нутгийн хэмжээнд гомдлыг цаг алдалгүй шийдвэрлэх;
- Гомдлын үндсэн шалтгааныг олж тогтоох, системийн асуудлыг шийдвэрлэх;
- Үйл явц нь гомдол гаргагч, Төслийн (ЦДҮС ба/эсхүл Барилгын Гэрээт гүйцэтгэгчийн)хоорондын харилцан ярианд суурилсан байх бөгөөд шалгах, хэлэлцэх, шийдэх гомдлын үр дүнг зарлахад хамтран ажиллах;
- Гомдлыг шийдвэрлэхдээ шударга, эрх тэгш, тууштай байдлыг хангах;
- Тулгамдаж буй асуудлыг шударгаар шийдвэрлэх Төслийн хамт олны чадварыг тасралтгүй сайжруулах

⁴⁹ <http://www.transco.mn/#/contact>.

⁵⁰ Жендэрт суурилсан хүчирхийлэл, бэлгийн хүчирхийлэл, дарамт эсхүл мөлжлөгтэй холбоотой мэдээллийг хүлээж авдаг ба/эсхүл хариу арга хэмжээ авдаг хүмүүсийг зохих ёсоор сургалтанд хамруулсан байх ёстой бөгөөд амьд үлдэгч эсхүл хэргийг мэдээлсэн гэрчийг аюулгүй байлгаж, шаардлагатай тусламж үйлчилгээ авч байгаа эсэхийг баталгаажуулна.

7.3.3. Хамрах хүрээ

НШҮАТ/АНСТ-ний Гомдол шийдвэрлэх механизм нь албадан нүүлгэн шилжүүлэлтийн нөлөөллүүдтэй холбоотой төслийн үйл ажиллагаатай холбоотой асуудлыг дэвшүүлэхийн тулд нөлөөлөлд өртсөн этгээдүүдийг платформоор хангахыг зорьсон. Төслийн газар чөлөөлөлтийн үйл ажиллагаатай холбоотой тодорхой шууд нөлөөнд өртсөн хүн/хүмүүс тухайн гомдлыг дэвшүүлнэ.

Гомдол шийдвэрлэх механизм нь ЕСБХБ-ны ГШ10 болон Олон улсын сайн туршлагын шаардлагуудыг дагаж мөрдөх бөгөөд, Монгол улсын хууль тогтоомж, журмыг хүндэтгэн үзнэ. Төсөл нь шүүхийн болон үндэсний бусад үйл явцын дагуу гомдлыг дараагийн шатанд шилжүүлэхээсээ өмнө орон нутгийн иргэдийн түвшинд гомдлыг шийдвэрлэхийг санал болгоно. Ингэснээр гомдол Төсөлд (жишээ нь, Зээлдэгч эсхүл техникийн зөвлөхөд) чиглэгдэнэ. Оршин суугчдын гомдлыг /орон нутгийн иргэдтэй холбоотой/ баг, сумын төлөөлөгчид шийдвэрлэдэг. Орон нутгийн иргэд энэхүү арга барил танил учраас Гомдол шийдвэрлэх механизм нь тус аргачлалыг хэвээр хадгалахыг зорьж байгаа бөгөөд үүнээс гадна Зээлдэгчид шууд гомдол гаргах сонголт бий. Баг, сумдын төлөөлөгчдийг Зээлдэгчид гомдол гаргах гомдол шийдвэрлэх механизмын талаар 7.4 хэсгийн Гомдол шийдвэрлэх үйл явц хэсэгт харуулав.

ГШМ-ийн шийдвэр нөлөөлөлд өртөгчдөд нийцээгүй тохиолдолд Монгол улсын хууль эрх зүйн тогтолцооны хэлбэрээр шийдвэрлэх боломжтой.

7.4. Гомдол шийдвэрлэх журам - алхамууд

Бүх гомдлыг:

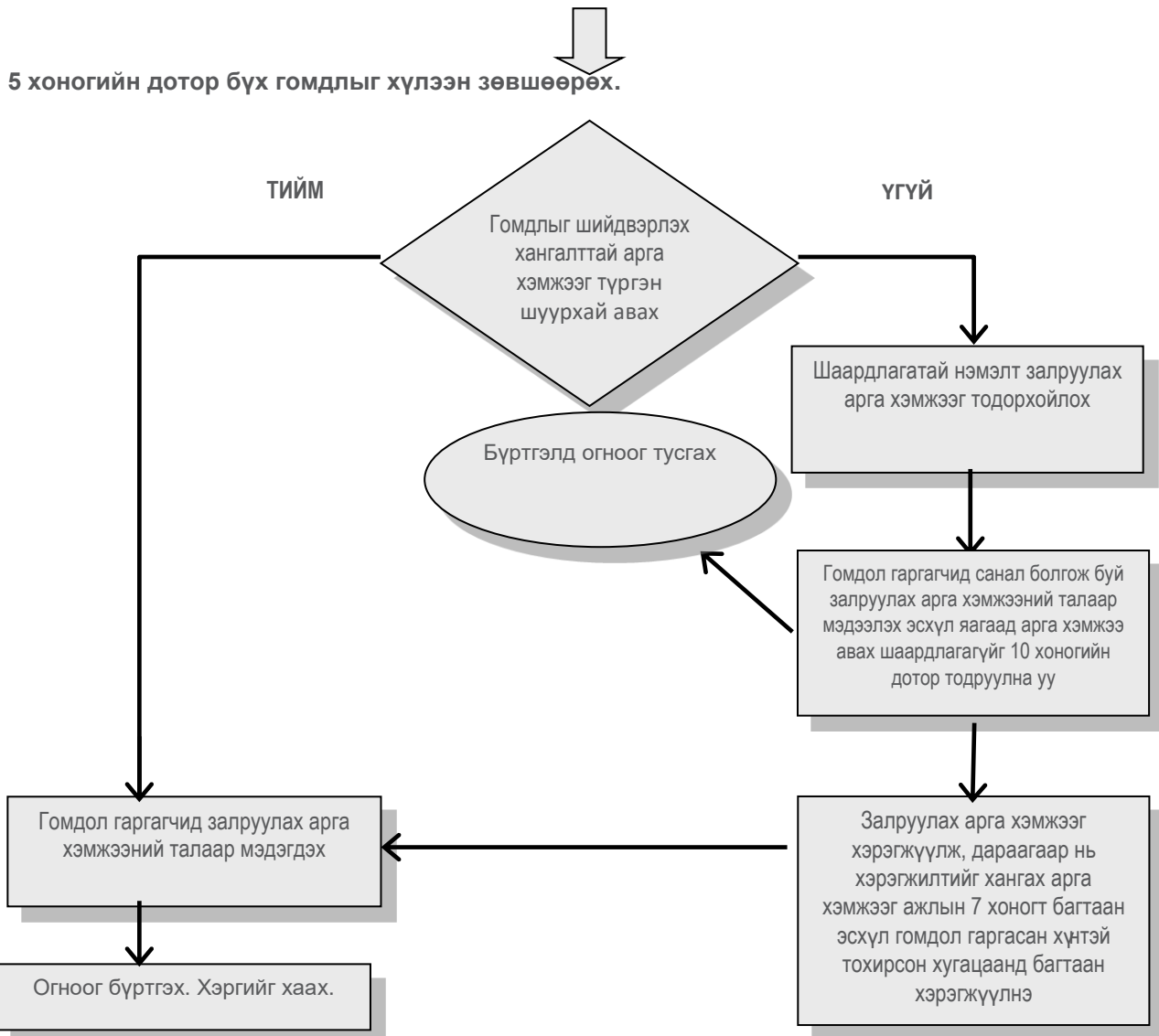
- Байгууллага гомдол саналыг хүлээн авснаас 5 өдрийн дотор хүлээн зөвшөөрнө.
- Орон нутгийн баг эсхүл сум гомдлыг хүлээн авсны дараа 24 цагийн дотор Зээлдэгчид мэдээлнэ.
- Зээлдэгч гомдол гаргасан өдрөөс хойш 10-аас дээшгүй хоногийн хугацаанд хариу өгнө.
- Зээлдэгч эсхүл Барилгын Гэрээт гүйцэтгэгч нь (холбогдох тал нь) шийдлийг тохиролцсоны дараа 7 хоногт багтаан хэрэгжүүлнэ эсхүл илүү урт хугацаа шаардлагатай бол гомдол гаргасан хүнтэй тохиролцсон хугацаанд багтаж хэрэгжүүлнэ.

НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагааны үеэр томилогдсон, сургалтанд сууж бэлтгэгдсэн ажилтнууд НШҮАТ/АНСТ-ний гомдлын мэдээллийн санд тухайн гомдлын талаарх мэдээллийг оруулна. Үүнд:

- Оролцогч талын нэр, холбоо барих мэдээлэл (нэрээ нууцлахыг хүсээгүй тохиолдолд)
- Гомдлын дэлгэрэнгүй мэдээлэл, хэзээ хэрхэн гомдлыг гаргаж, хүлээн зөвшөөрч, хариу үйлдэл үзүүлж, хаасан тухай мэдээлэл.

Гомдол хүлээн авсан (амаар болон бичгээр)

Гомдлын бүртгэлд огноог тусгах

Зураг 7-1. Гомдол шийдвэрлэх журам

7.4.1. Алхам 1: Гомдлыг бүртгэх

Хэрэв асуудал үүсвэл хохирсон хүн Гэрээт гүйцэтгэгчийн Олон Нийтийн Ажилтанд (ОНХА), Зээлдэгчид эсхүл баг/сумын томилсон Олон Нийттэй Харилцах ажилтанд амаар болон бичгээр (албан бичиг, имэйл эсхүл Төслийн Гомдлын Маягт (Хавсралт В) гомдол гаргаж болно. Гомдол хамгийн түрүүнд баг/сумын түвшинд ирсэн тохиолдолд баг/сум дээр томилсон хүн Зээлдэгчтэй холбогдож, гомдлыг 24 цагийн дотор мэдээлнэ.

Холбоо барих мэдээллийг орон нутгийн иргэдэд дараах байдлаар оруулна:

Зээлдэгч	Баг сум
Мэдэгдэл:	Мэдэгдэл:
Шуудангийн хаяг:	Шуудангийн хаяг:
Утас:	Утас:
Факс:	Факс:
Имэйл:	Имэйл:

Компанийн цахим хуудас:	Компанийн цахим хуудас
-------------------------	------------------------

Бүх гомдлыг Гомдлын маягтанд (Хавсралт В) бүртгэн Зээлдэгчид мэдэгдэнэ. Зээлдэгч НШҮАТ/АНСТ-ний гомдлын мэдээллийн санг (Хавсралт С) хариуцна.

Амаар гомдол гаргасан тохиолдолд гомдлыг бүртгэж байгаа төлөөлөгч этгээд гомдол гаргасан хүнээс баримтжуулсан мэдээлэл үнэн зөв эсэхийг баталгаажуулж, зөвшөөрөл авах ёстой (жишээ нь Гомдлын Маягтанд гарын үсэг зуруулах г.м). Гэхдээ гомдол гаргагч нэрээ нууцлах эрхтэй бөгөөд энэхүү механизм нь шүүхийн аргаар гомдлоо шийдүүлэх оролцогч талын эрхэнд халдахгүй.

Гомдлыг маягт нь гомдлын тухай мэдээлэл, үүссэн огноо, гомдол гаргагчийн нэр, холбоо барих мэдээллийг агуулсан байх ёстой.

Хэрэв өөрөө өөрийгөө тодорхойлсон бол гомдол гаргагч нь дараа нь авч хэрэгжүүлэх алхмууд бүхий гомдол хүлээн авсныг баталгаажуулсан захиаг Гэрээт гүйцэтгэгчийн ОНХА-аас авах ба гарын үсэг зурсан гомдол шийдвэрлэх маягтын хуулбарыг хүлээн авна.

7.4.2. Алхам 2: Гомдлыг шалгах

Гомдлыг хүлээн авснаас 5 хоногийн дотор Зээлдэгч гомдлыг хүлээн авсныг бичгээр мэдэгдэх бөгөөд үүнд явцын талаар тодруулах хүний холбоо барих мэдээлэл, гомдлыг шалгах, хэлэлцэх, шийдэхийн тулд авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар тайлбар мөн шаардлагатай тохиолдолд гомдлыг шийдвэрлэх хугацааг урьдчилсан байдлаар оруулж өгнө.

Зээлдэгч нь:

- Оролцоотой талуудыг тодорхойлно.
- Гомдлын улмаас үүссэн асуудал, тулгамдсан асуудлуудыг шууд яриа хэлэлцээрээр (боломжтой бол) тодруулах.
- Гаргаж тавьж байгаа шалтгааны ноцтой байдал, хувь хүн эсхүл бүлгийн сайн сайхан байдал, аюулгүй байдал эсхүл тухайн асуудлалд хандах олон нийтийн хандлагад нөлөөлж болзошгүй байдлаар нь гомдлыг ангилал.
- Гомдлын талаарх мэргэжлийн туршлагатай ажилтнуудын бүлгийг хуралдуулж, гомдлын талаар дотоод шалгалт явуулна
- Хэрэв шаардлагатай бол Төслийг дэмжигч/Гэрээт гүйцэтгэгчийн зэрэг бусад оролцогч талын санаа бодлыг мөн шаардлагатай бол төвийг сахисан техникийн дүгнэлт цуглуулах.
- Гомдлын эх сурвалж, нотолгоо, үр дагавар, санхүүгийн болон бусад эрсдлийн нөлөөлөл, санал болгосон залруулах арга хэмжээг багтаасан шалгалтын тайланг бэлтгэх.
- Шалгалтын тайланд үндэслэн, залруулах арга хэмжээг хураангуйлсан хариуг гомдол гаргагчид 10 өдрийн дотор бичгээр өгнө.
- Тохиролцсоны дагуу аливаа арга хэмжээг хэрэгжүүлэх.

7.4.3. Алхам 3: Гомдол шийдвэрлэх

Гомдол шийдвэрлэх 5 түвшин бий:

(i) Хэрэв гомдол хууль ёсны эсхүл Төслийн үйл ажиллагаанаас шууд үүдэлтэй гэж тодорхойлогдоогүй бол гомдол гаргагчид гомдлыг хүлээн авахгүй гэдгийг Гэрээт гүйцэтгэгчийн ОНХА мэдэгдэж, гомдлыг хаасан шалтгаан бүхий баримт бичиг, нотлох баримт зэрэг нэмэлт баримт бичгийн хамтаар гомдлын маягтын хуулбарыг өгнө.

(ii) Хэрэв гомдол нь хууль ёсны мөн хурдан хугацаанд шийдэгдэх бол Гэрээт гүйцэтгэгчийн ОНХА (холбогдох бусад төлөөлөгчид) гомдол гаргагчтай боломжит шийдлийг тэр даруй зөвлөлдөх бөгөөд хэрэв гомдол гаргагч шийдлийг зөвшөөрвөл Гэрээт гүйцэтгэгчийн ОНХА гомдол шийдвэрлэх маягт дээр баримтжуулж, шийдэхээр тохиролцсон огноог тавина.

(iii) Гомдол хууль ёсны гэж тодорхойлогдсон боловч гомдол гаргагч санал болгосон шийдлийг зөвшөөрөөгүй эсхүл тэр даруй шийдэл байхгүй бол Зээлдэгч нь өөр шийдэл санал болгохын тулд шаардлагатай тохиолдолд гадны туршлага судлах зэрэг нэмэлт үнэлгээг хийнэ. Үүнийг Гэрээт гүйцэтгэгчийн ОНХА гомдол шийдвэрлэх маягт дээр баримтжуулж, гомдол гаргагчид тэдний эрх, тохиролцсон хугацаанд шийдэлд хүрэх алхмуудын талаар мэдээлэх болно.

(iv) Гомдол хууль ёсны гэж тодорхойлогдсон боловч нэмэлт үнэлгээгээр гомдлыг зохих ёсоор шийдвэрлээгүй бол Гэрээт гүйцэтгэгчийн ОНХА нь талуудын харилцан тохиролцсон эвлэрүүлэн зуучлуулах, үнэлгээ хийх, заавал биелүүлэхгүй байх нөхцөлтэйгээр гомдлын шийдлийг санал болгохын тулд гуравдагч талд шилжүүлнэ. Төсөл ба/эсхүл гомдол гаргагч илүү тохиромжтой гэж үзсэн үед бусад гуравдагч талуудад гадны мэргэжилтнүүд, ТББ-ууд, хуулийн зөвлөхүүд, их сургуулийн ажилтнууд багтана.

(v) Төсөл болон гуравдагч талаас хууль эрхзүйн шатанд хүрэлгүйгээр гомдлыг шийдвэрлэх бүх оролдлого бүтэлгүйтсэн бол Гэрээт гүйцэтгэгчийн ОНХА нь гомдол гаргагчид гомдлоо иргэний шүүхээр шийдвэрлэх үндсэн хуулинд заасан эрхээ эдлэх боломжтой талаар тодорхой зөвлөх бөгөөд Төслийн зүгээс энэхүү хууль эрхзүйн явцад гомдол гаргагчид ямар ч байдлаар саад болохгүй.

7.4.4. Сэтгэл ханамжийг баталгаажуулах

Гомдлын хэлэлцүүлгийг шийдвэрлэх шатанд Зээлдэгч гомдол гаргагчаар тухайн гомдлыг шийдвэрлэсэн талаар үнэлж, маягт бөглүүлнэ. Маягтанд Гомдол Шийдвэрлэх Механизмын зорилгуудыг тусгаж өгөх бөгөөд гомдол гаргагчаас гомдол шийдвэрлэсэн үйл явц Төслийн зорилгуудтай нийцэж байгаа эсэхийг асууна. Үүнд, дараах асуултуудыг тавина:

- Төсөл болон түүний төлөөлөгчид тантай хүндэтгэлтэй харьцсан уу?
- Гомдлыг орон нутгийн хэмжээнд шийдвэрлэхийн тулд төслийн зүгээс боломжит бүх зүйлээ хийсэн үү?
- Таны дэвшүүлсэн асуудлын учир шалтгааныг олох гэж хайсан уу?
- Гомдол шийдвэрлэх явцад та ижил тэгш харилцааг мэдэрсэн үү?
- Ижил бүсэд гарсан ижил төрлийн шийдлүүдтэй таны гомдлын шийдэл нийцэж байсан уу?

Энэхүү санал хүсэлт нь Гомдол Шийдвэрлэх Үйл явцыг сайжруулахад Төсөлд дэмжлэг болно.

7.4.5. Гомдол шийдвэрлэх журмын хугацаа

Төсөл нь гомдлыг дараах хугацаанд нийцүүлэн шийдвэрлэнэ:

- **Гомдол бүртгэл** – гомдлыг хүлээн авснаас 24 цагийн дотор;
- **Гомдлыг баталгаажуулах** – хуанлийн 5 хоногийн дотор;
- **Гомдлыг шийдвэрлэх арга** – Санал болгосон аргыг тодорхойлж, энэхүү аргын талаар гомдол гаргагчид ажлын 10 өдрийн дотор мэдэгдэнэ.
- Гомдол шийдвэрлэх-ажлын 7 хоногийн дотор эсхүл Гомдол гаргагчтай тохирсон хугацаанд багтаан залруулах арга хэмжээг хэрэгжүүлж, залруулах арга хэмжээний гүйцэтгэлийг хянах.
- **Гомдол гаргагчийн сэтгэл ханамжийн үнэлгээ** – Гомдлыг шийдвэрлэж, хааснаас 15 хоногийн дотор

7.5. Гомдлын шийдвэрлэх журмыг нээлттэй болгох

Гомдол Шийдвэрлэх Журмыг дараах зарчмаар олон нийтэд ил болгоно:

- Нөлөөлөлд өртсөн этгээдтэй хийх уулзалт
- Орон Нутгийн Мэдээллийн Самбарууд (тохиромжтой үед);
- Олон нийтийн уулзалтаар;
- Иргэдийн хурал болон Сум/багийн засаг дарга нар мэдэгдсэнээр; ба
- Олон нийтэд тогтмол мэдээлэл хүргэж, ойлголт мэдлэгийг нь дээшлүүлэх замаар

7.6. Гомдлыг удирдах, хянах

Зээлдэгч нь НШҮАТ/АНСТ-ний Гомдлын үйл явцыг хянах олон нийттэй харилцах ажилтанг томилно. Баг сумын түвшний олон нийттэй харилцах ажилтан нь Зээлдэгчийн олон нийттэй харилцах ажилтантай хамтарч ажиллана. Зээлдэгчийн олон нийттэй харилцах ажилтан НШҮАТ/АНСТ-ний гомдлын бүртгэлийг хөтөлнө. Гомдлын бүртгэлээс эхлээд үр дүнд хүрэх бүхий л асуудлыг бүртгэнэ.

8. Хяналт шинжилгээ, Үнэлгээ болон Тайлагнал

Нөхөн олговор болон амьжиргаа нөхөн сэргээх үйл явцад хяналт тавих ажлыг ЕСБХБ-ны Гүйцэтгэлийн Шаардлага 1-ийн дагуу Зээлдэгч хэрэгжүүлнэ. Хяналт шинжилгээний гол зорилго нь НШҮАТ/АНСТ-ний хэрэгжилтийн явцыг тогтмол тайлагнах, мөн НШҮАТ/АНСТ-г үр дүнтэй болоход саад болох аливаа зүйлийг эртнээс тодорхойлох явдал юм. Тиймээс цуглуулсан мэдээлэлд хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажлыг холбогдох тал гүйцэтгэнэ (Бүлэг 9-ийг үзнэ үү).

Хяналт нь дараах зүйлсээс бүрдэнэ:

- Хуваарьт хангагдсан саналууд болон НШҮАТ/АНСТ-г тодорхойлсныг хэмжих оролт, гаралтын хяналт шинжилгээний үйл явц; болон
- Нийгэм-эдийн засгийн судалгаагаар олж авсан үр дүнгийн үзүүлэлтүүдийг суурь нөхцөлтэй нь харьцуулан тогтмол хэмжих.

Хүснэгт 8-1-т хяналт шинжилгээнд хэрэглэх боломжит үзүүлэлтүүдийн жагсаалтыг үзүүлсэн байна. Нөлөөлөлд өртсөн этгээдүүд болон хөрөнгийн эцсийн жагсаалтын үр дүнд үндэслэн боловсруулсан үзүүлэлтүүдийн эцсийн жагсаалтыг НШҮАТ/АНСТ-нд оруулна.

Хүснэгт 8-1. Хяналт, шинжилгээний индикаторууд

Индикаторууд	Мэдээллийн эх үүсвэр	Хэмжилтийн давтамж
Оролтын индикатор		
Уулзалт зөвлөгөөнүүд, фокус бүлгийн уулзалт, зөвлөгөөний үйл ажиллагааны үр дүнгүүд	Уулзалт, хурлын тэмдэглэлүүд	Сард нэг удаа
Нөлөөлөлд өртсөн хүмүүс/өрхийн тоо, төрлөөр нь (албан ёсны эсхүл албан бус, өмчлөгчид эсхүл хэрэглэгчид, эмзэг бүлгүүд) болон нөлөөлөх хэлбэр (биет шилжилт хөдөлгөөн, түр зуурын эсхүл байнгын эдийн засгийн шилжилт хөдөлгөөн, бусад)	НШҮАТ/АНСТ-ний мэдээллийн сан болон Гомдол Шийдвэрлэх Механизм (ГШМ)-ийн бүртгэл	Сард нэг удаа
Нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгийн төрөл болон тоо (жишээ нь, газар, кемп, худаг)	НШҮАТ/АНСТ-ний мэдээллийн сан	Сард нэг удаа
Нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэлт, амьжиргаа сэргээхэд зарцуулсан нийт зардал	НШҮАТ/АНСТ-ний эдийн засгийн бүртгэл	Хоёр жилд нэг удаа
Нүүлгэн шилжүүлэлт, нөхөн олговорт зориулсан ажилчдын тоо, дотоод/гадаад эх үүсвэрээр хангана (боломжтой бол)	Хүний Нөөцийн Алба Шаардлагатай бол бусад алба	Хоёр жилд нэг удаа
Газрын сэргээн босголт эсхүл Гэрчилгээ – дууссан газрын тоо	Нөхөн олговрын дараах тайлан. Гэрчилгээ болон ГШМ-ийн бүртгэл	Сард нэг удаа
Гүйцэтгэлийн хуваарьтай харьцуулсан гүйцэтгэсэн ажлуудын хугацаа	Гүйцэтгэлийн статусыг хуваарьтай харьцуулсан	Сард нэг удаа
Гаралтын индикатор		
Нөхөн олговрын багц / баталгаажсан гэрээний тоо; Дууссан нөхөн төлбөрийн тоо болон %	НШҮАТ/АНСТ-ний мэдээллийн сан болон эдийн засгийн бүртгэл	Сард нэг удаа
Биет нүүлгэн шилжүүлэлт – нүүлгэн шилжүүлсэн өрхийн тоо, үзүүлсэн тусламж	НШҮАТ/АНСТ-ний мэдээллийн сан	Сард нэг удаа
Эмзэг бүлгийн хүмүүс – хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төрөл, хэрэгжүүлэх явц, тэтгэмж хүртэгчдийн тоо	НШҮАТ/АНСТ-ний мэдээллийн сан	Сард нэг удаа
Амьжиргаа Сэргээх – хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төрөл, хэрэгжүүлэх явц, тэтгэмж хүртэгчдийн тоо	НШҮАТ/АНСТ-ний мэдээллийн сан	Сард нэг удаа
Үр дүнгийн индикатор		
Хүлээн зөвшөөрөгдөөгүй, шийдвэрлэгдээгүй гомдол, хандлагын төрөл болон тоо	ГШМ-ийн бүртгэл	Сард нэг удаа

Индикаторууд	Мэдээллийн эх үүсвэр	Хэмжилтийн давтамж
Нөхөн олговор төлөлтийн дундаж хугацаа	Нөхөн олговрын гэрээ болон төлөлт хоорондын хугацааг хэмжих	Улиралд нэг удаа
Нөхөн олговрыг бүрэн орлуулах зардлаар төлсөн	Мөнгөн нөхөн олговор хүлээн авагч ижил төстэй өмч хөрөнгө / байгууламж худалдан авах чадамжтай эсэхийг судлах	Жилд нэг удаа
Аж ахуйн нэгжийн нөхөн сэргээлт – нүүлгэн шилжүүлсэн аж ахуйн нэгжийг амжилттай нөхөн сэргээсэн эсэх?	Цэвэр орлогын судалгаа, суурь нөхцөлтэй харьцуулах	Жилд нэг удаа
Орлого/амьжиргааны нөхөн сэргээлт	Анхан шатны судалгаанд хамрагдсан хувь хүмүүсийн судалгаа	Жилд нэг удаа
Орон сууц / эд хөрөнгө орлуулах сэтгэл ханамж	Сэтгэл ханамжийн судалгаа явуулах нь амьжиргааны суурь түвшин өсөж, буурсан эсэхийг үнэлэхэд тустай	Жилд нэг удаа

Дээр дурдсан хяналт шинжилгээийн хамрах хүрээг ашиглан, ЕСБХБ-тай зөвшилцөн гаргах давтамжаар тайлангуудыг НШҮАТ/АНСТ-ний гүйцэтгэлийн явцад бэлтгэнэ. Энэхүү тайланд нөхөн олговрын болон нүүлгэн шилжүүлэлт / амьжиргаа нөхөн сэргээх арга хэмжээний талаарх мэдээлэл, зөвлөгөө, хэлэлцээр, үр дүнгийн талаарх мэдээлэл, эмзэг бүлгийн иргэдэд үзүүлэх тусламж, гомдлын менежмент гэх мэт мэдээллүүдийг нэгтгэнэ. НШҮАТ/АНСТ-ний бүх үйл ажиллагаа дуусгавар болсны дараа Хараат бус Гүйцэтгэлийн Аудитын Тайланг гаргана. Гүйцэтгэлийн Аудитын хураангуйг холбогдох оролцогч талуудад, түүний дотор ЕСБХБ болон төслийн хүрээнд нүүлгэн шилжүүлэлтэд хамрагдсан хүмүүст тараана.

9. Байгууллагын Зохицуулалтууд

9.1. Оролцогч Байгууллагууд

Төслийн НШҮАТ/АНСТ -г боловсруулахад дараах үндсэн байгууллагууд гол үүрэг, оролцоотой болно.

Цахилгаан Дамжуулах Үндэсний Сүлжээ (ЦДҮС)

ЦДҮС нь энэ Төслийн зээлдэгч юм. ЦДҮС нь ЕСБХБ-ны Гүйцэтгэлийн Шаардлага 5-д нийцсэн НШҮАТ/АНСТ-г бэлтгэх зэрэг Төслийн гүйцэтгэлийн ерөнхий үүрэг хариуцлагыг болон НШҮАТ/АНСТ-ний хэрэгжилтийг хянах үүргийг хүлээнэ.

Техникийн зөвлөх

Шаардлагатай тохиолдолд, Зээлдэгч нь өөрийн нэрийн өмнөөс НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаанд дэмжлэг үзүүлэх/хүргэх мэргэжлийн зөвлөхтэй хамтран ажиллана.

Төсөл Хэрэгжүүлэгч Нэгж (ТХН)

ТХН нь ЕСБХБ-ны шаардлагын дагуу Төсөл хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх зорилготойгоор байгуулагдана. ТХН нь Зээлдэгчийг төсөл хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлж ажиллах ба түүний дотор холбогдох хууль тогтоомж, зохицуулалтын бүх шаардлагын дагуу төслийг удирдах, хэрэгжүүлэх, хүргэх зэрэг ажилд туслалцаа үзүүлэх болно.

Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч

Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч нь Төслийн барилгын ажлыг гүйцэтгэхээр ЦДҮС-ийн өмнө үүрэг хүлээсэн байна. Тэд тохиролцсон түр зуурын газар эзэмших болон нөхөн олговрын гүйцэтгэлийн үр дүнтэй холбоотой ажил гүйцэтгэх явцад гарсан аливаа хохирлыг хариуцна. Барилгын үйл ажиллагаа нь ГЧНШ болон ЕСБХБ-ны шаардлагыг хангаж буй эсэхэд ЦДҮС/ТХН-ээс хяналт тавьж ажиллана.

ЕСБХБ

ЕСБХБ-ны хувьцаа эзэмшигчид, НШҮАТ/АНС)-г ЕСБХБ-ны шаардлагад нийцэж байгаа эсэхэд хяналт тавина.

9.2. Үйл Ажиллагааны Хураангуй

Шаардлагатай үйл ажиллагааны хураангуй болон тойм хуваарийг Хүснэгт 9-1-т үзүүлэв.

Хүснэгт 9-1. НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаа болон үүрэг хариуцлага

НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаа	Дэд-үйл ажиллагаа	Хариуцлага	Сарууд						Барилга угсралт (Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч)	Барилга угсралтын дараах
			1	2	3	4	5	6		
Нарийвчилсан төлөвлөгөө/ зураг төслийн оновчлол	Албадан нүүлгэн шилжүүлэлтээс зайлсхийх болон бууруулахын тулд нарийвчилсан загвар болон маршрут/тулгуур шонгуудын оновчлол, үүнд тохиролцсон газрын хэлэлцээрүүдэд үндэслэн барилгын түр талбайг тодорхойлох, боломжгүй тохиолдолд ЦДҮС-д аливаа нэг талбайг тодорхойлох	Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч	✓							
Төслийн нөлөөлөлд өртсөн этгээдүүд (НӨЭ)-ийг тодорхойлох	Түр зуурын барилгын талбайг оролцуулан эцсийн Төсөл загвараар НӨЭ-ийг тодорхойлох	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Оролцогч талуудын оролцоог хангах ба тасалбар болгох өдөр	Албадан нүүлгэн шилжүүлэлт, эрхийн матрицийн аргачлалыг тайлбарлаж, тасалбар болгох өдөр болон ГШМ-ыг танилцуулахын тулд аймаг, баг, НӨЭ-үүдтэй оролцогч талуудын оролцоог хангах уулзалт хийх	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)								
Хөрөнгийн тооллого ба үнэлгээ	Энэхүү төслийн болон талбайн үнэлгээний (бүртгэл хийх аргачлалыг ашигласан) үр дүнд нөлөөлөлд өртөж болох хөрөнгийн тооллого явуулна	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Тооллого	НӨЭ-үүдийн тооллого хийх	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүс ба эд хөрөнгийн тодорхойлолт	Дээрх цуглуулсан мэдээлэл дээр үндэслэн тодорхойлов (тайлбар) <ul style="list-style-type: none"> - НӨЭ -үүдийн хохирлын төрөл (биет ба/эсхүл эдийн засгийн) - Хөрөнгийн тооцоологдож буй алдагдлын хэмжээ, нүүлгэн шилжүүлэлтийн хэмжээ - НӨЭ-ийн амьжиргаа болон орлогын талаарх суурь мэдээлэл - Эмзэг бүлгийн хүмүүс 	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							

НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаа	Дэд-үйл ажиллагаа	Хариуцлага	Сарууд						Барилга угсралт (Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч)	Барилга угсралтын дараах
			1	2	3	4	5	6		
НӨЭ-үүдийн мэдээллийн сан	Төслийн нөлөөлөлд өртсөн бүх НӨЭ болон эд хөрөнгийн талаарх мэдээллийн сан байгуулах	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Эрх бүхий байдал ба эрхийн матриц	Энэхүү ГЧНШ дэхь Хүснэгт 6-4-ийг ашиглан, НӨЭ-үүдийн эрх бүхий байдал болон эрхийн матрицийг боловсруулах	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Нөхөн олговрын багц	НӨЭ бүрийн нөхөн олговрын багцыг тодорхойлох: - НӨЭ-ийн эрх бүхий байдал болон эрх дээр тулгуурласан НӨЭ-ийн нөхөн олговрыг тодорхойлох - НӨЭ-ийн нөхөн олговор болон тусламж үйлчилгээний хэмжээг тус бүр тогтоох - Эмзэг бүлгийн иргэдийг тусгай тусламж үйлчилгээгээр хангах	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	НӨЭ-тэй арга хэмжээний талаар зөвшилцөх тохирох, харилцан тохиролцох боломжгүй тохиолдлыг бичгээр баримтжуулах	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Биет нүүлгэн шилжүүлэлтийн төлөвлөлт	Биет нүүлгэн шилжүүлэлт (хөрөнгө болон хүн) хийх шаардлагатай бол шинэ өвөлжөөгөөр хангах ба тохиромжтой талбайг тодорхойлно.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	НӨЭ-тэй байгуулсан гэрээ	дээрхи								
	Илүү өргөн хүрээний нүүлгэн шилжүүлэлт хийх шаардлагатай бол, тухайн газрыг хөгжүүлэхэд шаардлагатай арга хэмжээг тодорхойлох зорилгоор орон нутагт үзүүлэх нөлөөллийг үнэлэх	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Эмзэг бүлгийн хүмүүст тусламж үзүүлэх	Эмзэг бүлгийн хүмүүст шаардлагатай нэмэлт арга хэмжээг тодорхойлох	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Амьжиргаа нөхөн сэргээх	Амьжиргааг нөхөн сэргээх шаардлагатай нэмэлт арга хэмжээг тодорхойлох	Зээлдэгч (эсхүл)	✓							

НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаа	Дэд-үйл ажиллагаа	Хариуцлага	Сарууд						Барилга угсралт (Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч)	Барилга угсралтын дараах
			1	2	3	4	5	6		
		техникийн зөвлөх)								
Зөвлөгөөн	НӨЭ-тэй хийх зөвлөгөөнийг зохион байгуулах	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Төсөв болон гүйцэтгэлийн хуваарийг тодорхойлох	НШҮАТ/АНСТ-ний гүйцэтгэлтэй холбоотой бүх зардлыг тодорхойлох. Гүйцэтгэх хугацаа болон үйл ажиллагааг тодорхойлох (нөхөн олговрын багцын зарцуулалт)	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
НШҮАТ/АНСТ-ний тайлан болон тайлагналыг	НШҮАТ/АНСТ-г бэлдэх	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	НШҮАТ/АНСТ-г толилуулах.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
НШҮАТ/АНСТ-ний хэрэгжилт	Нөхөн олговор болон нүүлгэн шилжүүлэлтийн зохицуулагчийг томилох	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	Төсөвлөсөн төсвийг хэрэгжүүлэх санхүүжилтийг хуваарилсан эсэхийг шалгах	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	Газар чөлөөлөх болон нөхөн олговрыг өгч эхлэх талаар НӨЭ-д мэдэгдэх.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	Эзэмшигчтэй тохиролцсоны дараа, нөхөн олговор олгох жишээ нь, эд хөрөнгө нүүлгэн шилжүүлэх / эд хөрөнгө устгах / мөнгөн нөхөн олговор олгох.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	Эмзэг бүлгийн хүмүүсийн нөхөн олговрын багцыг тодорхойлсоны дагуу тусламж үйлчилгээгээр	Зээлдэгч (эсхүл	✓							

НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаа	Дэд-үйл ажиллагаа	Хариуцлага	Сарууд						Барилга угсралт (Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч)	Барилга угсралтын дараах
			1	2	3	4	5	6		
	хангах. Эмзэг бүлгийн хүмүүст зориулсан бүхий л үйл ажиллагаа болон арга хэмжээний талаарх мэдээлэл боловсруулах.	техникийн зөвлөх)								
Гомдол Шийдвэрлэх Механизм	Гомдол шийдвэрлэх механизмыг бий болгож, НӨЭ-үүдэд танилцуулах	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	НШҮАТ/АНСТ-ний бүх гомдлыг хадгалах НШҮАТ/АНСТ-ний Гомдлын мэдээллийн сантай байх.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	-							
	Бүх НШҮАТ/АНСТ-ний гомдлыг бүртгэх	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	ГЧНШ-ийн 6-р хэсэгт заасан журмын дагуу нөхөн олговрын гомдлыг шийдвэрлэх.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	ГЧНШ-ийн 6-р хэсэгт заасан журмын дагуу урьдчилан тооцоолоогүй аливаа нөлөөлөлд анхаарал хандуулах	Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч								
Хяналт шинжилгээ, үнэлгээ болон тайлагнал	Төвлөрсөн мэдээллийн сан үүсгэх	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	Бүх зөвлөгөөн болон НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагааг баримтжуулах.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
	ГЧНШ-ийн 8-р хэсэгт заасны дагуу тогтсон үзүүлэлтүүдийг бий болгох.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							

НШҮАТ/АНСТ-ний үйл ажиллагаа	Дэд-үйл ажиллагаа	Хариуцлага	Сарууд						Барилга угсралт (Барилгын гэрээт гүйцэтгэгч)	Барилга угсралтын дараах
			1	2	3	4	5	6		
	ГЧНШ-ийн 8-р хэсэгт заасны дагуу үнэлгээ хийх болон тайлагнах үйл ажиллагааг зохион байгуулж боловсруулах.	Зээлдэгч (эсхүл техникийн зөвлөх)	✓							
Барилгын шатны дараах аудит	Хэрэгжүүлсэн бүх НШҮАТ/АНСТ-ний төслүүдийн төгсгөлд хараат бус ГШ5 гүйцэтгэлийн аудит хийх	Зээлдэгч-тэй хамтран ажилладаг хараат бус аудитор								

Хавсралтууд

Хавсралт А. НШҮАТ/АНСТ -ий загвар

ГАЗАР ЧӨЛӨӨЛӨХ БА НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛЭХ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ (ГЧНШТ)-НИЙ ҮНДСЭН БҮТЭЦ

Гарчиг	Дэд-гарчиг	Агуулга
ТАНИЛЦУУЛГА	<ul style="list-style-type: none"> Төлөвлөгөөний зорилго Төлөвлөгөөний хамрах хүрээ 	<ul style="list-style-type: none"> Төлөвлөгөө болон зорилгын талаар танилцуулах; Төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг эсхүл үйл ажиллагааны нөлөөллийн талбай эсхүл бүс газрыг багтаасан төслийн боломжит нөлөөллийн тойм; Газар чөлөөлөх хүрээ (газрын зураг дээрх) болон ямар шалтгааны улмаас чөлөөлөх шаардлагатай гэдгийг тайлбарлах; Өмч эзэмшсэн болон нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийн талаарх гол нөлөөлийг нэгтгэн дүгнэх; Төлөвлөгөө хэрхэн бэлтгэж, баталгаажуулсан талаар тайлбарлах;
ТӨСЛИЙН ТАЙЛБАР		<ul style="list-style-type: none"> Газар чөлөөлөх болон биет/эдийн засгийн нүүлгэн шилжүүлэлт бүхий төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг, үйл ажиллагаа болон төслийн ерөнхий тайлбар;
ТӨСЛИЙН НӨЛӨӨЛӨЛ		<ul style="list-style-type: none"> Төлөвлөгөөнд хамрагдсан төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг/үе шаттай холбоотой хүлээгдэж буй төслийн нөлөөлөл/алдагдал Нүүлгэн шилжүүлэлтийг багасгах эсхүл зайлсхийхэд тусгагдсан бүх үйл ажиллагааны тайлбар
ХУУЛЬ ЭРХЗҮЙН ОРЧИН	<ul style="list-style-type: none"> Үндэсний хууль эрхзүйн орчин ЕСБХБ-ны шаардлагууд Харьцуулсан дүн шинжилгээ 	<ul style="list-style-type: none"> Төсөлд хамаарах үндэсний болон орон нутгийн хууль тогтоомж, дүрэм журмыг тодорхойлж, орон нутгийн хууль болон ЕСБХБ-ний шаардлагын хоорондын ялгаа, зөрүүг тодорхойлох; зөрүүг хэрхэн шийдвэрлэхийг хэлэлцэх.
НӨЛӨӨЛӨЛД ӨРТСӨН ХҮМҮҮС БОЛОН ХӨРӨНГӨ	<ul style="list-style-type: none"> Нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгө болон нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүс/өрхийн тоо бүртгэл болон нийгэм эдийн засгийн суурь судалгаа Нөлөөлөлд өртсөн газар Нөлөөлөлд өртсөн барилга Нөлөөлөлд өртсөн бизнес Нөлөөлөлд өртсөн хүн 	<p>Энэ хэсэгт НӨЭ-тэй холбоотой нийгэм эдийн засгийн судалгаа, тоо бүртгэл болон бусад судалгааны үр дүн, жендерийн мэдрэг байдал болон бусад нийгмийн бүлэгт хуваасан мэдээлэл ба/эсхүл өгөгдлийг оруулсан болно. Үүнд:</p> <ul style="list-style-type: none"> Газар өмчлөлийн статус болон биет нүүлгэн шилжүүлэлт хийгдсэн хүн/өрх; Нүүлгэн шилжүүлсэн хүн/өрхийн бизнес болон суурь мэдээллүүдийн стандарт шинж чанар; Эмзэг бүлгийн хүмүүсийн мэдээлэл; Нийгмийн сүлжээ болон нийгмийн тусламж үйлчилгээний систем болон тэдгээр нь төсөлд хэрхэн нөлөөлөх талаар; Байгалийн нөөц, нийтийн дэд бүтэц болон үйлчилгээ зэрэг нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгийн тайлбар.
НӨХӨН ОЛГОВОР БОЛОН ТУСЛАМЖ ҮЙЛЧИЛГЭЭНИЙ ЗАРЧИМ		<ul style="list-style-type: none"> Төслийг хэрэгжүүлэхээр зорьж буй нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэлт болон амьжиргаа нөхөн сэргээх үндсэн зарчим
СОНГОХ ЭРХ	<ul style="list-style-type: none"> Сонгох эрхийн зарчим 	<ul style="list-style-type: none"> Тайлбар болон тоо бүртгэлийн үр дүн Сонгох эрхийн дуусах хугацаа Нөхөн олговор болон бусад нүүлгэн шилжүүлэлтийн тусламж үйлчилгээнд зориулсан нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийн ангилалын сонгох эрх
ЭРХИЙН МАТРИЦ		<ul style="list-style-type: none"> Алдагдлын эрхийн матрицын ангилал болон төслийн бүрэлдэхүүн хэсэг/үе шатуудад хамаарах эрх
НӨХӨН ОЛГОВОР, НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛЭЛТ БОЛОН ТУСЛАМЖ ҮЙЛЧИЛГЭЭ	<ul style="list-style-type: none"> Нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгийн үнэлгээний арга Нүүлгэн шилжүүлэлт Нөхөн олговрын багц 	<ul style="list-style-type: none"> Нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийн эрх болон сонгох эрхийг тодорхойлох, мөн бүх нүүлгэн шилжүүлэлтийн тусламж үйлчилгээний арга хэмжээг тайлбарлах (эрхийн матриц багтсан); Орлуулах өртгийг тодорхойлох алдагдлыг үнэлэх аргачлалын тодорхойлолт;

	<ul style="list-style-type: none"> ○ Үнэлгээ ○ Төлбөр 	<ul style="list-style-type: none"> • Нөхөн олговор болон тусламж үйлчилгээний арга хэмжээний тодорхойлолт; • Нөхөн олговор болон тусламж үйлчилгээний хэрэгжүүлэлтийн үйл ажиллагааны тодорхойлолт; • Эмэгтэйчүүд болон бусад тусгай бүлгүүдийг багтаасан эмзэг бүлгийн бүх тусламж үйлчилгээг тусгайлан заах; • Шаардлагатай бол, зохион байгуулалттай нүүлгэн шилжүүлэлтийн тодорхойлолт (байршил сонгох, орон сууцны зураг төсөл, төлөвлөсөн дэд бүтэц, зохион байгуулагчдад зориулсан сайжруулалт).
НҮҮЛГЭН ШИЛЖҮҮЛЭХ ШААРДЛАГА		<p>Хэрэв биет нүүлгэн шилжүүлэлт шаардлагатай бол, энэ хэсэгт:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Орон сууц, бусад барилга байгууламжийг нүүлгэн шилжүүлэх, түүний дотор орон сууц солих, бэлэн мөнгөний нөхөн олговор олгох, эсхүл өөрөө сонгох зэрэг хувилбаруудыг тайлбарласан болно; • Нүүлгэн шилжүүлэх талбайг тодорхойлох; олон нийтийн хэлэлцүүлэг зохион байгуулах; мөн сонгосон талбай зөв байх, түүний дотор талбайн байршил, байгаль орчны үнэлгээ болон хөгжлийн хэрэгцээ зэргийг нарийвчлан багтаасан байх; • Талбайн бэлтгэл ажил болон шилжүүлэх хуваариар хангах; • Нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийн газар эзэмшилтийг тодорхой болгож, газрын эрхийг шилжүүлэх хууль эрхзүйн зохицуулалтыг тайлбарласан байна; • Нүүлгэн шилжүүлсэн хүмүүсийг шинэ талбайд шилжүүлэх болон байршуулахад туслах үндсэн арга хэмжээ зохион байгуулах; • Иргэний дэд бүтцээр хангах төлөвлөгөөг тайлбарласан байх; ба • Хүн амыг нэгтгэх тухай ажлыг хэрхэн гүйцэтгэх талаар тайлбарлана.
ЭМЗЭГ БҮЛГИЙН ХҮМҮҮС	<ul style="list-style-type: none"> • Эмзэг бүлгийн хүмүүсийг тодорхойлох • Эмзэг бүлгийн хүмүүст зориулсан тусламж үйлчилгээ 	<ul style="list-style-type: none"> • Тодорхойлсон эмзэг бүлгийн хүмүүстэй холбоотой тусгай шаардлагуудыг авч үзэх.
АМЬЖИРГАА НӨХӨН СЭРГЭЭХ		<ul style="list-style-type: none"> • Амьжиргааны эрсдэлийг тодорхойлж, хүн амзүйн мэдээлэл болон амьжиргааны эх үүсвэр дээр үндэслэн хэд хэдэн хэсгээс бүрдсэн хүснэгт бэлтгэх; • Бүх төрлийн амьжиргаа нөхөн сэргээх арвин сонголтыг багтаасан орлого нөхөн сэргээх хөтөлбөрийг тайлбарлах (жишээ нь, ашиг хуваалцах, орлого хуваалцах зохицуулалт, газар зэрэг үнэт цаасны хувьцаанд хувь нэмэр оруулах, дэмжих чадвар болон хангамжийг хэлэлцэх гэх мэт); • Нийгмийн даатгал болон/эсхүл төслийн тусгай сангаар дамжуулан нийгмийн хангамжаар хангах арга хэмжээг нарийвчлан танилцуулах; • Эмзэг бүлгийн хүмүүсийг дэмжих тусгай арга хэмжээг тодорхойлох; • Сургалтын хөтөлбөрийг тодорхойлох.
ҮҮРЭГ ХАРИУЦЛАГА БОЛОН БАЙГУУЛЛАГЫН ЗОХИЦУУЛАЛТ	<ul style="list-style-type: none"> • Нөхөн олговрын багцыг олгох үүрэг, хариуцлага 	<ul style="list-style-type: none"> • Байгууллагын зохион байгуулалтын үүрэг хариуцлага болон төлөвлөгөөний арга хэмжээг хэрэгжүүлэх механизмыг тайлбарлах; • Шаардлагатай бол, техникийн туслалцаа авах, байгууллагын чадавхыг сайжруулах хөтөлбөр зэрэг багтана; • ТББ-ын үүрэг болон нүүлгэн шилжүүлэлтийн төлөвлөлт, менежментэд нөлөөлөлд өртсөн хүмүүсийн зохион байгуулалтыг тодорхойлно.
ТӨСӨВ БОЛОН САНХҮҮЖИЛТИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ		<ul style="list-style-type: none"> • Бүх нүүлгэн шилжүүлэх үйл ажиллагаа, түүний дотор нүүлгэн шилжүүлэх хэсэг, ажилчдын сургалт, хяналт шинжилгээ болон үнэлгээнд зориулсан төсөв гаргах мөн зээлийн

		<p>хэрэгжилтийн хугацааны нүүлгэн шилжүүлэх төлөвлөгөөний бэлтгэл ажлыг хангах;</p> <ul style="list-style-type: none"> Хөрөнгийн урсгалыг тодорхойлох (жилийн нүүлгэн шилжүүлэлтийн төсөвт гол зүйлсэд зориулсан төсөвт төсөвлөгдсөн зардлыг харуулна) Нөхөн олговрын хэмжээ болон бусад зардлын тооцоо, нэмэлт орлуулах зардал зэргийг тооцож хийсэн бүх төсөв үнэ зөв байх (биет болон тооцоолоогүй зардлыг харгалзан үзнэ); Нүүлгэн шилжүүлэлтийн төлөвлөгөөний төсвийн санхүүжилтийн эх үүсвэрийн мэдээллийг багтаасан байна.
ГҮЙЦЭТГЭЛИЙН ХУВААРЬ		<ul style="list-style-type: none"> Энэ хэсэгт бүх гол чухал нөхөн олговор, нүүлгэн шилжүүлэлт болон нөхөн сэргээх үйл ажиллагааны гүйцэтгэлийн хуваарь, цагийн хязгаарлалт зэрэг багтсан. Гүйцэтгэлийн хуваарь нь барилгын төслийн хуваарьтай холбоотой нөхөн олговрын бүхий л үйл ажиллагааг хамарсан байх ба газар чөлөөлөх үйл явц болон хугацааг тусгасан байна.
ЗӨВЛӨГӨӨН БОЛОН ТОДРУУЛГА	<ul style="list-style-type: none"> Төлөвлөгөөны толилуулга бэлтгэхэд хийсэн зөвлөгөөний гол үр дүн 	<ul style="list-style-type: none"> Төлөвлөгөө боловсруулах, эцэслэх, батлуулах ажлын хүрээнд хийгдсэн оролцоог хангах үйл ажиллагааны тодорхойлолт; Төлөвлөгөөг боловсруулахад оруулсан санал дүгнэлт, тэдгээр санал бодлыг төлөвлөгөө боловсруулахад хэрхэн тусгаж хэлэлцсэн талаарх хураангуй; Хэрэгжүүлэлтийн явцад хийгдэх оролцогч талуудын оролцоог хангах төлөвлөгөө.
ГОМДОЛ ШИЙДВЭРЛЭХ МЕХАНИЗМ		<ul style="list-style-type: none"> Энэ хэсэгт нөлөөлөлд өртсөн хүмүүсийн тулгамдсан асуудал болон гомдлыг хүлээн авч, барагдуулах механизмыг тайлбарласан. Энэ нь нөлөөлөлд өртсөн хүмүүс болон жендерийн тэгш бус байдалд журам хэрхэн хүртээмжтэй байх талаар тусгасан.
ХЯНАЛТ ШИНЖИЛГЭЭ БОЛОН ТАЙЛАГНАЛ	<ul style="list-style-type: none"> Хяналт шинжилгээ болон үнэлгээний бодлого Шалгуур үзүүлэлтүүд Ерөнхий тайлагнах зарчим 	<ul style="list-style-type: none"> Энэ хэсэгт нүүлгэн шилжүүлэлтийн төлөвлөгөөний хяналт шинжилгээ болон үнэлгээний хэрэгжилтийн төсөлд тохирсон механизм болон харьцуулсан үзүүлэлтүүдийг тайлбарласан байна. Мөн энэ нь хяналт шинжилгээний үйл явц дахь НӨЭ-ийн оролцоог тусгасан байна.

Хавсралт В. Төслийн Гомдлын Маягт

Лавлагааны Дугаар (Протоколын Дугаар)	
Нэр/Овог <i>Зөвлөмж: Хэрэв та өөрийн зөвшөөрөлгүйгээр гуравдагч этгээдэд мэдээллээ илчлэхгүй байхыг хүсвэл нэрээ нууцалж болно.</i>	
Гомдол гаргасан огноо:	
Холбоо барих мэдээлэл Холбоо барих хэрэгслэлээ сонгоно уу.	☐ шуудангаар ☐ утсаар ☐ имэйл хаягаар
Холбогдох хэлээ бичнэ үү.	
Тохиолдол болон гомдлын тодорхойлолт: Юу тохиолдсон? Хаана болсон? Хэн хийсэн? Асуудлын үр дүнд юу болсон бэ?	
Тохиолдол болон гомдол гаргасан огноо:	
	☐ Нэг удаа ☐ Нэгээс олон удаа ☐ Үргэлжилсээр байгаа
Асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд ямар арга хэмжээ авахыг хүсэж байна вэ?	

Хавсралт С. Гомдлын Мэдээллийн Сангийн Загвар

Нэр/Холбоо барих мэдээлэл	Гомдол гаргах арга (Ажилтнаар дамжуулан ТХН-тэй шууд холбогдох)	Лавлагааны дугаар	ТХН-ийн Ажилтнуудын Үүрэг Хариуцлага (нэр болон үүрэг)	Хүлээн авсан огноо	Гомдол гаргасан огноо	Гомдлын талаарх дэлгэрэнгүй мэдээлэл (асуудал, арга хэмжээ авсан эсэх, хэзээ эхэлсэн гэх мэт-бүх зүйлс дэлгэрэнгүй байх)	Хэрэг (Асуудал шийдвэрлэх ТХН-ийн дараагийн алхам эсхүл гомдлыг дараагийн шат руу шилжүүлэх)	Хэргийн хариуцлага	Тогтоол гаргасан огноо	Шийдвэрлэсэн огноо	Авах шаардлгатай арга хэмжээ ба огноо

